

ความกตัญญูกตเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคม
จากมุมมองพระพุทธศาสนา
THE GRATITUDE AS THE SOCIAL SUPPORTING VIRTUE
FROM BUDDHIST PERSPECTIVE

พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาติเมธี) รหัส ๔๔๕๕๗

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๙
ISBN 974-364-572-1

ความกตัญญูกตเวทีในฐานะคุณธรรมคำจูนสังคม
จากมุมมองพระพุทธศาสนา

พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาทเมธี)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๙

ISBN 974-364-752-1

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**THE GRATITUDE AS THE SOCIAL SUPPORTING VIRTUE
FROM BUDDHIST PERSPECTIVE**

PHRAKHRUSRISUTASOPON (Ngoen Jatamedhi)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำนวยให้
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระศรีสิทธิมนี)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(.....)

..... กรรมการ
(พระมหาณรงค์ กนฺตสีโล)

.....กรรมการ
(ดร. เทพประวิณ จันทร์แรง)

..... กรรมการ
(นายบัณฑิต รอดเทียน)

.....กรรมการ
(.....)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาณรงค์	กนฺตสีโล	ประธานกรรมการ
	ดร.เทพประวิณ	จันทร์แรง	กรรมการ
	นายบัณฑิต	รอดเทียน	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ความกตัญญูทเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคม
จากมุมมองพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาดเมธิ์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาณรงค์ กนฺตสีโล

ป.ธ. ๔, พธ.บ., M.A., Ph.D. (ปรัชญา)

: ดร.เทพประวิณ จันทร์แรง

ป. ๑-๒, พธ.บ. (ศาสนา), ศ.ศบ. (ไทยคดีศึกษา)

M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhism)

: นายบัณฑิต รอดเทียน

ป.ธ.๔, ศน.บ., M.A., (ปรัชญา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑ ธันวาคม ๒๕๔๙

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ เรื่องความกตัญญูทเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีที่จะเป็นฐานค้ำจุนสังคม โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสารคือคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับแปลและอรรถกถา ตลอดจนเอกสาร ตำรา วิชาการ และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่า

ความกตัญญูทเวที หมายถึง การสำนึกในบุญคุณหรืออุปการคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตน และการทำตอบแทนคุณด้วยการแสดงออกทางกายและทางวาจาด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยนัยนี้ คำว่า กตัญญูจัดเป็นมโนกรรม และคำว่า ทเวทีจัดเป็นกายกรรมและวจีกรรม

หลักการสำคัญของความกตัญญูกตเวที คือ คุณธรรมทั้งสองประการนี้ เป็นสิ่งคู่กัน หากไม่มีกตัญญูตา กตเวทีตาก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือหากมีเฉพาะกตัญญูตาแต่ไม่มีกตเวทีตา ความกตัญญูกตเวทีก็ไม่สมบูรณ์ ไม่เกิดการกระทำตอบแทนคุณที่เป็นรูปธรรม และความกตัญญูกตเวทีที่สมบูรณ์ต้องเป็นสัมมาทิฐิคือถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ไม่ขัดระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมวัจนธรรม ประเพณีอันดีงามของสังคม

ความกตัญญูกตเวทีที่มีความสำคัญยิ่ง จากการศึกษาวิจัย พบว่า พระพุทธศาสนา กล่าวถึงความสำคัญของความกตัญญูกตเวที ไว้ ๔ ประการ คือ

๑. ความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานของคนดี กล่าวคือ คุณธรรมนี้เป็นมารดา หรือเป็นบ่อเกิดของคุณธรรมอื่นๆ และเป็นฐานช่วยเกื้อหนุนส่งเสริมให้คนกระทำความดี ยิ่งๆ ขึ้นไป

๒. ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี กล่าวคือ คุณธรรมนี้เป็นนิमित หรือเครื่องหมายบ่งบอกคุณสมบัติของความเป็นคนดี เป็นคุณธรรมของสัตบุรุษ

๓. กตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากในโลก เพราะเหตุว่าบุคคลที่จะมีทั้งความกตัญญูและกตเวทีอย่างสมบูรณ์นั้นหาได้ยาก

๔. ความกตัญญูกตเวทีก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต ในด้านการได้รับยกย่อง ความเจริญรุ่งเรือง และความประสพสุขในโลกนี้และโลกหน้า

ลักษณะของความกตัญญูกตเวทีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่ามีอยู่ ๖ ลักษณะ คือ

๑. ความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ที่พบ เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีที่บุตรกระทำต่อมารดาบิดา ด้วยการปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยปัจจัยสี่ การยอมสละชีวิตเพื่อปกป้องชีวิตมารดาบิดา การเตือนสติมารดาบิดาให้ตั้งมั่นในธรรม การแสดงความกตัญญูกตเวทีของศิษย์ต่ออาจารย์ ด้วยการเคารพเชื่อฟังปรนนิบัติรับใช้ ตั้งใจศึกษา การทดแทนคุณระหว่างมิตรกับมิตร ด้วยปัจจัยสี่ การปกป้องมิตรและทรัพย์สินสมบัติของมิตร การดักเตือนมิตรให้ตั้งในธรรม

๒. ความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับเทวดา ที่พบ จะเป็นลักษณะการทดแทนคุณกันด้วยการประกาศคุณ การทำเทวดาพลี การปกป้องทรัพย์สินสมบัติของมิตร

๓. ความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับอมมนุษย์ ที่พบ จะเป็นลักษณะของการอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้แก่บุพพการีที่ล่วงลับ

๔. ความกตัญญูทวาทะระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน ที่พบ จะเป็นลักษณะ การเลี้ยงดูด้วยความเมตตาสงสาร และใช้งานพอประมาณ ส่วนสัตว์ก็ทดแทนคุณมนุษย์ ด้วยการช่วยทำงาน มีการไถ คราด ลากเกวียน เป็นต้น

๕. ความกตัญญูทวาทะระหว่างสัตว์เดรัจฉานกับสัตว์เดรัจฉาน ที่พบ จะเป็น การแสดงความกตัญญูทวาทะของพระโพธิสัตว์ที่กระทำต่อมารดาบิดาด้วยการปรนนิบัติ เลี้ยงดู ยอมสละชีวิตเพื่อปกป้องมารดาบิดา ส่วนสัตว์ที่เป็นมิตรสหายก็ทดแทนคุณกันในลักษณะให้ที่อยู่อาศัย อาหาร และการเตือนมิตรไม่ให้ประมาท

๖. ความกตัญญูทวาทะต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่พบจะมีการ สอนให้รู้จักคุณค่าของธรรมชาติและให้ตอบแทนคุณธรรมชาติด้วยการดูแลและอนุรักษ์ ทดแทน ให้เป็นมิตรกับธรรมชาติ

การแสดงความกตัญญูทวาทะที่จะเป็นฐานคำจูนสังคม จะต้องกระจายฐาน ความกตัญญูทวาทะให้ครอบคลุมทั้งต่อมนุษย์ สถาบัน และต่อธรรมชาติ ดังต่อไปนี้

ความกตัญญูทวาทะที่ต่อบุพการีคือมารดาบิดาและ ครูอาจารย์ ความกตัญญู ทวาทะที่ต่อผู้มีอุปการคุณได้แก่ ความกตัญญูทวาทะที่ระหว่างสามีและภรรยา ความกตัญญู ทวาทะที่ต่อสมาชิกในสังคม ได้แก่ ความกตัญญูทวาทะที่ระหว่างมิตรสหาย ระหว่าง ผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา หรือระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ระหว่างรัฐกับ ประชาชน ระหว่างประชาชนกับประชาชน ระหว่างนักบวชกับประชาชน และความ กตัญญูทวาทะที่ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตามมุมมองของพระพุทธศาสนา การแสดงความกตัญญูทวาทะที่ต่อกลุ่มบุคคล สถาบัน องค์กร ต่อธรรมชาติที่จะเป็นฐานเกื้อหนุนและส่งเสริมให้สังคมมีความมั่นคง พร้อมต่อการพัฒนา ต้องเป็นการแสดงความกตัญญูทวาทะที่เป็นแบบสัมมาทิฐิเท่านั้น คือต้องเป็นความกตัญญูทวาทะที่ถูกต้องตามกฎหมาย และความกตัญญูทวาทะที่ถูกต้อง ตามหลักศีลธรรม

การแสดงความกตัญญูทวาทะที่ต่อกลุ่มบุคคล และต่อธรรมชาติดังกล่าว คนเป็น ศูนย์กลางปฏิบัติขับเคลื่อนสู่เป้าหมาย หากคนซึ่งเป็นหน่วยย่อยของสังคมต่างมีความ กตัญญูทวาทะที่อย่างถูกต้องสมบูรณ์ก็จะเป็นพลวัตรขับเคลื่อนให้ระบบทางสังคม ได้แก่ ระบบศีลธรรมสังคม ระบบการเมือง ระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ และ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกิดความมั่นคงและนำไปสู่การพัฒนาแบบมั่นคง และยั่งยืน

Thesis Title : THE GRATITUDE AS THE SOCIAL SUPPORTING
VIRTUE FROM BUDDHIST PERSPECTIVE

Researcher : PhraKhrusrisutasophon (Ngoen Jatamedhi)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

- : Pramaha Narong Kantasilo
Pali 4, B.A.,M.A.,Ph.D. (Philosophy)
- : Dr. Thepprawin Chanraeng
Pali 1-2, B.A. (Religion), B.A. (Thai Studies)
M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Pali & Buddhism)
- : Mr. Bundit Rodtian
Pali 4, B.A., M.A.,(Philosophy)

Date of Graduation : December 1. 2006

ABSTRACT

The purposes of the research entitled “The Gratitude as the Social Supporting Virtue from Buddhist Perspective ” are 1) to study the virtue of gratitude from Buddhist perspective 2) to study the gratitude as the social supporting virtue. The study for this research takes data from Buddhist Cannons and concerned books. The result of research shows the issue as follows :

The gratitude means the appreciation of favors of benefactors and things, and repayment for their favors through bodily and verbal actions. Then the word “gratitude” is regarded as actions of mind, body and speech.

The main principles of gratitude are knowing (katannuta) Other's favors as well as repaying (katavedita) those favors of grateful persons or things. These two virtues must be practiced together. Repaying the favors of someone or something is impossible without knowing their favors. In the same way, knowing other's favors, without repaying, is imperfect. Moreover, the gratitude must be legally and rightly practiced, not opposed to the good customs and traditions of society.

The gratitude is a very important virtue to society. The research shows that the significance of gratitude is mentioned in three points as follows;

1. The gratitude is the basis of good person. It is described as the mother or the origin of another virtues, promoting and supporting the good person to do good more and more.
2. The gratitude is the symbol of good person. This virtue is described as the sign of good person or the virtue of a good one.
3. The grateful person and one who requites for the done favors are difficultly found in the world.
4. The gratitude is propitious to lead to merits; a respect, a success and a happy in now a day and in the future life.

For the types of gratitude appearing in Buddhist Cannons found that there are six types are as follows;

1. The gratitude between human beings and human beings, showing the grateful practice of children to parents by take care of them with four requisites, saving their lives by sacrificing one's own life, establishing them in Dhamma. It is also shown about grateful repaying of disciples to teachers by showing respectfulness, good service and good study. Grateful repaying would be practiced among friends by mutually serving with four requisites, preventing friend from evils and protecting friend's properties.
2. The gratitude between human beings and deities, showing the grateful repaying by means of pronouncement of the friend's favor, protection of friend's properties.

3. The gratitude between human beings and unhuman beings, showing the grateful repaying of human beings to unhuman beings by dedicating merit to them.

4. The gratitude between human beings and animals. It is shown that human beings gratefully repay to animals by take care of them with loving - kindness and animals repay to human favors by ploughing and pulling the cart, etc.

5. The gratitude between animals and animals, mostly referring to the Bodhisatta who gratefully repays to parents by take care of them as well as sacrifices one's own life to save their lives. The gratitude among animals toward friends would be done by giving the residence and food.

6. The gratitude to the natural resources and environment can be practiced by means of preservation, renewal and using them as necessity.

Grateful activities that will be the basis of supporting the society must be covered to human beings, institutions and nature. They are: gratitude to one who does a favor before, viz., parents, teacher; gratitude to the grateful person, viz., gratitude between husband and wife; gratitude to social members, viz., gratitude between friends and companions, gratitude between masters, gratitude between state and people, gratitude between people and people, gratitude between the monks and the people, and gratitude to natural resources and environment.

According to Buddhist perspective, the gratitude that will be the basis of promoting and supporting the society must be accorded with the law and morality. Grateful activities toward human beings, and nature, human beings, as small unit of society, are the center of practice driving to the aim, that is to say, leading to the stability and sustainable development of these social systems; morality, politics, government, economics, and the natural resources and environments.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เพราะได้รับความเมตตา อนุเคราะห์ช่วยเหลือจาก พระมหาณรงค์ กนฺตสีโล ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดร.เทพประวิณ จันท์แรง และ อาจารย์บัณฑิต รอดเทียน กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ตลอดจนคณาจารย์บัณฑิตวิทยาลัย เจ้าหน้าที่สำนักบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ทุกท่าน ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณและขอบคุณ อนุโมทนาเป็นอย่างยิ่งที่ได้ให้ความดูแลเอาใจใส่ให้คำแนะนำ ชี้แนะ ในการศึกษาวิจัยเป็น อย่างดีมาโดยตลอด

ขอโน้มระลึกในอุปการคุณของ พระเดชพระคุณพระราชพิธีคุณ(ทองคำ ปริสุทฺธ) อดีตเจ้าคณะจังหวัดอุตรดิตถ์พระอุปัชฌาย์ พระเทพปริยัติเมธี(รุ่น ชีรปญฺญป.ธ.๙) เจ้าคณะภาค ๑๗ พระกรรมวาจาจารย์ และพระเทพปริยัติวิธาน(อำนวยการ จันทสโร ป.ธ.๔) เจ้าคณะจังหวัดอุตรดิตถ์พระอนุสาวนาจารย์ ผู้เป็นเช่นกับมารดาบิดาผู้ให้เกิดใน พระพุทธศาสนา

ขออนุโมทนาโยมพ่อล้วน โยมแม่บัวบาน จันตะ นางสาวอ้อด จันตะ นางสาว นายวิเศษฐ์ ขยัน ผู้ใหญ่บ้าน บ้านม่วงคำ คณะสงฆ์คณะศรัทธาวัดม่วงคำ คณะครู โรงเรียนอภัยอารยศึกษาผู้คอยเป็นกำลังใจและให้การสนับสนุนในการศึกษาวิจัยเป็นอย่างดี ขออนุโมทนา นายศิริวัฒน์ นายสนั่น จันตะ น้องชาย พระทิวา ธมฺมเมธีที่คอยช่วยเหลือ ด้านการพิมพ์ ช่วยตรวจทานและให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์แก่ผู้เขียนมาโดยตลอด

คุณความดีที่เกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ขออุทิศให้นายวิชัย จันตะ ผู้ล่วงลับ ขอโน้มถวายบูชาพระพุทธรูปคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ คุณบิดามารดา คุณพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ ตลอดจนท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ด้วยความตั้งมั่นในกตัญญูทศเวทิตาธรรม

อนึ่ง หากจะมีคุณประโยชน์ใดๆ เกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอให้ทุกท่านได้รับ คุณประโยชน์นั้นๆ โดยทั่วกัน

พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาทเมธี)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
กิตติกรรมประกาศ	ช
สารบัญ	ซ
สารบัญแผนภูมิ	ฅ
คำชี้แจงการใช้อักษรชื่อย่อคัมภีร์	ฌ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๓. ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๔. สมมติฐานการวิจัย	๓
๕. คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๖. ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๗. ขอบเขตการศึกษาวิจัย	๑๐
๘. วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๙. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการจากการวิจัย	๑๑
บทที่ ๒ ความหมาย หลักการ และความสำคัญของความกตัญญูกตเวที	๑๒
๒.๑ ความหมายของความกตัญญูกตเวที	๑๒
๒.๒ หลักการของความกตัญญูกตเวที	๑๔
๒.๓ ความสำคัญของความกตัญญูกตเวที	๑๖
๒.๓.๑ ความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานของคนดี	๑๖
๒.๓.๒ ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี	๑๗
๒.๓.๓ กตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยาก	๑๘
๒.๓.๔ ความกตัญญูกตเวทีก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต	๒๒
๒.๔ สรุปความหมายหลักการและความสำคัญของความกตัญญูกตเวที	๒๓

บทที่ ๓	ลักษณะของความกตัญญูกตเวทีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒๖
๓.๑	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับมนุษย์	๒๖
๓.๑.๑	ความกตัญญูกตเวทีที่บุตรมีต่อมารดาบิดา	๒๖
๓.๑.๒	ความกตัญญูกตเวทีที่ศิษย์มีต่ออาจารย์	๓๑
๓.๑.๓	ความกตัญญูกตเวทีที่มีมิตรมีต่อมิตร	๓๒
๓.๑.๔	ความกตัญญูกตเวทีที่พระราชามีต่อนักบวชและนักปราชญ์	๓๓
๓.๑.๕	ความกตัญญูกตเวทีที่นักบวชมีต่อคฤหัสถ์	๓๔
๓.๒	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับเทวดา	๓๗
๓.๒.๑	ความกตัญญูกตเวทีที่มนุษย์มีต่อเทวดา	๓๗
๓.๒.๒	ความกตัญญูกตเวทีที่เทวดามีต่อมนุษย์	๓๘
๓.๓	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับอมมนุษย์	๔๐
๓.๔	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน	๔๑
๓.๔.๑	ความกตัญญูกตเวทีที่มนุษย์มีต่อสัตว์	๔๑
๓.๔.๒	ความกตัญญูกตเวทีที่สัตว์มีต่อมนุษย์	๔๓
๓.๕	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างสัตว์เดรัจฉานกับสัตว์เดรัจฉาน	๔๕
๓.๖	ความกตัญญูกตเวทีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	๔๙
๓.๗	สรุปลักษณะความกตัญญูกตเวทีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๕๓
บทที่ ๔	ความกตัญญูกตเวที คุณธรรมค้ำจุนสังคม	๕๕
๔.๑	สภาพปัญหาที่เกิดจากการขาดความกตัญญูกตเวที	๕๕
๔.๒	ความกตัญญูกตเวทีต่อบุพพการีบุคคล	๖๐
๔.๒.๑	ความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดา	๖๐
๔.๒.๒	ความกตัญญูกตเวทีต่อครูอาจารย์	๗๒
๔.๓	ความกตัญญูกตเวทีต่ออุปการีบุคคล	๗๖
๔.๓.๑	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างสามีและภรรยา	๗๖
๔.๓.๒	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างมิตรสหาย	๗๙
๔.๓.๓	ความกตัญญูกตเวทีต่อผู้บังคับบัญชาหรือต่อนายจ้าง	๘๒
๔.๓.๔	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างภาครัฐกับประชาชน	๘๓
๔.๓.๕	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างประชาชนกับประชาชน	๘๖
๔.๓.๖	ความกตัญญูกตเวทีระหว่างนักบวชกับประชาชน	๘๗

๔.๔	ความกตัญญูทวดเวที่ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	๙๒
๔.๕	วิเคราะห์ความกตัญญูทวดเวที่ฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคม	๙๘
๔.๕.๑	ความกตัญญูทวดเวที่แบบสัมมาทิฐิ	๙๘
๔.๕.๒	ความกตัญญูทวดเวที่ค้ำจุนระบบทางสังคม	๑๐๓
๔.๖	สรุปความกตัญญูทวดเวที่ คุณธรรมค้ำจุนสังคม	๑๑๒
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๕
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๑๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๑๙
บรรณานุกรม		๑๒๑
ประวัติผู้วิจัย		๑๒๗

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
๒.๑ องค์ประกอบของความกตัญญูทเวที	๒๕
๓.๑ แสดงลักษณะของความกตัญญูทเวทีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๕๕
๔.๑ แสดงลักษณะการตอบแทนบุญคุณมารดาบิดา	๗๑
๔.๒ กรอบการแสดงความกตัญญูทเวทีเพื่อเป็นฐานคำจูนสังคมตามทัศนะ พระพุทธศาสนา	๙๗
๔.๓ ความกตัญญูทเวทีแบบสัมมาทิฐิคำจูนระบบทางสังคม	๑๑๔

คำชี้แจงการใช้อักษรชื่อย่อคัมภีร์

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลี ของ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ และพระไตรปิฎกภาษาไทยของ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา / เล่ม / ข้อ / และหน้า ตามลำดับ เช่น อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๒๑๒/๒๕๓ หมายถึง อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๒๑ ข้อที่ ๒๑๒ หน้า ๒๕๓, ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๗๘/๔๓๖ หมายถึง ขุททกนิกาย ชาตกปาลิ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๒๗ ข้อที่ ๑๗๘ หน้า ๔๓๖

คำอธิบายอักษรย่อภาษาบาลี

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังคปาลิ	(ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ส.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สัมมุตตนิคาย สคาถวรรคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ส.นิ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สงยุตตนิคาย นินทานวรรคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ส.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สงยุตตนิคาย มหาวรรคปาลิ	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ทุกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ติกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย จตุกกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
อง.ปณจก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ปณจกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
อง.สตุตก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย สตุตกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)

อง.อฏฐก.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	อฏฐกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.ข.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.ชา.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.ธ.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.เถร.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.สุ.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	สูตรตติปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.วิ.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวตฺตปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.อิติ.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตก	(ภาษาบาลี)
ข.เปต.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวตฺตปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.อป.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.ปฏี.	(บาลี)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏีสุมภิตามคฺตปาติ	(ภาษาบาลี)

คำอธิบายอักษรย่อภาษาไทย

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.จุพ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุพวรรค	(ภาษาไทย)

พระสูตรตนต์ปิฎก

ที.ปา.	(ไทย)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สูตรตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สูตรตนต์ปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มุลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สูตรตนต์ปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปรปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สูตรตนต์ปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สูตรตนต์ปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สูตรตนต์ปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สูตรตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)

อ.ต.ก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ต.ก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ป.ญ.ก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ส.ต.ก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.อ.ฎ.ก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อัฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ท.ส.ก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.ข.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ข.ธ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ข.อิ.ติ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ข.สุ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.วิ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ข.เป.ต.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ข.เ.ธ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ข.ชา.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ข.จุ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุพนินทส	(ภาษาไทย)
ข.ป.ฎ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ข.อป.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความกตัญญูกตเวที คือคุณธรรมที่สำคัญยิ่งในสังคม เป็นหลักธรรมเชื่อมสัมพันธ์คนในสังคมให้เกิดความสำนึกในพระคุณและตอบแทนพระคุณซึ่งกันและกัน อันเป็นคุณธรรมสำคัญที่ช่วยค้ำจุนสังคมให้มีความมั่นคงและสันติสุข พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของความกตัญญูกตเวทีไว้มากมาย ดังเช่นในพระสุตตันตปิฎก ความว่า “...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการเหมือนนกเข็ญมาประดิษฐานไว้ในสวรรค์ ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นไหน คือ ๑. กายสุจริต ๒. วาจาสุจริต ๓. มโนสุจริต ๔. ความเป็นคนกตัญญูกตเวที ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการนี้แล เหมือนนกเข็ญมาประดิษฐานไว้ในสวรรค์”^๑ นอกจากนี้ ในมงคลสูตรก็ตรัสไว้ว่า ความกตัญญู เป็นอุดมมงคล^๒

เรื่องราวที่เกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทีมีตัวอย่างมากมายทั้งในอดีตและปัจจุบัน อย่างเช่นพระอานนท์ที่กตัญญูรู้คุณของพระพุทธเจ้า ยอมเอาตนเข้าขวางช้างนาฬาคีรีที่พระเทวทัตปล่อยมาหวังจะให้ทำร้ายพระพุทธเจ้าหรือพระสารีบุตรก็ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีที่รำลึกถึงพระอัสสชิเถระและอุปการคุณที่ราชพราหมณ์ เคยถวายอาหารทัพพีหนึ่ง แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้หนักแน่นในคุณธรรมขอกตัญญูกตเวทีนี้ โดยได้เสด็จโปรดพระพุทธรูปมารดา และพระพุทธรูปบิดาให้ได้บรรลุธรรม ตามวิสัย นอกจากนี้ ในคราวที่พระพุทธรูปบิดาประชวร พระองค์ก็ทรงอุปัฏฐากด้วยพระองค์เอง

ในพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสรรเสริญผู้มีคุณธรรม คือความกตัญญูกตเวทีว่าเป็นคนดี ดังตัวอย่างเช่น แม้ว่าบุตรนั้นจะเป็นพระสงฆ์ เมื่อไปบิณฑบาตมาแล้ว ก็ให้มารดาบิดากินก่อนได้ พระองค์ทรงอนุญาต ถือว่าไม่เป็นการทำลาย

^๑ อิง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑๒/๒๕๓.

^๒ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๕/๓.

ศรัทธาให้เสียไป หากมารดาบิดามีเสื้อผ้าเก่าขาด ไม่สามารถใช้ได้อย่างปกติ ในกาลสมัย บุตรผู้เป็นพระสงฆ์นั้น หากได้สบงจีวรมาใหม่ นำมาย้อมเสียให้เป็นสีของชาวบ้าน สามารถ เอาให้มารดาบิดานุ่งห่มได้ และมีพุทธศาสนสุภาษิต กล่าวยกย่องสรรเสริญผู้มีความกตัญญู กตเวทิตาว่า นิमितฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา^๓ แปลว่า บุคคลที่มีความกตัญญู รู้อุปการะที่ ท่านทำแล้วตอบแทนพระคุณท่าน ท่านกล่าวว่าเป็นคนดี

ความกตัญญูกตเวทิตา เป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมคนให้ทำความดี ประพฤติเป็นประโยชน์ สถาบันต่าง ๆ ในสังคมต่างยกย่อง สรรเสริญบุคคลที่มีคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทิตา และ บุคคลหากมีความกตัญญูกตเวทิตาแล้ว ก็ส่งเสริมให้มีคุณธรรมกว้างไพศาลออกไป ตั้งแต่ ความกตัญญูต่อมารดาบิดา จนถึงความกตัญญูต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพราะผู้มีความ กตัญญูกตเวทิตา ย่อมมีสติพิจารณา รอบคอบ มีสติยับยั้ง เมื่อจะทำความไม่ดีไม่งามใด ๆ ย่อมจะต้องคำนึงถึงความเดือดร้อนที่จะมีผลต่อตนเองและผู้มีพระคุณ

คนที่มีความกตัญญูกตเวทิตา อันได้ชื่อว่าเป็นคนดีนั้น ย่อมก่อให้เกิดการกระทำ การงานที่ดี ให้ชาติสกุลมีความเจริญ รุ่งเรือง มั่นคงมีชื่อเสียงเกียรติยศ นอกจากนี้ ประเทศชาติ พระศาสนา ก็เจริญมั่นคงด้วยการกระทำดีเพราะมีประชาชนและศาสนิกชนที่มี คุณธรรมชอ่กตัญญูกตเวทิตานี้

อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทิตานี้ คนในสังคมปัจจุบันยังมีความ เข้าใจความหมายหรือขอบข่ายของความกตัญญูกตเวทิตา คลาดเคลื่อนเปลี่ยนไป โดยมุ่งเน้น ที่การตอบแทนบุญคุณ กับคนที่ทำอุปการะต่อตน แต่ไม่ได้เข้าใจในความหมายของความ กตัญญูกตเวทิตาในทัศนะของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง จึงมีบางคนหลงทำทุจริตผิด ศีลธรรม เพื่อตอบแทนคุณ เช่น ทำอาชีพทุจริตเลี้ยงมารดาบิดาเพื่อเป็นการตอบแทนท่าน ด้วยอ้างว่าเพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทิตา ประชาชนลงคะแนนเสียงให้นักการเมืองเพื่อเป็น การทดแทนคุณที่รับเงินมาเป็นต้น เป็นเหตุให้สังคมสับสนในบทบาทหน้าที่ของผู้มีอุปการคุณ และผู้กตัญญูกตเวทิตา และคนในสังคมยังละเลยคุณธรรมชอ่นี้ ลูกหลานทิ้งพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ดิษย์ไม่เคารพครู คนในสังคมเบียดเบียนกันเพราะไม่ระลึกถึงคุณค่าและความดีของผู้อื่น ประชาชนไม่เห็นคุณค่าของแผ่นดินและธรรมชาติทำให้เกิดปัญหาสังคมเช่น ครอบครัวแตกแยก การฉ้อโกง การทำลายสาธารณะสมบัติ และเกิดปัญหาต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากมาย

^๓ ธรรมสภา. พุทธศาสนสุภาษิตฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐.

สังคมปัจจุบัน มีการพูดถึงและตระหนักว่า ความกตัญญูทเวทีนั้น เป็นคุณธรรมที่สำคัญ แต่คนในสังคมยังขาดความเข้าใจเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีในมิติต่าง ๆ ส่งผลให้การปฏิบัติในคุณธรรมข้อนี้คลาดเคลื่อนผิดไปจากหลักของพระพุทธศาสนา

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าควรทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีจากมุมมองของพระพุทธศาสนา อันจะทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีในมิติต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการนำมาปฏิบัติในชีวิตและสังคมต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีที่จะเป็นฐานคำจูนสังคม

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ พระพุทธศาสนากล่าวถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีไว้อย่างไร และมีหลักปฏิบัติที่ถูกต้องอย่างไร
- ๑.๓.๒ หลักธรรมคือความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมช่วยคำจูนสังคมได้อย่างไร และคำจูนในด้านใดบ้าง

๑.๔ สมมุติฐานการวิจัย

- ๑.๔.๑ หลักความกตัญญูทเวทีที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเป็นองค์ความรู้ ที่จะสามารถนำมาเป็นบรรทัดฐานทางสังคมได้
- ๑.๔.๒ ความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมที่สามารถเสริมสร้างคำจูนความมั่นคงของสังคมได้

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

บุพพการีบุคคล หรือบุพพการีชน หมายถึงบุคคลผู้ทำอุปการคุณ หรือทำบุญคุณเป็นเบื้องต้นด้วยจิตที่ประกอบด้วยอุปการะ สงเคราะห์ หื้อนุเคราะห์ ช่วยเหลือเกื้อกูล ส่งเสริม สนับสนุนสุดประมาณด้วยคุณธรรม ในที่นี้หมายถึง มารดาบิดาและครูอาจารย์

อุปการีบุคคล หรืออุปการีชน หมายถึงบุคคลผู้ทำอุปการคุณหรือให้อุปการะอุปถัมภ์สงเคราะห์ หื้อนุเคราะห์ ช่วยเหลือเกื้อกูล ส่งเสริม สนับสนุน ในที่นี้หมายถึงผู้ปกครองที่อุปการะเลี้ยงดูจนเติบใหญ่ ญาติมิตร ผู้บังคับบัญชา สามเณรภรรยา พระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิชราชธรรม ผู้ปกครอง ผู้บริหารประเทศที่มีเจตนาบริสุทธิ์ยุติธรรม จนถึงที่สุดคือพระรัตนตรัย สัตว์และสรรพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

คุณธรรมคำจูนสังคม หมายถึงคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธา ซาบซึ้งในพระคุณของบุพพการีบุคคลและอุปการีบุคคลตลอดถึงสรรพสิ่งที่เป็นอุปการะหรือมีคุณแก่ตน ซึ่งก่อให้เกิดความดีงามอื่น ๆ ที่ช่วยเป็นฐานส่งเสริมให้สังคม โลกเกิดสันติสุขและก้าวหน้า ในที่นี้หมายถึง **ความกตัญญูกตเวทิตะ**

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสาร

๑. พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). กตัญญูกตเวทิตะ เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ บุญคุณที่อยู่เหนือศีรษะ และน้ำสำหรับดับไฟในชีวิต สารของเรื่องบุญคุณที่อยู่เหนือศีรษะ กล่าวถึงความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิตะ คนที่มีความกตัญญู ย่อมรู้ถึงทุกสิ่งในโลก ไม่ว่าจะเป็น ป่าไม้ พืชพันธุ์ สัตว์นานา เป็นต้น การรู้คุณค่าของสิ่งของทั้งหลาย ย่อมทำให้โลกสงบร่มเย็น ส่วนเรื่องน้ำสำหรับดับไฟในชีวิต กล่าวถึงชีวิตของคนเราเมื่อเกิดมาไม่ว่าจะอยู่ในวัยไหน ประกอบอาชีพอะไร ต้องมีความรู้ธรรมะไว้เป็นน้ำดับกิเลส เพราะการที่เราอยู่โดยไม่มีความรู้ธรรมะก็ย่อมประสบแต่ความทุกข์ไม่มีความสุขที่แท้จริง

พระธรรมโกศาจารย์ ได้ให้ทัศนะที่สำคัญ ๆ ไว้หลายเรื่องโดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติและการตอบแทนพระคุณมารดาบิดา เช่นหัวข้อเรื่องที่ว่า โลกรอดเพราะกตัญญูกตัญญูกตเวทิตา การรับรู้และการทดแทนพระคุณ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความกตัญญูกตเวทิตา เป็นคุณธรรมที่จำเป็นและเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยที่สุดการที่จะเกิดสันติภาพและสันติสุขแห่งชีวิต สังคมและโลก เพราะอาศัยความกตัญญูกตเวทิตานั้นเอง

๒. พุทธทาสภิกขุ. ผู้ครองเรือน. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

หนังสือเล่มนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๙ บท คือ บทที่หนึ่ง ความเป็นผู้ครองเรือน บทที่สอง ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน บทที่สาม ผู้ครองเรือนที่มีธรรมเป็นเครื่องมือ บทที่สี่ ความสุขของผู้ครองเรือน บทที่ห้า ความทุกข์ในความเป็นผู้ครองเรือน บทที่หก ความมีสติของผู้ครองเรือน บทที่เจ็ด กำลังของผู้ครองเรือน บทที่แปด เคล็ดลับสำหรับผู้ครองเรือนในทางธรรม และบทที่เก้า ความอยู่รอดพื้นฐานของผู้ครองเรือน ซึ่งในบทที่เก้านี้ ได้กล่าวถึงหลักแห่งความอยู่รอดพื้นฐานของฆราวาสไว้ ๑๐ ประการ อย่างน่าสนใจ โดยมีความกตัญญูรวมอยู่ด้วย

พุทธทาสภิกขุ ได้นำเสนอหลักการและวิธีการครองเรือนไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง โดยเริ่มจากความเป็นผู้ครองเรือน ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน ความสุขและความทุกข์ของผู้ครองเรือน จนถึงหลักการว่าด้วยความอยู่รอดพื้นฐานของผู้ครองเรือนประการต่าง ๆ ซึ่งการที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้ยกความกตัญญูกตเวทิตามากกล่าวไว้ อย่างเป็นประเด็นสำคัญนั้น แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นและความสำคัญของคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทิตา เนื่องด้วยการดำเนินชีวิตในภาวะของฆราวาสนั้น หากจะให้สมบูรณ์เป็นสุขอย่างแท้จริง จะต้องตั้งอยู่บนแนวทางแห่งความกตัญญูกตเวทิตาด้วย

๓. ปัญญาหันทภิกขุ. รักษูกให้ถูกทาง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, ม.ป.ป.

หนังสือเล่มนี้ นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับพ่อแม่และลูกไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง โดยได้แบ่งภาคของเนื้อหาออกเป็น ๓๗ เรื่อง โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทิตา กล่าวถึงการรักษูกให้ถูกทาง ในมุมมองที่หลากหลาย เช่น พ่อแม่ควรสอนอะไรแก่ลูกก่อนฝึกลูกให้รู้จักกตัญญูกตเวทิตาตั้งแต่ยังเล็ก เป็นต้น

ปัญญานันทภิกขุ ได้ให้ทัศนะไว้ว่า เรื่องของเด็ก ๆ เป็นปัญหาที่ต้องใส่ใจมาก เด็กสมัยนี้ไม่เหมือนกับเด็กสมัยก่อน เพราะสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน สังคมสมัยก่อนเป็นไปอย่างเรียบง่ายไม่ซับซ้อน ปัจจุบันกลายเป็นสังคมแข่งขัน ซึ่งดีซึ่งเด่น ผู้ปกครองไม่มีเวลาให้ลูก ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างผู้ปกครองกับเด็ก ปัญหาต่าง ๆ จึงเกิดขึ้น อีกประการหนึ่งพ่อแม่ทั่วไปที่ขาดการศึกษาธรรมะ ไม่มีความรู้ในการสั่งสอน อบรมลูก มักตามใจลูกของตนมากเกินไป จึงเป็นเหตุให้เด็กเสียคนได้ง่าย ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูกนั้นมีมากแต่ถ้ามากในทางเสียก็จะเกิดผลเสีย จึงควรที่จะรักลูกในแนวทางที่ถูกต้อง พ่อแม่จึงจำต้องรู้ว่าควรสอนเรื่องอะไรและไม่ควรสอนเรื่องอะไรแก่ลูกตามลำดับก่อนหลัง พยายามฝึกสอนลูกให้รู้จักคิดเป็น ให้รู้จักใช้ชีวิตเป็น และประการสำคัญคือสอนให้รู้จักเป็นคนมีความกตัญญูทวดเวที

๔. ปัญญานันทมุนี (ปัญญานันทภิกขุ). เลี้ยงลูกให้ถูกวิธี. นนทบุรี : บริษัท พี เอ ลีฟวิ่ง จำกัด, ม.ป.ป.

หนังสือปาฐกถาของปัญญานันทภิกขุเล่มนี้ ให้แนวทางในการเลี้ยงลูกและปลูกฝังคุณธรรมให้เกิดขึ้นแก่จิตใจของเด็กอย่างเป็นขั้นตอน เนื้อหาสาระมีคุณค่าเป็นเรื่องที่พ่อแม่ควรเรียนรู้หรือพิจารณาไตร่ตรองเป็นอย่างยิ่ง เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ของตน การบ่มเพาะลูกให้เป็นคนดีนั้นเป็นกิจที่พ่อแม่ควรใส่ใจตั้งแต่เด็กยังอยู่ในท้อง สิ่งที่ควรให้ความสำคัญมิใช่เฉพาะแต่การดูแลสุขภาพกายของแม่ และทารกเท่านั้น แต่ควรครอบคลุมถึงการดูแลใส่ใจวิถีชีวิตและความรู้สึกนึกคิดของแม่ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อเด็กตั้งแต่ยังอยู่ในท้องด้วย ยิ่งเมื่อเด็กเกิดและเติบโตขึ้นมาเป็นลำดับ นอกเหนือจากอาหารทางกายแล้ว อาหารใจก็เป็นสิ่งที่จะละเว้นเสียมิได้

หัวข้อของเนื้อหาปาฐกถาเล่มนี้ที่น่าสนใจ เช่น เลี้ยงลูกให้ถูกวิธี การอบรมเด็กขณะเยาว์วัย การนำเด็กเข้าหาศาสนา ควรสอนอะไรแก่เด็กก่อน เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาของหัวข้อต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเกี่ยวกับความกตัญญูทวดเวทีทั้งสิ้น

๕. พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ). รักลูกต้องปลูกนิสัยที่ดี. กรุงเทพฯ มหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

เนื้อหาของหนังสือนี้ กล่าวถึงการสร้างจิตใจของบุตรหลานให้มีคุณธรรม เป็นเครื่องประดับประดาจิตใจ วิธีเลี้ยงดูอบรมบุตรหลานของมารดาบิดาให้มีความกตัญญูทวดเวทีตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางอบรมสั่งสอนสำหรับพ่อแม่และ

ผู้ปกครองที่มีเด็ก ๆ ในความดูแลให้บุตรหลานมีชีวิตอยู่ในครอบครัวและสังคมอย่างมีความสุข โดยพระปัญญาอันทักขิ ได้ให้ทัศนะไว้อย่างน่าสนใจในหลาย ๆ เรื่อง เช่น เรื่องการปลูกนิสัยที่ดีสำหรับลูก ความกตัญญูทวดที่เป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ ความกตัญญูทวดที่ คุณธรรมที่ขาดเสียไม่ได้ และแนวทางสร้างความกตัญญูทวดที่เป็นต้น อันแสดงให้เห็นถึง ความสำคัญของความกตัญญูทวดที่ว่าเป็นคุณธรรมช่วยประคับประคอง หรือช่วยค้ำจุนชีวิต และสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข

๖. พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต). คุณบิดามารดาสุดพรรณามหาศาล.

กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

หนังสือธรรมกถาของพระธรรมปิฎกเล่มนี้ ประกอบด้วยเนื้อหาที่มุ่งให้ทราบและตระหนักถึงพระคุณของมารดาบิดา หน้าที่สำคัญของมารดาบิดาตามหลักพระพุทธศาสนา โดยเน้นให้เห็นว่ามารดาบิดาเป็นปฐนีบุคคลของลูก กล่าวคือ ท่านเป็นพระพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นพระอรหันต์ของลูก จึงควรแก่การกราบไหว้เคารพบูชาของลูกตลอดกาล มารดาบิดาคือบุคคลที่ควรเคารพบูชาอย่างสูงสุด มารดาบิดาเป็นเหมือนพระพรหมของลูก เพราะประกอบด้วยคุณธรรมที่สำคัญอันเรียกว่าพรหมวิหารธรรม ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา มารดาบิดาจัดเป็นบูรพาจารย์คือครูอาจารย์คนแรกที่คอยแนะนำสั่งสอนให้ความรู้แก่ลูก นอกจากนี้ มารดาบิดายังเป็นผู้ที่ทำหน้าที่สำคัญอีก ๕ ประการ คือ ๑)ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว ๒)ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี ๓)ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔)เป็นธุระในเรื่องจะมีคู่ครองที่สมควร ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส

ผู้ที่เป็นลูกนั้นก็ต้องตั้งอยู่ในความกตัญญูทวดที่โดยพึงเคารพมารดาบิดา ผู้เป็นเสมือนทิศเบื้องหน้า โดยการปฏิบัติดังนี้ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ๒) ช่วยทำกิจธุระ การงานของท่าน ๓) ดำรงวงศ์สกุล ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้ท่าน

๗. สุชา จันทน์หอม. จิตวิทยาเด็ก. (พิมพ์ครั้งที่ ๓) กรุงเทพมหานคร :

ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.

หนังสือเล่มนี้ นำเสนอเรื่องจิตวิทยาเด็กไว้อย่างน่าสนใจ ผู้เขียนได้นำเสนอว่า เรื่องราวของเด็กเป็นเรื่องที่น่ายกย่องมาก ในสมัยปัจจุบัน ทุกคนต่างก็เพ่งความสนใจไปยังตัวเด็ก มีการศึกษาค้นคว้าและคิดถึงเด็กยิ่งขึ้น การรู้ถึงความเจริญเติบโต ความต้องการ

ความสนใจ ความคิด และอื่น ๆ ของเด็ก จะช่วยให้รู้จักเด็กได้ดี และเข้าใจเด็กได้ถูกต้อง ยิ่งขึ้นอันจะเป็นประโยชน์ในการอบรมเลี้ยงดูและการจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เพื่อเด็กจะได้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณค่า และเป็นที่พึงปรารถนาของสังคมต่อไป เนื้อหาบทที่ ๑๑ เรื่อง สถาบันที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของเด็ก และบทที่ ๑๒ คือ สิ่งแวดล้อมกับพัฒนาการของเด็กไทย มีความสอดคล้องกับการปลูกฝังคุณธรรมคือความกตัญญูทวดที่ได้เป็นอย่างดี

๑.๖.๒ วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

๑. ประมวลผลงานการวิจัยในประเทศไทยเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กไทย โดยคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจเรื่องการเลี้ยงดูและอบรม โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี .กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, ๒๕๒๖.

เอกสารเล่มนี้ ได้กล่าวถึงผลสรุปของงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กไทยจำนวน ๑๗๐ เรื่อง และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกจำนวน ๑๗๗ เรื่อง โดยมี ๕ ตอน ได้แก่ ตอนที่หนึ่ง วิธีการอบรมเลี้ยงดูและพัฒนาทางกายและจิตของเด็ก ตอนที่สอง ลักษณะโครงสร้างของครอบครัวกับการอบรมเลี้ยงดูและลักษณะของเด็ก ตอนที่สาม การอบรมเลี้ยงดูเด็กในกลุ่มต่างวัฒนธรรมเพื่อการผสมผสานทางวัฒนธรรม ตอนที่สี่ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่และบุตร ตอนที่ห้า อิทธิพลของสื่อมวลชนต่อลักษณะพฤติกรรมและจิตใจของเด็ก

ผลสรุปของงานวิจัยข้างต้นที่น่าเสนอประเด็นเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูและพัฒนาการทางจิตของเด็กลักษณะโครงสร้างของครอบครัวกับการอบรมเลี้ยงดูและลักษณะของเด็ก การอบรมเลี้ยงดูเด็กในกลุ่มต่างวัฒนธรรม การปฏิสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูก ตลอดจนอิทธิพลของสื่อมวลชนต่อลักษณะพฤติกรรมและจิตใจของเด็ก เหล่านี้ทั้งหมดล้วนเชื่อมโยงสอดคล้องกับคุณธรรมคือความกตัญญูทวดที่ ทั้งในด้านของการให้ความรู้ความเข้าใจ การปลูกฝัง รวมถึงการแสดงออกซึ่งความกตัญญูทวดที่ และปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการมีหรือไม่มีคุณธรรมคือความกตัญญูทวด

การอบรมเลี้ยงดู โครงสร้างของสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่และลูก ๆ ตลอดจนอิทธิพลของสื่อสารต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีผลต่อพฤติกรรมและจิตใจของเด็กทั้งด้านบวกและด้านลบ

๒. พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย. แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

งานวิจัยเล่มนี้ได้ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิด วิธีการและขั้นตอนของการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังได้นำเสนอวิธีการประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวไทยปัจจุบันเอาไว้ที่น่าสนใจยิ่ง

แนวคิด วิธีการ และขั้นตอนการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา มีความละเอียดลึกซึ้ง ครอบคลุมมิติต่าง ๆ อย่างครบถ้วน สามารถปฏิบัติตามได้และให้ประโยชน์อย่างสูงสุดได้ ประการสำคัญคือ พระพุทธศาสนามีหลักการซึ่งเรียกว่าพุทธธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัว โดยเฉพาะหลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องของความกตัญญูกตเวที ที่ช่วยขัดเกลาให้ชีวิตจิตใจของคนในสถาบันครอบครัวและในสถาบันต่าง ๆ ในสังคมให้มีความรักความเคารพกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ส่งผลก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมประเทศชาติต่อไป

๓. พระมหาประหยัด ปญฺญาวโร (สุนนท์). จริยธรรมที่ปรากฏในล้ากลอน. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้ให้มุมมองเกี่ยวกับจริยธรรมในมิติต่าง ๆ ไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง โดยได้ศึกษาถึงประเภทของจริยธรรม รายละเอียดของจริยธรรมด้านคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในล้ากลอนจากหมอลำเอกจำนวน ๖ คน จากการศึกษาพบว่า จริยธรรมที่ปรากฏในล้ากลอนมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือจริยธรรมด้านจารีตคือการปฏิบัติตามฮีตคลอง ๑๔ ประการตามฐานะและหน้าที่ของกลุ่มบุคคล เช่น จริยธรรมสำหรับชนชั้นปกครอง รวมทั้งจริยธรรมของผู้อยู่ใต้การปกครอง เป็นต้น สำหรับจริยธรรมของบุคคล

ทั่วไปนั้นจะมีปรากฏอยู่ในกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ ส่วนจริยธรรมด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาพบว่าล้ากลอนจะสอนเรื่อง บุญกรรม การเวียนว่ายตายเกิด นรก สวรรค์ สีล ทาน อบายมุข ไตรลักษณ์ และความกตัญญูกตเวที

ความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนา เป็นหลักจริยธรรมที่ถูกนำเสนอสู่สังคมในมิติต่าง ๆ แม้กระทั่งในเรื่องของบทล้ากลอนก็ไม่ละเลยที่จะพูดถึงคุณธรรมข้อนี้ เนื่องด้วยการตระหนักถึงความจำเป็น และความสำคัญที่บุคคลและสังคมพึงมีคุณธรรมข้อนี้ไว้ประจำอยู่ในจิตใจ เป็นเครื่องช่วยขัดเกลาให้จิตใจมีความประณีต ละเอียด สุขุมรอบคอบ เป็นเครื่องนำทางชีวิตให้ดำเนินไปด้วยการสำนึกว่าการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมนั้น มนุษย์จะต้องพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ทอดทิ้งกัน

๔. สุมณ อมรวิวัฒน์และคณะ การอบรมเลี้ยงดูเด็กตามวิถีชีวิตไทย.กรุงเทพฯ มหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

งานวิจัยเล่มนี้ ได้ศึกษาแนวคิด ลักษณะและวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กไทยในหมู่บ้านชนบททั้ง ๔ ภาค ของประเทศไทย และศึกษาวิเคราะห์การเรียนรู้ของเด็กไทยในด้านพัฒนาการทางกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา ตลอดจนถึงคุณธรรมจริยธรรมทางจิตใจ และได้เสนอแนะการประยุกต์วิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กตามแบบวิถีชีวิตไทยไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง

ลักษณะและวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่แตกต่างกัน เป็นปัจจัยสำคัญทำให้เด็กมีพัฒนาการทางร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ในส่วนของจิตใจ ความมีคุณธรรมจริยธรรมของเด็กเช่น ความกตัญญูกตเวที ก็แตกต่างกันด้วย

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมอันหลากหลาย แต่กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนา คือพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย ดังนั้นวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กในสังคมไทยจึงควรให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมที่มีพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานและอยู่บนวิถีชีวิตแบบไทย

๑.๗ ขอบเขตการศึกษาวิจัย

๑.๗.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

เพื่อให้เกิดความชัดเจนและรัดกุมเกี่ยวกับการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตของงานวิจัย ดังต่อไปนี้

- กรอบที่ ๑ มุ่งศึกษาเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- กรอบที่ ๒ มุ่งศึกษาความสำคัญของความกตัญญูกตเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคม

๑.๗.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

สำหรับขอบเขตของเอกสารที่ใช้ในการศึกษานั้น เพื่อให้เกิดความครอบคลุมในทุก ๆ มิติเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมองของพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะใช้เอกสารด้านพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยข้อมูลชั้นปฐมภูมิจะศึกษาจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับแปล ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ชุดภาษาไทย (CD – ROM) ฉบับสมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารและงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการงานวิจัยจากแหล่งข้อมูลคือ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หอสมุดธรรมสังฆาภิบาลเชียงใหม่

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งจะศึกษาค้นคว้าข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และจากข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) จากหนังสือเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่างๆ จากนั้น ทำการเก็บรวบรวมจัดลำดับข้อมูลที่ค้นคว้าได้มา นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในภาคเอกสารมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปเขียนงานวิจัยพร้อมเสนอแนวคิดของผู้วิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยและปัญหาที่ต้องการทราบ สรุปผลการวิจัยและให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการนำหลักความกตัญญูทเวทีมาใช้อย่างถูกต้องและเป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยต่อไป

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

- ๑.๙.๑ ทราบองค์ความรู้เกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนาอย่างละเอียดลึกซึ้ง
- ๑.๙.๒ ทราบหลักการปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีที่จะเป็นฐานค้ำจุนสังคมด้านต่าง ๆ

บทที่ ๒

ความหมาย หลักการ และความสำคัญของความกตัญญูกตเวที

ความกตัญญูกตเวทีหรือกตัญญูกตเวทีตาธรรมแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลผู้มีอุปการคุณที่เรียกว่าบุพพการีชน กับบุคคลผู้รู้อุปการคุณของบุคคลอื่นแล้วตอบแทนที่เรียกว่า กตัญญูกตเวทีชน ความกตัญญูกตเวทีคือคุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งของสังคม เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนถูกต้องเกี่ยวกับคุณธรรมข้อนี้ จำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจความกตัญญูกตเวทีในประเด็นต่างๆ เริ่มตั้งแต่ความหมายของกตัญญูกตเวที หลักการของความกตัญญูกตเวที และความสำคัญของความกตัญญูกตเวที โดยจะได้กล่าวถึงประเด็นต่างๆ ข้างต้นไปตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ ความหมายของกตัญญูกตเวที

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของคำว่า กตัญญู และกตเวที ที่ถูกต้อง จึงขอสรุปศัพท์และคำอธิบายมาแสดงไว้ ดังนี้

กตัญญู เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำนาม หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำให้, ผู้รู้คุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับกตเวที^๑

กตเวที เป็นคำกริยานามบุรุษลิงค์และคำวิเศษนะ แปลว่า ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตนโดยปกติ มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ อุปการี ชานาติ สีนะนาติ กตณฺญู แปลว่า ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตน มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ ชนิตุํ สีนมสฺสาติ กตณฺญู แปลว่าผู้รู้อุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตนมีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ อุปการี ชานาติติ กตณฺญู^๒

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

^๒ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๓.

กตัญญูตา เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำนาม หมายถึง ความกตัญญู, ความเป็นผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำให้, ความเป็นผู้รู้คุณท่าน ^๓

กตัญญูตา เป็นคำกิริยานามอดีตลึงค์ หรือเพศหญิง แปลว่า ความเป็นแห่งบุคคลผู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตน, ความเป็นแห่งบุคคลผู้ซึ่งอุปการะอันบุพการีชนมาแล้ว, ความเป็นแห่งบุคคลผู้กตัญญู, ความเป็นผู้กตัญญู มีรูปวิเคราะห์ว่า กตญญุสส ภาโว กตญญูตา^๔

กตเวที เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำคุณศัพท์หรือกริยาวิเศษณ์ หมายถึง ผู้ประกาศคุณท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กตัญญู^๕

กตเวที เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตน, ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลท่านมาแล้วแก่ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนท่านมาแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน แต่หากเป็นคำกิริยานามปุงลึงค์จะแปลว่า บุคคลผู้ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตน^๖

กตเวทีตา เป็นคำภาษาบาลี และเป็นคำนาม หมายถึง ความเป็นผู้ประกาศคุณท่าน, ความเป็นผู้สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กตัญญูตา^๗

กตัญญูกตเวที เป็นคำกิริยานามปุงลึงค์หรือเพศชาย แปลว่า บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน ไทยตัดพุดเฉพาะกตัญญู แต่ความหมายหมายถึงกตเวทีด้วย^๘

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทีไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ หมายถึง ความเป็นคนกตัญญูกตเวที และได้ให้ความหมายของคำว่า กตัญญูกตเวที หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านมาแล้วและตอบแทนแยกออกเป็น ๒ คือ กตัญญูรู้คุณท่าน กตเวที ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน ความกตัญญูกตเวที ว่าโดยขอบเขตแยกได้เป็น ๒ ระดับ คือ

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖.

^๔ ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร – ไทย, หน้า ๑๖๓.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖.

^๖ ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร – ไทย, หน้า ๑๖๔.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖.

^๘ ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร – ไทย, หน้า ๑๖๔.

กตัญญูกตเวทิต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัวอย่างหนึ่ง กตัญญูกตเวทิต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม ตัวอย่างเช่นพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อพระพุทธเจ้าโดยฐานที่ได้ประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม เป็นต้น อย่างหนึ่ง^๙

พันเอกปิ่น มุกขนันต์ ได้ให้ความหมายคำว่ากตัญญูกตเวทิต์ ไว้ดังนี้ กตัญญู หมายถึง คนที่รู้อุปการคุณที่คนอื่นทำให้ตน ส่วนกตเวทิต์ หมายถึง คนที่รู้แล้วและตอบแทนคุณท่านด้วย^{๑๐} คำว่า “กตัญญู” หากแปลเอาความทางปฏิบัติแล้ว หมายถึง “เห็นคุณท่าน” คือเห็นด้วยใจด้วยปัญญา คำว่า กตเวทิต์ แปลตามตัวหมายถึงการประกาศคุณ หรือการทำให้เป็นที่รู้จักให้ปรากฏขึ้นแต่หากแปลเอาความตามภาษาไทยหมายถึงการตอบแทนคุณ^{๑๑}

ศึกษาจากความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทิต์ที่กล่าวมาข้างต้น จึงสรุปได้ว่า กตัญญู หมายถึงการสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณที่ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นมีต่อตนเอง กตเวทิต์ หมายถึง การประกาศ การแสดงออกเพื่อตอบแทนคุณ รวมความแล้วคำว่า กตัญญูกตเวทิต์ หมายถึง การรู้ในอุปการคุณหรือบุญคุณของคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีแก่ตน แล้วกระทำการตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยนัยนี้ คำว่า กตัญญู ที่หมายถึงการสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นภาวะทางจิตใจ ส่วนคำว่า กตเวทิต์ ที่หมายถึงการตอบแทนคุณ เป็นการแสดงการตอบแทนคุณผู้อื่นหรือสิ่งอื่นออกมาทางภายนอกทั้งทางการกระทำและการพูด ด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น กตัญญู จึงจัดเป็นมโนกรรม ส่วนกตเวทิต์ จัดเป็นกายกรรมและวจีกรรม (เช่น การประกาศคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นให้เป็นที่รู้จักหรือให้ปรากฏ)

๒.๒ หลักการของความกตัญญูกตเวทิต์

การศึกษาถึงหลักการของความกตัญญูกตเวทิต์ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ประเด็นหลักที่สำคัญ ๒ ประการคือ กตัญญูกตเวทิต์เป็นคุณธรรมต้องปฏิบัติคู่กันและกตัญญูกตเวทิต์ต้องเป็นสัมมาทิฐิ

^๙ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^{๑๐} ปิ่น มุกขนันต์. แนวการสอน ตามหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๘๑.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

ความกตัญญูคือความรูู้ปการคุณที่มีผู้ทำไว้ก่อน เป็นคุณธรรมคู่กับความกตเวทีคือการตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำไว้ นั้น กตัญญูกตเวทีตาธรรม อันหมายถึงการรูู้ปการที่คนอื่นทำแล้วและตอบแทน หรือการรู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของคนอื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น เป็นคุณธรรมล้ำจนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สิ่งแวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล

ความกตัญญู เป็นคุณธรรมซึ่งเป็นมงคลข้อที่ ๒๕ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ การรู้บุญคุณคนหรือรูู้ปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเอง ถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรมและความเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่า การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ หากมีคนทำดีให้กับเราแล้วและเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขา เช่น ได้ลาภ ยศ สรรเสริญและความสุขแต่เราเพียงรับรู้แต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตนไม่รับรู้คุณความดีของเขาย่อมถือได้ว่าไม่ยุติธรรมต่อกัน

หากพิจารณาถึงความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวที จะเกิดความเข้าใจชัดเจนว่า ความกตัญญูกตเวที หมายถึง “การรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณ ความรู้คุณค่าของความดีและการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดี” คนกตัญญูอย่างสมบูรณ์นั้นจะต้องประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๒ ประการ จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้คือต้องมีทั้งกตัญญูคือการรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณหรือความรู้คุณค่าของความดี และกตเวทีคือการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดี

ความกตัญญูกตเวทีมีหลักการคือต้องกตัญญูและกตเวทีแบบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดศีลธรรมไม่ผิดกฎหมายของสังคมบ้านเมืองไม่ขัดกับระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของคนในสังคมต้องตั้งอยู่บนหลักการของความถูกต้องดีงาม

ความกตัญญูกตเวทีที่มีหลักการสอดคล้องดังที่กล่าวข้างต้นจัดว่าเป็นความกตัญญูกตเวทีที่คนในสังคมควรยกย่องสรรเสริญและปฏิบัติตามโดยแท้ แต่จากการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันมีประเด็นที่น่าพิจารณาคือผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นกตัญญูกตเวทีชนมักจะมีเฉพาะแต่กตัญญูตาธรรมยังขาดกตเวทีตาธรรม นั่นคือ มีเฉพาะแต่การรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณหรือความรู้คุณค่าของความดีไม่มีการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดีให้เห็นเป็นรูปธรรมกล่าวให้สั้นคือ “รู้จำแต่ไม่ทำตอบแทน”

๒.๓ ความสำคัญของความกตัญญูกตเวที

จากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความสำคัญของความกตัญญูกตเวทีไว้หลายแง่มุม คือ ความกตัญญูกตเวทีในฐานะเป็นคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานของคนดี เป็นเครื่องหมายของคนดี กตัญญูกตเวทีที่บุคคลหาได้ยาก และเป็นคุณธรรมก่อให้เกิดมงคลชีวิต ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

๒.๓.๑ ความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานของคนดี

ประเด็นคือความกตัญญูกตเวทีในฐานะเป็นพื้นฐานของคนดีนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อค้นหาคำตอบของคำถามเหล่านี้ คือ ความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานของคนดี จริงหรือไม่ และเพราะเหตุใด ความกตัญญูกตเวทีจึงได้ชื่อว่าเป็นพื้นฐานของคนดี

ความกตัญญูกตเวทีที่ได้ชื่อว่าเป็นพื้นฐานของคนดีเพราะว่าคุณธรรมข้อนี้เป็นมารดา เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานของคุณธรรมอื่นๆหากจะเปรียบกับต้นไม้ ความกตัญญูกตเวทีเป็นดั่งรากไม้ คุณธรรมอื่นก็เปรียบกับลำต้น กิ่งก้านสาขาของต้นไม้ที่เจริญงอกงามขึ้นได้เพราะอาศัยรากฉันทะใจ ความกตัญญูกตเวทีก็เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานแห่งความเจริญงอกงามของคุณธรรมอื่นฉันทะใจนั้นและคนที่มีความกตัญญูกตเวทีเป็นรากฐานจะเป็นผู้ฝึกฝนในการทำดีมากขึ้นเพราะธรรมชาติของความกตัญญูกตเวทีจะก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริคือความละอายใจตนเองในการทำผิดศีลธรรมและกฎหมายบ้านเมือง โอตัมปะ ความสะดุ้งกลัวต่อความผิดด้วยสำนึกถึงผลคือความทุกข์ที่จะได้รับการทำผิดนั้นๆ รวมทั้ง เป็นฐานแห่งคุณธรรมทั้งหลาย เช่น สปัสนัญญู ขอบปฏิบัติของคนดี คือ ๑) ทาน การให้ แบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ๒) ปัพพัชชา การเว้นจากการเบียดเบียนกัน ๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน การปฏิบัติดูแลมารดาบิดาให้เป็นสุข ๔) พุทธคารวตา ความเคารพนับถือในพระพุทธเจ้า ด้วยการกราบไหว้บูชา ตั้งใจปฏิบัติตามธรรม ๕) ธรรมคารวตา ความเคารพนับถือพระธรรมด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ๖) สังฆคารวตา ความเคารพนับถือพระสงฆ์ด้วยการกราบไหว้แสดงกิริยานอบน้อมต่อท่าน ๗) ลิกขาคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในการศึกษา ด้วยการตั้งใจศึกษา ไม่เกียจคร้าน ๘) อัมปมาทคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในความไม่ประมาทเลินเล่อ ๙) ปฏิสันถารคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในการปฏิสันถาร ด้วยการไม่ทำตนให้เป็นคนใจแคบ สังคหัตถุธรรม ๔ คือ ๑) ทาน การให้ปันสิ่งของช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ๒) ปิยวาจา การพูดคำไพเราะเป็นไปเพื่อประโยชน์ ๓) อตถจริยา การประพฤติสิ่งที่ประเสริฐแก่ผู้อื่น ๔) สมานัตตการเป็น คนไม่ถือตัว

และฆราวาสธรรม ๔ คือ ๑) สัจจะ ความซื่อสัตย์ เทียงธรรมเที่ยงตรงในหน้าที่ จริ่งใจต่อมิตร กตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ ๒) ทมะ ความข่มใจ ข่มอารมณ์ ๓) ขันติ ความอดทนอดกลั้น ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคปัญหา ๔) จาคะ ความเสียสละ ไม่ใจแคบ ไม่ตระหนี่ เป็นต้น

ความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมพื้นฐานส่งเสริมให้คุณธรรมข้ออื่นๆ เจริญขึ้น และแผ่กว้างไพศาลมากขึ้น และส่งเสริมให้กตัญญูกตเวทีบุคคลทำความดีมากยิ่งขึ้น จึงกล่าวได้ว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานของคนดีอย่างแท้จริง

๒.๓.๒ ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดีไว้ ดังมีพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า นิमितฺตํ สาธุ รูปานํ กตญญูกตเวทีตา แปลว่า ความกตัญญูกตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี^{๑๒}

คำว่า เครื่องหมาย เป็นคำนามหมายถึงสิ่งที่ทำขึ้นแสดงความหมายเพื่อจดจำหรือกำหนดรู้^{๑๓} หรือเครื่องหมายที่เป็นสิ่งกำหนดรู้เป็นคนดีหรือไม่อย่างไร ทางพระพุทธศาสนามีเกณฑ์พิจารณามากมายแต่ที่เน้นอย่างหนึ่งก็คือกตัญญูกตเวทีตาธรรมเป็นสิ่งที่บ่งบอกคุณสมบัติความเป็นคนดีของบุคคล กล่าวอีกนัยหนึ่ง สัตบุรุษหรือคนดีทั้งหลายมีความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมาย ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสรวงศาตก ความว่า

บุคคลใดเป็นคนกตัญญูกตเวที เป็นปราชญ์
มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคง ช่วย
กระทำความดีที่ตกยากด้วยความเต็มใจ
บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า สัตบุรุษ^{๑๔}

^{๑๒} ธรรมสภา. พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑๐.

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๒๖๒.

^{๑๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๘/๖๐๘.

โย เว กตญญู กตเวที ธีโร

กัลยาณมิตรโต ทพฺพหตุติ จ โหติ

ทฺฤชิตสฺส สกฺกจฺจ กโรติ กิจฺจํ

ตถาวีรํ สปริสํ วทนฺติ. ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๗๘/๔๓๖.

และดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสัปปริสสูตร ความว่า

สัตบุรุษผู้มีปัญญายูครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน
ทั้งกลางคืนและกลางวันย่อมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คน
หมู่มากเมื่อระลึกถึงอุปการคุณที่มารดาบิดาทำไว้ก่อน
ย่อมบูชามารดาบิดาโดยชอบธรรม^{๑๕}

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้กล่าวไว้อีกว่า ความเป็นคนกตัญญูกตเวที
เป็นภูมิสัตบุรุษ คือ เป็นพื้น ชั้นแห่งจิต หรือระดับจิตใจ ของคนที่มีคุณธรรม ดังพุทธ
พจน์ที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ความว่า

สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู
ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็น
คนกตัญญูและความเป็นคนกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ^{๑๖}

สรุปได้ว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของสัตบุรุษหรือคนดี บุคคลไม่
ว่าจะมีความรู้ความสามารถหรือประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานอย่างไรก็ตาม หากไม่
มีความกตัญญูกตเวทีก็เป็นคนดีไม่ได้เพราะขาดสัญลักษณ์แห่งความดีนั่นเอง

๒.๓.๓ กตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยาก

การแสวงหาทรัพย์สมบัติหรือบิรวารสมบัตินั้นหาได้ไม่ยากนัก และการ
แสวงหาคนดีที่มีคุณธรรมอื่นก็หาได้ไม่ยากเช่นเดียวกัน แต่การแสวงหากตัญญูกตเวที
บุคคลหาได้ยาก ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในอาสาทุปปชหวรรค ความว่า

บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก คือ

๑. บุพพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน)
๒. กตัญญูกตเวที (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน)^{๑๗}

^{๑๕} อัง.อญฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๙๘.

^{๑๖} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๑๗} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

“...เทว เม ภิกฺขเว ปุคฺคลา ทูลลภา โลกสมฺมํ กตเม เทว โย จ ปุพฺพการี
โย จ กตญฺญู กตเวที อิมे โข ภิกฺขเว เทว ปุคฺคลา ทูลลภา โลกสมฺมิตฺติ...”
อัง.ทุก.(ปาลี) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

อุปสรรคของบุพพการีชนคือตัณหาหรือความอยากเพราะเหตุว่าตัณหานี้ทำให้คนเห็นแก่ตัวเมื่อบุคคลเห็นแก่ตัวแล้วก็เป็นการยากที่จะทำอุปการะให้แก่คนอื่นจะช่วยเหลือใครจะทำการงานใด ๆ ก็มักคิดถึงผลตอบแทนไว้ก่อนเมื่อไม่มีผลตอบแทนใด ๆ ก็ยอมไม่ทำอุปการะใด ๆ ฉะนั้นตัณหาจึงถือว่าเป็นอุปสรรคของบุพพการีชน

ปฏิบัติหรือสิ่งเป็นอุปสรรคของความกตัญญูกตเวทีได้แก่วิชชาคือความไม่รู้ ความโง่ ความเขลา ความจนปัญญา การไม่รู้จักบาป ไม่รู้จักบุญ ไม่รู้จักคุณ ไม่รู้จักโทษ ไม่รู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ ไม่รู้จักรับผิชอบชั่วดีเมื่อไม่รู้อย่างนี้แล้วย่อมไม่รู้จักคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนและไม่ตอบแทนคุณนั้น ตัณหาและอวิชชาจึงเป็นเหตุสำคัญทำให้บุพพการีชนและกตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยาก

ในทูลลลสูตร (ว่าด้วยบุคคลหาได้ยาก) ได้กล่าวถึงบุคคลหาได้ยาก ๓ จำพวก คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
๒. บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้
๓. กตัญญูกตเวทีบุคคล^{๑๘}

ในปิงคยานีสูตร ได้แสดงไว้ว่า การปรากฏของบุคคล ๕ จำพวกเป็นเรื่องยากคือ

๑. ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหาได้ยากในโลก
๒. บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หาได้ยากในโลก
๓. บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว หาได้ยากในโลก
๔. บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม หาได้ยากในโลก
๕. บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว เป็นกตัญญูกตเวทีบุคคล หาได้ยากในโลก^{๑๙}

เหตุที่บุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากเพราะมีอวิชชาและตัณหาเป็นเจ้าเรือนดังกล่าวนั้น ก็เพราะผู้เป็นบุพพการีและกตัญญูกตเวทีเป็นเพียงผู้สงเคราะห์ อนุเคราะห์ตอบแทนคุณกันด้วยความจำเป็นและจำใจ ด้วยว่าเมื่อไม่ทำก็เกรงจะถูกนิินทา หรือทำด้วยความปรารถนาให้โลกสรรเสริญ ยากจะหาผู้ที่ดำเนินตามธรรม

^{๑๘} วจ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๕/๓๕๘.

^{๑๙} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๕/๓๓๔.

ดังนั้นโลกจึงได้บุพพการีหรือกตัญญูกตเวทีในลักษณะ บุพพการีเทียม และกตัญญูกตเวทีเทียม เช่นกับการแสวงหาทรัพย์ ง่ายสำหรับคนที่หาได้แต่เป็นการยากที่จะได้มาโดยสะดวกและคล่องใจในทางสุจริต จึงกล่าวได้ว่าบุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยาก เพราะเป็นการยากที่จะประจวบเหมาะกันทั้งสองฝ่าย

ที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ว่า กตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากนั้น พอจะแยกวิเคราะห์ให้เห็นชัดเจนด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ การรู้คุณแต่ไม่ตอบแทนคุณ การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน และการตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกธรรม ซึ่งแยกอธิบายได้ ดังนี้

๑. การรู้คุณแต่ไม่ตอบแทนคุณ

ปุถุชนมีจิตที่ประกอบด้วยอวิชชาและตัณหา จึงตั้งอยู่ในความเห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่คนอื่นดังกล่าว เมื่อเห็นทางได้ดีก็ยอมฉวยโอกาส เมื่อได้แล้วก็ไม่ยากแบ่งปันให้ใคร ประกอบกับความมุ่งหมายในสุขแห่งชีวิต เมื่อยามเป็นเด็กก็เห็นแก่การเล่นสนุกสนาน เติบโตก็มุ่งศึกษาศิลปวิทยา เมื่อประกอบอาชีพมีทรัพย์สมบัติก็มุ่งไปทางแสวงหาครอบครัว มีสามีภรรยาแล้วต่างก็หลงใหลในกันและกันมุ่งหาความสุขให้กันและกันมากกว่าจะคิดตอบแทนคุณของมารดาบิดาหรืออุปการีชน

อวิชชาและตัณหาเปรียบเช่นแม่น้ำที่คอยขวางกั้นปฏิการคุณของปุถุชน เพราะต่างมุ่งแสวงหาประโยชน์สุขส่วนตนฝ่ายเดียว จึงทำให้ขาดการตอบแทนคุณ เช่น การที่รู้คุณของยาแต่เมื่อตัวเองไม่ได้ใช้ก็ไม่รู้ค่าหรือประโยชน์ในการกำจัดโรคภัยของตน เกษตรกรรู้ว่าแผ่นดินมีคุณในการทำไร่ทำนา แต่ก็มุ่งหมายเพียงผลผลิตจากนา ไม่บำรุงรักษาผืนดิน คนทั่วไปดำรงชีวิตด้วยปัจจัยสี่ รู้ว่าปัจจัยสี่มีคุณแก่ตนในด้านใด ในกาลใด ก็เห็นคุณเฉพาะในด้านนั้นในกาลนั้นเท่านั้นไม่ได้ตอบแทนด้วยการบำรุงรักษาหรือพัฒนาให้ดีขึ้น ก็เพราะอวิชชาและตัณหากันไว้

๒. การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน

ดังที่กล่าวว่าปุถุชนนั้นมีอวิชชาและตัณหาเป็นเจ้าเรือน ดังนั้นจิตของปุถุชนจึงเจือด้วยอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นแรงผลักดันให้มุ่งแสวงผลแห่งโลกียสุขคือ ทรัพย์ ยศ สุข สรรเสริญ ว่าเป็นสิ่งพึงปรารถนาและเป็นสัญลักษณ์แห่งความสำเร็จในชีวิตหรือเป็นเครื่องหมายของคนดี กล่าวคือมุ่งในเรื่อง กิน กาม เกียรติ นั้นเอง เพราะตัณหาเป็นเครื่องยึดให้คนติดอยู่กับโลกียสุข ด้วยเหตุนี้โดยทั่วไปการตอบแทนคุณจึงเป็นเรื่องการแสวงหาผลประโยชน์ เช่น ลูกสร้างทำดีเพราะหวังการสนับสนุนจากมารดาบิดา ลูกศิษย์สร้างทำดีเพราะหวังความสำเร็จการศึกษา ลูกน้องสร้างทำดีเพื่อเอาใจเจ้านายหรือเพื่อได้ยศตำแหน่ง นักการเมือง ข้าราชการ พนักงานของรัฐสร้างทำดีเพื่อหวังผลทาง

การเมืองหรือผลตอบแทนในหน้าที่ของตน คนในสังคมสร้างทำดีต่อกันด้วยมุ่งหมายให้โลกสรรเสริญ ให้สังคมยอมรับนับถือว่าเป็นคนดี จึงทำอุปการะตอบแทน คือไม่ได้ทำปฏิการคุณจากมโนสำนึกด้วยความบริสุทธิ์ใจ จึงทำอะไรก็ตามต้องมีประโยชน์แฝงอยู่ หรือที่เรียกว่ามีผลประโยชน์ทับซ้อนในการทำอุปการะคุณและตอบแทนคุณ ทั้งนี้เพราะปุณฺณมีจิตเจือด้วยตัณหานั่นเอง

๓. การตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกธรรม

เพราะความมุ่งหมายทางโลกียสุข และการตอบแทนคุณกันโดยมุ่งหมายซึ่งผลประโยชน์เป็นที่ตั้ง จึงก่อให้เกิดการตอบแทนคุณที่ไม่ชอบธรรม และผิดกฎหมาย ด้วยเหตุที่ไม่รู้แจ้งในความหมายของการตอบแทนคุณ และไม่สามารถต้านกระแสแห่งตัณหาได้ จึงมีข้อสรุปการตอบแทนคุณว่า เป็นความดี เป็นสิ่งที่โลกยกย่องสรรเสริญ และเป็นสิ่งที่ต้องกระทำไมเช่นนั้นจะกลายเป็นคนเนรคุณ ออกตัญญู เพราะต้องการความดีอย่างนี้จึงมีการตอบแทนคุณกันผิดหลักธรรมและหลักกฎหมาย เช่นลูกยอมทำทุจริตประพฤติดิตีลธรรมกฎหมายเพื่อได้เงินเลี้ยงดูพ่อแม่ ครอบครัวยุคน้องยอมกระทำความผิดเพื่อเจ้านาย คนทั่วไปยอมทำความผิด หรือประพฤติดุจจริตด้วยมุ่งหมายประโยชน์แก่คนที่มิอุปการะแก่ตน เพราะมีแต่ความรู้ว่าการตอบแทนคุณเป็นความดี แต่ขาดhiriและโอตตปปะ และขาดปัญญอันเป็นสัมมาทิฐิในการพิจารณาตรองเหตุผล ด้วยถูกวิชาและตัณหาครอบงำจิตนั่นเอง

อนึ่งโดยธรรมดาคนทั่วไป มักจะรู้คุณมากกว่าตอบแทนคุณ ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน คือ ทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกันโดยมุ่งหมายผลตอบแทน ในรูปของผลงาน ชื่อเสียง เกียรติยศ การยอมรับทางสังคม มิใช่ทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกันด้วยมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สุขด้วยความบริสุทธิ์ใจ ประกอบกับสังคม ถูกกระแสบริโภคนิยม ทุนนิยมและประโยชน์นิยมครอบงำ ทำให้การทำอุปการะคุณต่อกันเป็นไปในลักษณะของการมุ่งประโยชน์ตอบแทน มิใช่อุปการะที่เป็นการสร้างประโยชน์ต่อกัน ดังนั้นคนในสังคมจึงมีลักษณะความเป็นผู้กตัญญูคือรู้คุณแต่ไม่ตอบแทนคุณหรือตอบแทนคุณ ก็เป็นลักษณะของการตอบแทนผลประโยชน์ที่ตนเองได้รับ และบางครั้งการตอบแทนก็ไม่ถูกธรรม ไม่ถูกกฎหมาย เพราะฉะนั้นกตัญญูกตเวทิตบุคคลที่แท้จริงจึงหาได้ยาก

๒.๓.๔ ความกตัญญูทเวทีก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต

มงคล คือประโยชน์ หรืออานิสงส์อันเป็นเหตุเครื่องเจริญสุข ซึ่งเกิดขึ้นได้ เพราะความกตัญญูทเวทีก่ เช่นการอุปัฏฐากมารดาบิดา เป็นมงคล ดังพุทธพจน์ปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายว่า

“...ด้วยการปรนนิบัติในมารดาบิดาทั้งสองนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญ บุคคลนั้น ในโลกนี้นั้นแล เขาละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๒๐}

ความกตัญญูทเวทีกเป็นคุณธรรมสำคัญที่เป็นคุณเครื่องให้เกิดการประพตติดี ประพตติเป็นสุจริตทั้งทางกาย วาจา ใจ ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์ชีวิต ดังนี้

๑. ความกตัญญูทเวทีกเป็นเหตุให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญ

คนเราในโลกนี้มีสถานะเป็นผู้ทำอุปการะก่อนและเป็นผู้ตอบแทนคุณ หรือเป็นผู้ที่ต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้องในบุญคุณของกันและกัน การที่ได้รับการเลียงดูจากมารดาบิดา หรือได้รับอุปการะคุณอื่นๆ จากผู้อื่นแล้วตอบแทนคุณ ย่อมได้รับการยกย่องสรรเสริญ นับว่าเป็นคนดี กล่าวคือคนที่มีคุณธรรมคือความกตัญญูเป็นคนมีเสน่ห์ ย่อมประกอบไปด้วยการประพตติทางกายวาจาและใจที่อ่อนน้อม อ่อนโยน เอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีจิตที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์และภักดี มีความประพตติสุจริตและเป็นประโยชน์ ย่อมให้เกิดความอิมใจและภูมิใจแก่คนในสังคม ดังเป็นที่ประจักษ์ว่าสังคมเมื่อนับถือยกย่องว่าใครเป็นคนดีหรือไม่ก็ยึดเอาความกตัญญูทเวทีกเป็นที่ยึด ดังนั้นความกตัญญูทเวทีกจึงก่อให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์แก่ผู้ปฏิบัติคือการได้รับการยกย่องสรรเสริญ

๒. ความกตัญญูทเวทีกเป็นเหตุให้ได้รับความเจริญรุ่งเรือง

โดยที่คนมีความกตัญญูทเวทีกนั้น ตระหนักว่าความกตัญญูทเวทีกคือการประพตติตนเป็นคนดี ย่อมมุ่งแสวงหา หรือสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตเป็นที่ตั้ง เช่นการตั้งใจศึกษาศิลปะวิทยา การไม่ประพตติตนเสื่อมเสีย การทำหน้าที่ของลูก มีการเลียงดูอุปถัมภ์มารดาบิดาให้เป็นสุขเป็นต้น ย่อมให้ประสบความสำเร็จที่ดี ได้รับการสนับสนุนในหน้าที่กิจการงานต่าง ๆ คือประสบความสำเร็จในชีวิตโดยง่ายและมีความมั่นคงในชีวิตด้วยหน้าที่การงานของตน กล่าวคือคนที่มีคุณธรรมกตัญญูทเวทีกนั้นเป็นผู้ที่

^{๒๐} มงคลสูตร “ว่าด้วยมงคล๓๘ ประการ”, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕,) หน้า๓๙.

สร้างหลักฐานและความมั่นคงแก่ชีวิตได้ ถึงที่สุดแม้ประสบภัยต่าง ๆ ก็สามารถผ่านพ้น
ยอมได้ประสบมงคลหรืออานิสงส์คือความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

๓. ความกตัญญูกตเวทีเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จในโลกรู้และโลกหน้า

ความกตัญญูกตเวทีให้เกิดมงคลคือ การได้รับการยกย่องนับถือ มีความ
เจริญรุ่งเรืองในชีวิตแล้ว ย่อมให้เกิดมงคลแก่ผู้มีคุณธรรมนี้อีกประการหนึ่งคือเป็นผู้มี
ความสุขในโลกรู้และในโลกหน้า ด้วยว่าผู้มีความกตัญญูกตเวทีนั้นประพฤติดนด้วยมุ่ง
หมายตอบแทนคุณูปการที่ชนยอมประพฤติเป็นประโยชน์ เว้นการทุจริตทั้งปวง เมื่อมี
ความขยันหมั่นเพียรก็แสวงหาทรัพย์ได้ เมื่อได้ทรัพย์มาย่อมรู้จักรักษาเพื่อเลี้ยงดูตนเอง
และตอบแทนบุญพการีบุคคล ย่อมเลือกคบภักตมิตร และรู้จักเลี้ยงชีวิตตามกำลังแห่ง
ทรัพย์ รู้คุณค่าแห่งทรัพย์ที่หามา เช่นนี้ชื่อว่าได้ความสุขที่เกิดจากความมั่นคงแห่งชีวิต
มีความสุขใจภูมิใจในทรัพย์สินและความมีหลักฐานมั่นคงของตน มีความสุขและภูมิใจใน
การใช้จ่ายทรัพย์ที่ไม่ขัดสนของตน มีความสุขและความภูมิใจในการไม่เป็นหนี้ของตน
และมีความสุขและภูมิใจในการมีกิจการงานที่ไม่มีโทษของตน อันนี้เป็นความสุขในส่วน
ปัจจุบันที่คนมีกตัญญูกตเวทีพึงได้รับ

ในส่วนความสุขในโลกหน้านั้นหมายเอาความเป็นผู้ไปสู่สุคติเป็นที่ตั้ง คนมี
ความกตัญญูกตเวทีเมื่อมีความมั่นคงแห่งชีวิตดังกล่าแล้ว ย่อมสั่งสมประโยชน์ชั้นสูงขึ้น
ไป กล่าวคือความตั้งมั่นในศรัทธาความเชื่อที่ว่าทำความดีได้ดี ทำความชั่วได้ชั่ว ความ
เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล รักษากายวาจาเรียบร้อยมีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิต ความ
เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ คือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกลี้ยความสุขแก่ผู้อื่น สร้างอุปการคุณ
แก่คนและสังคม ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือเป็นผู้ตระหนักในเหตุผล รู้ดีชั่วตั้งในหลัก
โยนิโสมนสิการในการดำเนินชีวิต ระลึกข้างหลัง ระวังข้างหน้า มั่นคงในคุณธรรมเช่นนี้
ย่อมมีสุคติเป็นเบื้องหน้าอันนี้เป็นความสุขในส่วนโลกหน้าที่คนมีกตัญญูกตเวทีพึงได้รับ
เป็นมงคลหรืออานิสงส์แก่ชีวิต

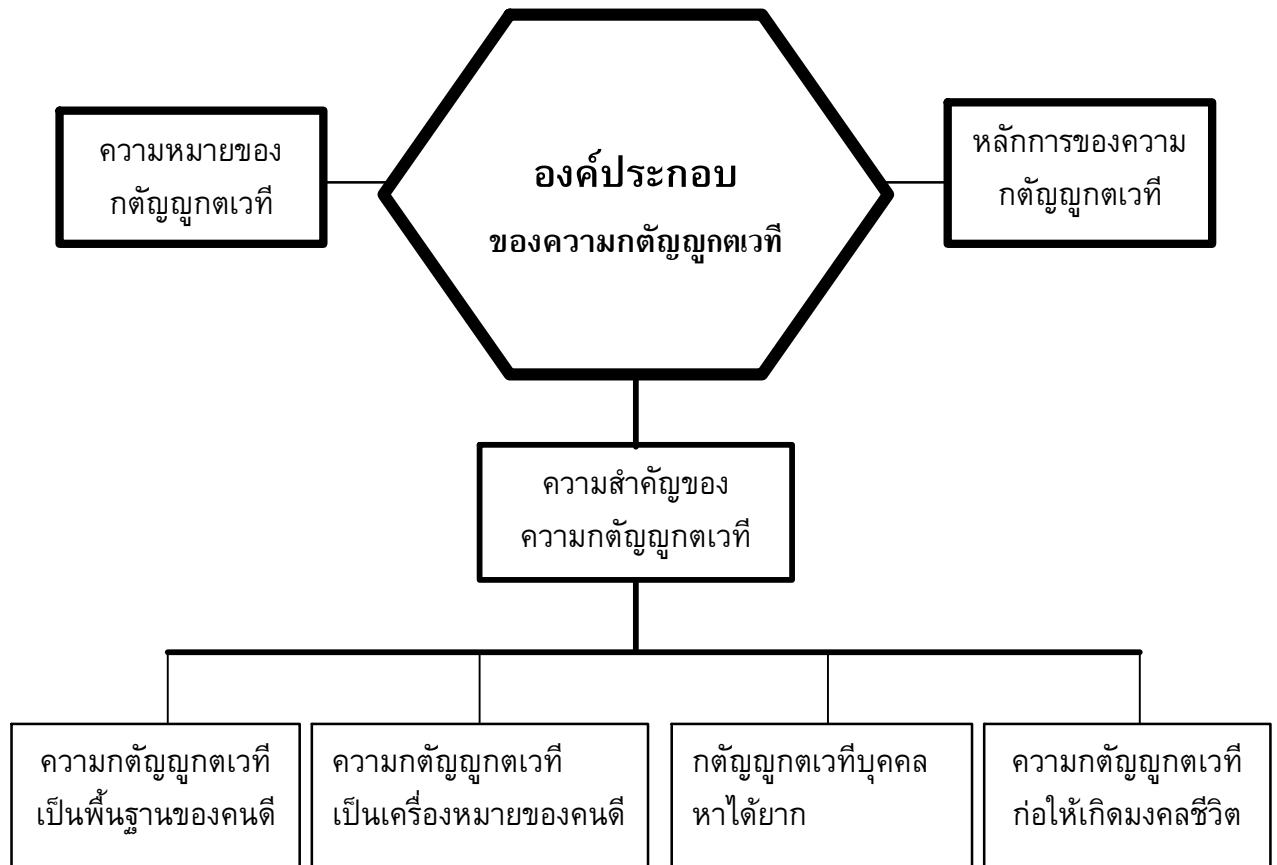
๒.๔ สรุปความหมาย หลักการ และความสำคัญของความกตัญญูกตเวที

สรุปความว่าความกตัญญูกตเวทีคือความสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของ
ผู้อื่นสิ่งอื่นที่มีต่อตน แล้วกระทำให้ตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยนัยนี้คำว่า กตัญญู
เป็นภาวะทางจิตใจ ส่วน คำว่า กตเวที ซึ่งเป็นการแสดงออกทางกายและวาจาถือการ
กระทำและการพูดนั้น เป็นกายกรรมและวจีกรรม ความกตัญญูกตเวทีมีหลักการสำคัญคือ

การรู้อุปการคุณและการตอบแทนคุณ อย่างถูกต้องตามทำนองครองธรรม กฎหมาย และธรรมเนียมประเพณี

ความกตัญญูกตเวทียี่เป็นฐานในการประพฤติดี ประพฤติสุจริต ตามหลักกุศลกรรมบถ เป็นเครื่องหมายแห่งความดีทางกายคือไม่ประพฤติชั่วทางกาย ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักขโมย หรือประพฤติผิดในกาม ทางวาจา คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ และทางใจ คือ ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่เพ่งโทษ และไม่เห็นผิดจากคลองธรรม ให้คนทั้งหลายรู้ได้ว่า การประพฤติเช่นนี้เป็นคนดี เช่นนี้ชื่อว่า ความกตัญญูกตเวทียี่เป็นเครื่องหมายแห่งคนดี ความกตัญญูกตเวทียี่เป็นคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานหรือรากฐานแห่งคุณธรรมอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดการประพฤติดี เป็นอุปการะ เป็นประโยชน์ ก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริ โอตตัปปะ มีความละเอียดใจและสะดุ้งกลัวต่อความชั่วและผลแห่งความชั่วนั้น อันจะทำให้ตั้งอยู่ในหลักสัปปริสบัญญัติ คือข้อปฏิบัติของคนดีเป็นต้น เช่นนี้จึงถือว่าความกตัญญูกตเวทียี่เป็นพื้นฐานแห่งคนดี ความกตัญญูกตเวทียี่ เป็นเหตุแห่งความเจริญสุขในชีวิตในลักษณะเป็นอานิสงส์แก่ผู้มีกตัญญูกตเวทียี่คือ ได้รับการยอมรับนับถือ ยกย่องสรรเสริญ ได้รับความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตและเป็นเหตุให้ประสบสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต เช่นนี้ชื่อว่าความกตัญญูกตเวทียี่ก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น อาจประมวลสรุปองค์ประกอบของความกตัญญูกตเวทียี่เป็นแผนภูมิประกอบได้ ดังนี้

แผนภูมิที่ ๒.๑ องค์ประกอบของความกตัญญูกตเวที
 (โดยผู้วิจัย)

บทที่ ๓

ลักษณะของความกตัญญูทเวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทที่สามแห่งวิทยานิพนธ์นี้ มุ่งศึกษาถึงตัวอย่างและลักษณะของความกตัญญูทเวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาซึ่งตัวอย่างเรื่องราวเกี่ยวกับความกตัญญูทเวที่ยกมาศึกษาจะเน้นเฉพาะที่สำคัญๆ ได้แก่ ความกตัญญูทเวที่ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับเทวดา มนุษย์กับอมมนุษย์ มนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน สัตว์เดรัจฉานกับสัตว์เดรัจฉาน การแสดงความกตัญญูทเวที่ของมนุษย์ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และจะศึกษาวิเคราะห์ว่าการแสดงความกตัญญูทเวที่ในแต่ละเรื่อง ที่ยกมามีลักษณะอย่างไร โดยจะได้กล่าวถึงประเด็นต่างๆ ไปตามลำดับ ดังนี้

๓.๑ ความกตัญญูทเวที่ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ในหัวข้อว่าด้วยความกตัญญูทเวที่ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์นี้ จะได้กล่าวถึงลักษณะของความกตัญญูทเวที่ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ลักษณะของความกตัญญูระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพอประมวลกล่าวเป็นตัวอย่างดังนี้

๓.๑.๑ ความกตัญญูทเวที่ที่บุตรมีต่อมารดาบิดา

ในตักกกลชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบัณฑิตกุมาร ได้ยินเรื่องที่มารดาบอกให้บิดาฆ่าปู จึงช่วยปูให้รอดตายและออกอุบายให้บิดาขับไล่มารดาออกจากบ้านเพื่อให้ได้สำนัก และพระโพธิสัตว์ได้ปรารภธรรมว่า

ผู้ใดมีความชั่วช้า เบียดเบียนพ่อแม่ผู้ไม่ประทุษร้ายตน
เมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้นจะตกนรกอย่างไม่ต้องสงสัย
ส่วนผู้ใดบำรุงพ่อแม่ด้วยข้าวและน้ำเมื่อตายไปชาติหน้า
ผู้นั้นจะขึ้นสวรรค์อย่างไม่ต้องสงสัย^๑

^๑ พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๗-๘๘/๓๓๗.

จากการศึกษาชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ได้แสดงความกตัญญู กตเวทีทั้งต่อปู่ มารดาและบิดา กล่าวคือ การแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อปู่โดยใช้ ปัญญาออกกุสโลบายช่วยให้ปู่ไม่ถูกบิดาฆ่าตาย และได้แสดงความกตัญญูกตเวทีต่อ มารดาบิดาด้วยการป้องกันไม่ให้มารดาบิดาทำปิตุฆาต ซึ่งเป็นอนันตริยกรรมโดยการ แสดงธรรมเตือนสติท่านทั้งสองว่าการเบียดเบียนมารดาบิดาเป็นความอกตัญญูมีผลเป็น ความชั่วร้าย ต้องเดือดร้อนประสบแต่ความทุกข์ แต่การประพฤติเป็นคนกตัญญูกตเวที คือบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยวัตถุสิ่งของแม้เป็นเพียงข้าวและน้ำ มีผลเป็นความดีงาม กตัญญูกตเวทีชนจะพบแต่ความสุขความเจริญทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ในชัยบทชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์สมัยเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโอรสของ พระเจ้าชัยทิศทรงพระนามว่า อสินัตตกุมาร ทรงแสดงความกตัญญูยอมสละพระชนม์ชีพ ของพระองค์ให้ยักษกินแทนบิดา แต่ยักษเกิดเลื่อมใสจึงยอมปล่อยไปและตั้งอยู่ในโอวาท ของพระองค์ คำสอนที่พระโพธิสัตว์แสดงแก่ยักษความว่า

บุคคลใดยอมตายเพื่อปลดเปลื้องบิดาของตน หรือ
เพราะเหตุแห่งมารดาบุคคลนั้นไปสู่ปรโลกแล้วเป็นผู้
เพียบพร้อมด้วยความสุขและอารมณ์อันเลิศ^๒

ชาดกนี้แสดงให้เห็นว่า บุตรธิดาผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวที ด้วยการยอมสละชีวิตของตนเพื่อปกป้องคุ้มครองมารดาบิดาของตนไว้ ย่อมประสบแต่ ความสุขความเจริญทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่และหลังจากล่วงลับจากโลกนี้ไปแล้วลักษณะการ แสดงความกตัญญูกตเวทีของพระโพธิสัตว์ต่อบุพการีในชาดกเรื่องนี้ก็คือการยอมสละชีวิต ของตนเองเพื่อปกป้องชีวิตบิดาให้รอดพ้นจากการถูกยักษกิน

ในสุตตนชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์สมัยเสวยพระชาติเป็นคนยากจน เลี้ยง ดูมารดา รับอาสาพระเจ้ากรุงพาราณสีนำอาหารไปให้ยักษกินได้ทรมานยักษให้เลิกพยศ ร้ายและให้ตั้งอยู่ในศีลตลอดไป เนื้อความแห่งชาดกสรุปได้ว่า

ในอดีตกาล พระเจ้าพาราณสีได้เสด็จไปล่าเนื้อในป่ากับพวกทหาร ขณะที่ กำลังล้อมจับเนื้ออยู่นั้น เนื้อได้วิ่งหนีไปทางพระเจ้าพาราณสี พระองค์จึงทรงวิ่งไล่ตาม เนื้อไปและพ้นจนขาดเป็นสองท่อนแล้วเอาเนื้อนั้นกลับมา ระหว่างทางพระองค์ได้ทรงแหวะ พักและเผลอหลับไปที่ใต้ต้นไม้ใหญ่แห่งหนึ่ง เมื่อตื่นบรรทมแล้วจะเสด็จกลับได้มียักษที่อาศัย อยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่นั้นลงมาจับข้อพระหัตถ์ของพระองค์ไว้พร้อมกับขู่ว่า ผู้ที่มาอยู่ใต้ต้นไม้

^๒ บุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๓-๘๖/๕๕๑-๕๕๒.

จะต้องถูกกินเป็นอาหาร พระเจ้าพาราณสี ได้ขอให้ยักษ์กินเนื้อแทนพระองค์พร้อมกับสัญญาว่า ถ้าปล่อยกลับไป จะส่งคนพร้อมกับอาหารมาให้กินทุกวัน เมื่อพระเจ้าพาราณสีเสด็จกลับไปถึงพระนคร ก็ทรงให้เบิกนักโทษจากเรือนจำให้แบกภาชนะอาหารไปให้ยักษ์กินวันละคน ต่อมาเมื่อนักโทษในเรือนจำหมด พระเจ้าพาราณสี จึงได้ให้คนนำถุฑทรัพย์พันตำลึงขึ้นวางบนหลังช้าง ให้ตีกลองประกาศว่า ถ้าคนใดสามารถนำภาชนะอาหารไปให้ยักษ์ได้พระราชทานพระราชนิพนธ์ให้หนึ่งพันตำลึง

ขณะนั้น สุตมานพได้ยินการประกาศ จึงคิดว่า เรายากจนเลี้ยงดูมารดาต้องลำบากเป็นอย่างมาก เราจะไปรับเอาถุฑทองนั้นมาให้มารดาและจะอาสาหาอาหารไปให้ยักษ์แม้จะตายก็ยอม จากนั้นจึงได้ไปบอกให้ราชบุรุษทราบ รับเอาถุฑทรัพย์ไปให้มารดาเข้าไปรับอาสาจากพระเจ้าพาราณสี เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว ได้ทูลขอฉลองพระบาทเสวตฉัตรและพระขรรค์รวมถึงภาชนะทองคำไปด้วย

เมื่อเดินทางไปถึงใกล้ที่อยู่ของยักษ์ สุตมานพได้สวมฉลองพระบาททองคำ กั้นเสวตฉัตร ถือพระขรรค์ด้วยมือข้างขวา แบกภาชนะอาหารด้วยมือข้างซ้ายเดินเข้าไปใกล้ต้นไทร จากนั้นยื่นภาชนะอาหารให้ยักษ์ด้วยปลายพระขรรค์และเรียกให้ยักษ์ลงมา

ฝ่ายยักษ์คิดว่า บุรุษคนนี้นำอาหารมาให้ด้วยอาการแปลกๆ จึงเชื่อเชิญมานพกินอาหารด้วยกัน สุตมานพตอบปฏิเสธ ยักษ์จึงกล่าวว่า ผู้ที่นำอาหารมาให้จะต้องถูกจับกินเป็นอาหาร สุตมานพไม่แสดงอาการกลัวแต่อย่างใด และกล่าวกับยักษ์ว่า เวลาที่เราไม่ได้เหยียบพื้นดินของท่าน เราเหยียบรองเท้าของเรา เราไม่ได้อยู่ใต้ร่มไม้ของท่าน เราอยู่ใต้ร่มเสวตฉัตรของเรา เรามีพระขรรค์อยู่ในมืออาจฟันท่านได้ทันทีดังนั้นท่านจึงไม่มีสิทธิ์ที่จะจับเรากินเป็นอาหาร เมื่อยักษ์ได้ฟังดังนั้นแล้วก็มีความเห็นด้วย จึงยอมนับถือ สุตมานพจึงสอนยักษ์ให้รับศีลห้าและให้ตามกลับไปที่กรุงพาราณสี เมื่อพระเจ้าพาราณสีทรงทราบก็ทรงโปรดปรานตั้งให้สุตมานพเป็นเสนาบดี^๓

ชาดกเรื่องนี้ เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงถึงลักษณะการแสดงความกตัญญูกตเวทีของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อมารดาอย่างแรงกล้า ด้วยการสละชีวิตตนเองเพื่อให้มารดาได้อยู่อย่างสุขสบาย ด้วยผลแห่งความตั้งมั่นในกตัญญูกตเวทีตามธรรมจึงส่งผลให้เกิดสิ่งที่ดีแก่ชีวิตในที่สุด

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๕, เล่มที่ ๕๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒๔-๒๓๕.

ในโศกนันทชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อสมัยเสวยพระชาติเป็นโศกบัณฑิต เมื่อเจริญวัยและเรียนจบพระเวทแล้วได้ออกบวชเป็นดาบสพร้อมด้วยมารดาบิดา และน้องชายอยู่ที่ป่าหิมพานต์ ต่อมา โศกบัณฑิตได้ห้ามนันทบัณฑิตผู้เป็นน้องชายมิให้ปรนนิบัติมารดาบิดาเพราะมักจะแสวงหาผลไม้ดิบมาให้มารดาบิดาบริโภคอยู่เสมอๆ แต่นันทบัณฑิตไม่เชื่อฟัง จึงถูกขับไล่กลับไปอยู่ที่บรรณศาลาของตน และได้เจริญกสิณจนได้อภิญญาห้า และสมาบัติแปด จากนั้น จึงเหาะไปเฝ้าพระเจ้ามโนหะแห่งกรุงพรมหวัณณะ พร้อมทั้งรับอาสนาถ้ำไปยึดหัวเมืองทั่วชมพูทวีปมาเป็นเมืองขึ้นได้เป็นผลสำเร็จ แล้วพาพระราชโอรสเหล่านั้นมาขอขมาโทษโศกบัณฑิตผู้เป็นพี่ชาย โศกบัณฑิตได้แสดงกตัญญูทศเวทิตาธรรมแก่นันทบัณฑิตและพระราชโอรสเหล่านั้น และอนุญาตให้นันทบัณฑิตผู้เป็นน้องชายได้ปรนนิบัติมารดาบิดาต่อไป ในเรื่องนี้มีเนื้อหาแสดงความกตัญญูทศเวทิตาไว้

บัณฑิต ฟังนอบน้อมและฟังสักการะมารดาและบิดาทั้งสอง
นั้นด้วยข้าวและน้ำด้วยผ้านุ่งผ้าห่มและที่นอนด้วยการอบตัว
และอาบน้ำให้และด้วยการล้างเท้าทั้งสองให้ท่านเพราะการ
บำรุงมารดาและบิดาทั้งสองนั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขา
ในโลกนี้ที่เดียว เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^๔

ชาดกนี้ชี้ให้เห็นว่า บุคคลที่ยึดมั่นและประพฤติคุณธรรมคือความกตัญญูทศเวทิตามารดาบิดาด้วยการกระทำที่เป็นกุศลกรรม ตอบแทนบุญคุณด้วยมุ่งหมายให้เกิดความสุขสบายด้วยปัจจัยสี่ คือด้านอาหาร บำรุงด้วยข้าวและน้ำ ด้านเครื่องนุ่งห่ม บำรุงด้วยผ้านุ่งห่มเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ด้านที่อยู่อาศัย บำรุงด้วยผ้าห่ม ที่นอนวัตถุสิ่งของอื่น ๆ และด้านสุขภาพอนามัย บำรุงด้วยการปรนนิบัติ พัดวีล้างเท้าให้ท่านทั้งสอง เป็นการกตัญญูในด้านมุ่งหมายให้เกิดความสุขทางกายภาพ การกระทำดังที่กล่าวข้างต้นจัดเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญ บุตรธิดาที่ประพฤติเช่นนี้ย่อมประสบแต่สิ่งที่ดีงามทั้งในปัจจุบันและในโลกหน้า

ในสุวัณณสามชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามดาบสเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้เป็นดาบสตาบอดอยู่ในป่า ต่อมาวันหนึ่งสุวรรณสามดาบสไปตักน้ำและถูกพระเจ้าปิลยักข์ยิงด้วยลูกศร ด้วยความเข้าใจผิดคิดว่าสุวรรณสามเป็นคนไล่เนื้อให้หนีไป ก่อนจะสลบล้มลงไป สุวรรณสามได้ทูลขอรับรองว่า ให้พระเจ้าปิลยักข์

^๔ พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๔๓,๑๘๒-๑๘๓/๗๘,๘๔.

ช่วยเลี้ยงดูมารดาบิดาแทนท่าน พระเจ้าปิลยักข์เข้าพระทัยว่าสุวรรณสามดาบสตายแล้ว จึงเสด็จไปนำมารดาบิดาของสุวรรณสามดาบสมาอุปสมบท เมื่อดาบสทั้งสองสัณนิษฐานของ บุตรจึงพากันร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าเวทนา จากนั้นจึงได้ทำสังกิริยาขอให้พิชรายออก จากร่างกายของสุวรรณสาม นอกจากนี้ เทพธิดาซึ่งเคยเป็นมารดาของสุวรรณสามก็มา ช่วยทำสังกิริยาด้วย เมื่อสุวรรณสามฟื้นขึ้นจึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปิลยักข์และให้ตั้งอยู่ใน ศีลห้า และแสดงหลักความกตัญญูทเวที ความว่า

บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม้เทวดา
 ก็เฝ้าอารักขาบุคคลผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดานั้น
 บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม่นักปราชญ์
 ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ บุคคลนั้น
 ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^๕

เนื้อความแห่งชาดกนี้ชี้ให้เห็นว่าบุคคลที่ประพฤติคุณธรรมคือความกตัญญู ทเวที ดูแลเลี้ยงดูมารดาบิดาโดยธรรม ด้วยวิธีการต่าง ๆ ย่อมแสดงให้เห็นว่าลูกที่ ปรนนิบัติมารดาบิดา ย่อมพ้นจากความทุกข์ ได้รับความสุข แม้แต่เทวดาทั้งหลายก็ยังให้ การนิยมนยกย่องและสรรเสริญทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่และหลังจากที่ละโลกนี้ไป

จากการศึกษาวิจัยพบว่า การแสดงความกตัญญูทเวทีที่ลูกกระทำต่อมารดา บิดาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สรุปแล้วจะมีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

๑. การแสดงความกตัญญูทเวทีด้วยการปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยปัจจัยสี่ ดังตัวอย่างเรื่อง โสณนทชาดก
๒. การแสดงความกตัญญูทเวทีด้วยการยอมสละชีวิตตนเองเพื่อปกป้อง ชีวิตมารดาบิดา ดังตัวอย่างเรื่อง ชยัททิสชาดก และสุตทชาดก
๓. การแสดงความกตัญญูทเวทีด้วยการให้ตั้งมั่นในธรรม ดังตัวอย่างเรื่อง ตักกชาดก และสุวรรณสามชาดก

^๕ พ.ชา.(ไทย) ๒๘/๓๑๓-๓๑๘, ๔๐๘-๔๐๙/๒๓๒, ๒๔๔.

๓.๑.๒ ความกตัญญูกตเวทีที่ศิษย์มีต่ออาจารย์

ตัวอย่างของความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ โดยเฉพาะระหว่างศิษย์มีต่ออาจารย์ผู้วิจัยได้ประมวลมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ เพื่อเป็นแบบอย่างของความกตัญญูกตเวที คือเรื่องพระสารีบุตร

พระสารีบุตรเป็นชาวเมืองราชคฤห์โดยกำเนิด มารดาของท่านมีนามว่านางสารีพราหมณ์ ส่วนบิดาของท่านมีนามว่าวังคันทพราหมณ์ เป็นนายบ้านอุปติสสะคาม

พระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาหลักแหลม สามารถแสดงธรรมหักล้างความคิดเห็นผิด และทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้ความเข้าใจได้แจ่มแจ้ง เป็นผู้มีปัญญามากที่สุดรองจากพระพุทธเจ้า ท่านจึงได้รับแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาเลิศกว่าผู้อื่นในทางปัญญา คุณธรรมที่เด่นของท่านพระสารีบุตร นอกจากความเป็นผู้มีปัญญามากแล้ว ท่านยังมีกตัญญูกตเวทีตาธรรมเป็นเลิศอีกด้วย ท่านถือว่าพระอัสสชิเป็นอาจารย์รูปแรก ที่นำท่านเข้าสู่ร่มเงาพระพุทธศาสนา ท่านจึงมีความเคารพพระอาจารย์คือพระอัสสชิมาก เวลาจะนอน ถ้ารู้ว่าอาจารย์อยู่ ณ ที่ใด ท่านจะนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น^๖

ความกตัญญูกตเวทีต่ออาจารย์คือพระอัสสชิของพระสารีบุตรด้วยการให้ความเคารพ บูชา ดังที่นำมากล่าวเป็นอุทาหรณ์ข้างต้น จัดเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีที่เกิดจากจิตสำนึก ลักษณะที่แสดงออกคือการเทิดทูนบูชา ประกาศเกียรติคุณของอาจารย์ให้ปรากฏ แม้อาจารย์จะอยู่ห่างไกลกัน ก็พยายามมุ่งตอบแทนด้วยการกระทำที่แสดงถึงความเป็นผู้ตั้งมั่นในกตัญญูกตเวทีตาธรรมอยู่ตลอดเวลา ควรแก่การเอาเป็นแบบอย่างและนำเสนอเสริมยิ่ง

อีกตัวอย่างหนึ่งคือเรื่องพระราธะ พระราธะท่านเป็นพราหมณ์ผู้เฒ่าที่ลูกหลานทอดทิ้ง ต่อมาขอบวชในพระศาสนา แต่ไม่มีภิกษुरูปใดบวชให้เพราะเห็นว่าเป็นคนแก่เกรงว่าจะไม่สามารถบำเพ็ญสมณธรรมได้

วันหนึ่งท่านเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและทูลขอบวช พระองค์จึงให้ประชุมสงฆ์และถามในที่ประชุมสงฆ์ว่ามีภิกษुरูปใดรำลึกคุณของพราหมณ์ผู้เฒ่านี้ได้บ้างพระสารีบุตรกราบทูลว่ารำลึกถึงอุปการคุณของพราหมณ์นี้ได้โดยพราหมณ์นี้เคยใส่บาตรท่านครั้งหนึ่ง

^๖ เสฐียรพงษ์ วรรณปก,ประมวลประวัติพระเถระ พระเถรสมัยพุทธกาล พุทธสาวก พุทธสาวิกา , (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๒๗.

ด้วยข้าวหนึ่งทัพพี ฉะนั้นจะรับเป็นภาระในการบวชพราหมณ์ผู้หนึ่งเองเพื่อปฏิการคุณพระพุทธรูปเจ้าทรงประทานสาธุการและให้พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ในการอุปสมบทแก่ราชพราหมณ์

ปรากฏว่าพระราชา ผู้บวชใหม่นั้น แม้จะเป็นคนแก่แต่ประพฤติตนเป็นคนว่าง่ายสอนง่ายไม่ดื้อดึง ยอมรับและปฏิบัติตามคำสอนของพระสารีบุตรผู้อาจารย์อย่างเคร่งครัด โดยเคารพในพระสารีบุตรผู้เป็นอาจารย์เป็นที่สุด ซึ่งกาลต่อมาท่านก็ได้บรรลุมรรคผลเบื้องต้นในพระพุทธศาสนาและได้รับการยกย่องจากพระพุทธรูปเจ้าว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้านปฏิภาณ คือญาณแจ่มแจ้งในพระธรรมเทศนา

จากเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า โลกมนุษย์จะดำรงอยู่ได้เพราะมีคนยอมเสียสละอนุเคราะห์ให้ความสุขแก่ผู้อื่น และผู้ได้รับอนุเคราะห์แล้วปฏิการะคือตอบแทนคุณท่านในภายหลัง ครูอาจารย์เสียสละสั่งสอนอบรม ศิษย์ต้องเคารพนับถือ ไม่ลืมคุณท่านพยายามทดแทนคุณ สอนองคุณท่าน โดยเฉพาะการตั้งอยู่ในโอวาท ทำตามคำสั่งสอน เช่น พระราชานี้ก็ยอมประสพความสุขความเจริญ^๗

๓.๑.๓ ความกตัญญูทเวทิมิตรมีต่อมิตร

ในนิโครธชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนิโครธกุมาร บุตรของพราหมณ์ไปเรียนวิชาที่เมืองตักกิลากับเพื่อนสองคน จบมาแล้วได้รับเลือกให้ครองกรุงพาราณสี เพราะอำนาจของเนื้อไก่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตนบริโภคเข้าไป ได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีและตำแหน่งขุนคลังแก่สหายทั้งสอง เนื้อความแห่งชาดกนี้ ได้แสดงเปรียบเทียบกุศลกรรมที่ทำในคนที่มีความกตัญญูทเวทิมิตรธรรมว่าย่อมจะไม่เดือดร้อนเสียหาย ดังเมล็ดพืชที่ปลูกในผืนนาที่มีดินดีสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุอาหารไว้ ความว่า “ความดีที่ทำในคนผู้มีความกตัญญู มีศีล มีความประพฤติ อันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหายเหมือนเมล็ดพืชในนาที่ดี”^๘

ลักษณะของการแสดงความกตัญญูทเวทิมิตรที่ปรากฏในชาดกเรื่องนี้ ก็คือการมอบยศถาบรรดาศักดิ์แก่มิตรสหายผู้เคยมีอุปการคุณ ซึ่งบ่งบอกถึงความเป็นมิตรแท้

^๗ พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมฺมาทุณฺโณ), นิทานธรรมะบันเทิง, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๔๔), หน้า ๒๓๒.

^๘ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๘/๓๓๕ .

ในอังการเปตวัตถุ ได้แสดงความกตัญญูและความอกตัญญูระหว่างมิตรกับมิตรไว้ ความว่า “ ด้วยว่าบุรุษพักอยู่ในเรือนของบุคคลใดเพียงหนึ่งคืน หรือได้ข้าวน้ำในที่อยู่ของบุคคลใด ไม่ควรมีจิตคิดร้าย ต่อบุคคลนั้น ความเป็นผู้กตัญญู สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว”^๙

เนื้อความแห่งอังการเปตวัตถุข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การได้รับการอนุเคราะห์สงเคราะห์จากบุคคลหนึ่งบุคคลใดแม้แต่เพียงด้วยวัตถุสิ่งของคือข้าวน้ำ หรือการได้ที่พักเพียงชั่วคืนหนึ่ง เป็นต้น ก็ต้องมีความกตัญญูทวนที่ตอบต่อผู้มีบุญคุณที่ให้ข้าวน้ำหรือให้ที่พักนั้นเสมอ ซาดกนี้มุ่งสอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ อนุเคราะห์และตอบแทนกันในด้านปัจจัยสี่ คือ อาหารที่อยู่อาศัย เป็นต้น ซึ่งเป็นความจำเป็นพื้นฐานเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันและให้สำเร็จประโยชน์แก่กันเป็นสำคัญ

๓.๑.๔ ความกตัญญูทวนที่ที่พระราชามีต่อนักบวชและนักปราชญ์

ในติริฎฐวัจนชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์สมัยเมื่อเสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ออกบวชเป็นดาบส ได้ช่วยพระเจ้าพรหมทัตที่ตกบ่อน้ำให้ขึ้นมาจากบ่อ ต่อมาพระราชาทรงระลึกถึงคุณแล้วตอบแทน และทรงสอนให้พระโอรสตอบแทนคุณด้วย ดังเนื้อความว่า

เมื่อพ่อแพ้ในการรบ ตกอยู่ในอันตรายแต่ผู้เดียว ดาบสนั้นได้ทำการอนุเคราะห์ ยื่นมือช่วยเหลือพ่อผู้ตกยาก ในป่าใหญ่อันตราย เพราะการช่วยเหลือนั้น พ่อผู้กำลังเผชิญทุกข์อยู่ก็ขึ้นจากบ่อน้ำได้ พ่อผู้ดำรงอยู่ในมนุษยโลกนี้กำลังตกอยู่ในวิสัยของพญามัจจุราชมายังสถานที่นี้ได้เพราะการช่วยเหลืออันแสนยากของดาบสนั้น ลูกเอ๋ย ติริฎฐวัจนดาบสเป็นผู้สมควรแก่ลาภ พวกเจ้าจงถวายปัจจัยที่ควรบริโภคน จงบูชาด้วยปัจจัยที่ควรบูชาแก่ท่านเถิด^{๑๐}

^๙ ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๖๓, ๒๖๔/๒๑๐.

^{๑๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๖-๒๗/๑๒๕-๑๒๖.

ชาดกนี้ชี้ให้เห็นถึงความกตัญญูทเวทียของกตัญญูทเวทียที่ชนผู้แม้เป็นพระราชามหากษัตริย์ก็ทรงยึดมั่นอยู่ในกตัญญูทเวทียาธรรม ไม่ลืมบุญคุณของผู้ที่เคยช่วยเหลือ ทั้งยังแนะนำให้คนอื่นประพฤติคุณธรรมคือความกตัญญูทเวทียด้วย โดยการประกาศอุปการคุณของดาบส ทั้งสร้างจิตสำนึกที่ดีแก่ลูกให้รู้จักบุญคุณของอุปการีบุคคล ทั้งจะต้องอุปถัมภ์และอนุเคราะห์ เอื้อเพื่อช่วยเหลือให้เป็นสุขด้วยปัจจัยสี่ นับเป็นสิ่งที่เราทั้งหลายผู้เป็นสามัญชนควรยกย่องสรรเสริญและปฏิบัติตามอย่างยิ่ง

ในชุดมหชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าชุนหะ ทรงทำการสงเคราะห์ พราหมณ์แก่คนหนึ่ง ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยโดยพราหมณ์อ้างว่าในคืนหนึ่งเคยเดินกระทบไหล่กับพระราชากับสนทนากันในเรื่องที่ถูกคอก ดังเนื้อความว่า

คุณความดีที่ทำไว้ในนักปราชญ์ทั้งหลายแม้เล็กน้อย
ก็ไม่เสื่อมสลายไป นักปราชญ์ทั้งหลายเป็นคนมี
ความกตัญญูด้วยดี^{๑๑}

เนื้อความแห่งชุดมหชาดก แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูทเวทียที่ระหว่างนักบวชกับพระราชามีต่อกัน แม้ด้วยอุปการคุณเพียงเล็กน้อยคือการพูดจามีมิตรไมตรีต่อกันหรือพูดถูกคอกัน ก็ไม่ลืมบุญคุณในด้านความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ด้วยเหตุว่าความเป็นกัลยาณมิตรต่อกันเป็นคุณเครื่องให้ได้ความเป็นเพื่อนที่ดีงาม ซึ่งเป็นเหตุแห่งการท้ออุปการคุณต่อกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์ แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทั้งเป็นเหตุให้ได้สำเร็จประโยชน์สูงขึ้นไปด้วยความเป็นกัลยาณมิตร

๓.๑.๕ ความกตัญญูทเวทียที่นักบวชมีต่อคฤหัสถ์

ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความกตัญญูทเวทียที่นักบวชมีต่อคฤหัสถ์คือการที่พระสารีบุตรเถระมีความกตัญญูทเวทียต่อราชนพราหมณ์ผู้เคยใส่บาตรให้เพียงหนึ่งทัพพีในคราวที่ราชนพราหมณ์อยากจะบวช แต่ไม่มีใครรับรองให้บวช พระสงฆ์จึงไม่สามารถบวชให้ได้ เมื่อความทราบถึงพระพุทธเจ้าพระพุทธเจ้าตรัสถามในที่ประชุมสงฆ์ว่า มีใครรู้จักพราหมณ์บ้าง พระสารีบุตรได้กราบทูลว่า ท่านรู้จักราชนพราหมณ์ เพราะเคยใส่บาตรให้แก่ท่านทัพพีหนึ่ง จึงขอรับรอง พระพุทธองค์ทรงมอบภาระให้ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์

^{๑๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๑-๒๓/๓๕๗.

บวชแก่ราชพราหมณ์^{๑๒} และทรงสรรเสริญพระสารีบุตรว่า “สาธุ สาธุ สารีบุตร เธอเป็นคนกตัญญู เธอจงให้พราหมณ์เฒ่านี้บวชเถิด เขาจักเป็นปุชฌิยบุคคล”^{๑๓}

เรื่องของพระสารีบุตรมีความกตัญญูกตเวทีนี้ นอกจากเรื่องพระราชนิพนธ์แล้ว ยังมีเรื่องการแสดงกตัญญูกตเวทีต่อมารดาของท่านอีก ดังความปรากฏว่า

ในปัจจุบันกาล ในกาลเป็นที่ปริณิพพานของพระพุทธเจ้า พระสารีบุตรปรารภถึงมารดาของตนว่า “มารดาของเรานี้ ได้เป็นมารดาของพระอรหันต์ถึง ๗ องค์ ถึงกระนั้นก็ยังไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย แล้วอุปนิสัย มรรค ผล จะมีแก่มารดาของเราบ้างไหมหนอ” ครั้นพิจารณาเห็นว่า “มารดานั้นมีอุปนิสัยแห่งพระโสดาบัน” จึงกลับไปโปรดมารดาที่บ้าน เป็นวาระสุดท้าย พระสารีบุตรเถระ ถวายบังคมทูลลาพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป มุ่งสู่บ้านนาลันทา เมื่อเดินทางถึง เย็นวันนั้น ท่านให้อุปเสวัตตกุมาร หลานชายของท่านไปแจ้งให้มารดาทราบ ฝ่ายมารดาทราบแล้ว ก็สั่งให้คนจัดห้องพักและสถานที่สำหรับพระภิกษุสงฆ์

ในราตรีนั่นเอง ท่านอาพาธอย่างแรงกล้าถึงกับอาเจียนและถ่ายออกมาเป็นเลือด แต่ท่านก็อดทนด้วยขันติธรรม ได้แสดงธรรมโปรดมารดา พรรณาพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ยกมารดาให้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาได้ชื่อว่ากระทำปฏิการะ สมองคุณมารดาดังที่ตั้งใจมา ปิดประตูนรก เปิดประตูสวรรค์ให้แก่มารดาได้สำเร็จ^{๑๔} การแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อราชพราหมณ์ ของพระสารีบุตรปรากฏชัดเจนในแง่ที่ว่า นอกจากท่านจะระลึกถึงคุณของราชพราหมณ์ที่เคยใส่บาตรแม่เพียงข้าวทัพพีเดียว ท่านยังแสดงความกตเวทีตาธรรมโดยการประกาศคุณของราชพราหมณ์ต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า และต่อที่ประชุมสงฆ์และการที่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้พระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์บวชให้พราหมณ์นั้นก็เพื่อให้ท่านได้แสดงกตัญญูกตเวทีตาธรรมต่อราชพราหมณ์ได้อย่างสมบูรณ์ การที่เทศนาโปรดมารดาให้ตั้งอยู่ในพระโสดาบัน ก็เป็นการแสดงถึงความกตัญญูกตเวทีสูงสุดในการแสดง ความกตัญญูกตเวทีคือการให้มารดาตั้งอยู่ในธรรม ทั้งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าบุคคล

^{๑๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ประมวลประวัติพระเถระ พระเถรสมัยพุทธกาล พุทธสาวก พุทธสาวิกา, หน้า ๒๗.

^{๑๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๑๙-๓๒๑/๒๘๑-๒๘๒.

^{๑๔} พระครูกลุณยานสิทธิวัฒน์(สมาน กลุณยานมโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๒.

ผู้กตัญญูกตเวที เป็นบุคคลหาได้ยากแท้ และเป็นมงคลสูงสุดแก่ผู้หนึ่งเอง ทั้งนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็ได้ยกย่องสรรเสริญไว้ เชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินตามวงศ์นักปราชญ์

อีกตัวอย่างหนึ่งของความกตัญญูกตเวทีที่นักบวชแสดงต่อคุณุหัตถ์คือกรณีของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาบิณฑบาตเลี้ยงมารดาบิดาของตนเองที่ประสบความล้มเหลวในด้านการประกอบอาชีพการงาน ต้องเที่ยวขอทาน อาศัยผาเรือนบ้านคนอื่นอยู่ พระภิกษุนั้นรู้ว่ามารดาบิดาประสบกับความทุกข์ จึงคิดจะลาสิกขาออกไปปรนนิบัติเลี้ยงดูมารดาบิดา จึงเดินทางออกจากป่าเพื่อไปเยี่ยมมารดาบิดา เมื่อท่านเดินทางผ่านกรุงสวตถิ ได้เข้าเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ซึ่งวันนั้น พระพุทธเจ้าได้เห็นอุปนิสัยแห่งปฐมมรรคของท่าน จึงได้แสดงธรรมเกี่ยวกับพระคุณของมารดาบิดาด้วยมาตาปิตุโปสกสูตร ทำให้ท่านรู้ว่า บรรพชิตก็อุปการะมารดาบิดาได้ วันต่อมาท่านได้เดินทางไปเยี่ยมมารดาบิดา ได้ทำที่อยู่ที่มารดาและบิดา ปรนนิบัติด้วยอาหารบิณฑบาตที่ตนได้มา แม้ผ้าถุงห่ม ก็เอาผ้าอาบนํ้าฝนที่ตนได้ใหม่ให้มารดาบิดาใช้ ส่วนตนเอง นำผ้าเก่าของมารดาบิดามา ปะ ชุน ย้อม ใช้เอง

พระภิกษุรูปนั้น ได้รับการปรนนิบัติมารดาบิดา จนตนเองซบผอม ผิวดรณ เสร้าหมอง ภิกษุทั้งหลายต่างติเตียน และได้กราบทูลเรื่องราวแก่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงเรียกให้ท่านเข้าเฝ้า และทรงประกาศสรรเสริญความกตัญญูกตเวทีของท่านให้ปรากฏต่อที่ประชุมสงฆ์แล้วตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า “การเลี้ยงมารดาบิดา เป็นหน้าที่ของบัณฑิตทั้งหลาย”^{๑๕} แล้วทรงประกาศสั่งจะทั้งหลาย ผลสุดท้ายภิกษุผู้เลี้ยงมารดาบิดาได้เจริญวิปัสสนาตาม ได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจธรรมทั้ง ๔ สำเร็จพระโสดาบัน

จากเรื่องราวของภิกษุที่เลี้ยงดูมารดาบิดาที่นำมากล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดานั้น เป็นสิ่งที่ลูก ๆ ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใดก็สามารถกระทำได้ โดยที่ที่สุดแม้จะเป็นพระภิกษุก็ตามที่ต้องตอบแทนอุปการคุณด้วยการอุปถัมภ์บำรุง สงเคราะห์อ่อนนุเคราะห์ให้เป็นสุขด้วยปัจจัยสี่ส่งเสริมให้ได้รับสุขทั้งทางกายและทางใจเป็นสำคัญ ทั้งแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่เลี้ยงมารดาบิดาย่อมได้รับแต่การยกย่องสรรเสริญจากนักปราชญ์ และเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ทั้งภพนี้และภพหน้าสามารถเป็นพลวปัจจัยให้ได้สำเร็จมรรค ผล นิพพาน ดังภิกษุรูปนี้เป็นตัวอย่าง

^{๑๕} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถกปิณี, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑๘ -๒๑๙.

๓.๒ ความกตัญญูทเวที่ระหว่างมนุษย์กับเทวดา

๓.๒.๑ ความกตัญญูทเวที่ที่มนุษย์มีต่อเทวดา

ลักษณะของความกตัญญูที่จัดเป็นความกตัญญูทเวที่ที่มนุษย์มีต่อเทวดาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรศาสนา มีตัวอย่างศึกษา ดังนี้

ในอังกูรเปตวัตถุ ซึ่งกล่าวถึงบุพกรรมของอังกูรเปต เนื้อหาแสดงความกตัญญูทเวที่ที่มนุษย์มีต่อเทวดาไว้สรุปความได้ว่า พราหมณ์พ่อค้าคนหนึ่งเห็นของทิพย์ออกจากมือของรุกขเทวดา เกิดความโลภขึ้นจึงบอกแก่อังกูรพาณิชาว่า “ เราทั้งหลายเที่ยวหาทรัพย์ไปสู่แคว้นกัมโพชเพื่อประโยชน์สิ่งใด เทพบุตรนี้เป็นผู้ให้สิ่งที่เราอยากได้นั้นพวกเรจักนำเทพบุตรนี้ไปหรือจักจับเทพบุตรนี้ข่มขี่เอาด้วยการวิงวอนหรืออุ้มใส่ยานรีบไปสู่ทวารกนคร ” อังกูรพาณิชาได้กล่าวห้ามพราหมณ์พ่อค้าด้วยความกตัญญูทเวที่ต่อรุกขเทวดาว่า บุคคลพักอยู่ในเรือนของบุคคลใดตลอดราตรีหนึ่งหรือพึงได้ข้าวน้ำในทีใดไม่ควรคิดชั่วต่อบุคคลนั้น บุคคลใดประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย เป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเครื่องยียวนความชั่วย่อกลับมาถึงบุคคลนั้นซึ่งเป็นคนพาลแน่แท้ดังรุลีอันละเอียดที่บุคคลชดไปทวนลมจะนั้น^{๑๖}

เนื้อหาแห่งอังกูรเปตวัตถุข้างต้นชี้ให้เห็นความกตัญญูทเวที่ที่อังกูรพาณิชามีต่อเทวดาด้วยการประพฤตินตอแทนบุญคุณของรุกขเทวดาผู้ให้การรักษาคุ้มครองที่พักที่อาศัยให้แก่ตนโดยการไ้ชาวจากกล่าวห้ามปรามพราหมณ์มิให้กระทำความชั่วย้าให้เห็นว่าทั้งมนุษย์และเทวดาต่างก็สามารถให้ความช่วยเหลืออุปถัมภ์ค้ำจุนกันได้โดยลักษณะแห่งความกตัญญูทเวที่ที่มนุษย์กระทำต่อเทวดาคือไม่ดูหมิ่นอุปการีบุคคล ดำรงตนในฐานะแห่งสัตบุรุษและเป็นกัลยาณมิตรไม่คิดมุ่งร้ายต่ออุปการีบุคคล

^{๑๖} ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๖๕/๒๑๐.

๓.๒.๒ ความกตัญญูทเวทิตีที่เทวดามีต่อมนุษย์

ประเด็นความกตัญญูทเวทิตีที่เทวดามีต่อมนุษย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่มากนักแต่ประมวลมาเพื่อศึกษา ดังนี้

ในปาลสาขาคซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปลาสรุขเทวดาได้สงเคราะห์พราหมณ์ผู้มากวาดใบไม้ทุกวันให้ได้ทรัพย์เป็นจำนวนมากและได้แสดงความกตัญญูทเวทิตี ความว่า

ข้าพเจ้านั้น เฟงถึงความเป็นผู้รู้อุปการคุณ ที่ท่านทำแล้ว
จักตอบแทนท่านตามอานุภาพของตน ก็การที่ท่านมาใน
สำนักของสัตบุรุษทั้งหลายแล้วทำการขวนขวายจะพึงไรผล
ได้อย่างไรไม่เลียบต้นไคขึ้นอยู่เบื้องหน้าต้นมะพลับเขาล้อม
รั้วไว้แล้วเป็นที่บูชากันมาก่อน เป็นต้นไม้ใหญ่ ชุมทรัพย์ฝั่ง
ไว้ที่โคนต้นไม้นั้น ไม่มีเจ้าของ ท่านจงไปขุดเอาชุม
ทรัพย์นั้นเถิด^{๑๗}

ชาดกนี้ชี้ให้เห็นถึงความกตัญญูทเวทิตีคือการตอบแทนบุญคุณของเทวดาที่มีต่อมนุษย์เพราะมีจิตสำนึกในอุปการคุณ แม้ตนเป็นเทวดาอยู่ต่างภพภูมิและมีอำนาจที่เหนือกว่าก็ไม่ลืมบุญคุณ พยายามตอบแทนคุณด้วยวิธีการต่างๆ ลักษณะการแสดง ความกตัญญูทเวทิตีที่เทวดามีต่อมนุษย์ในเรื่องนี้คือการบอกชุมทรัพย์ให้ การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ ช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ ให้ประสบความสำเร็จ ยกฐานะให้สูงขึ้น ให้ได้รับความสุขด้วยทรัพย์สมบัติอันควรแก่ฐานะแห่งความเป็นคนดี

ในมัจจุททานชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกุฎุมพีให้ท่านข้าวก่ปลาแล้วอุทิศส่วนกุศลให้แก่เทวดา เทวดานึกถึงบุญคุณจึงนำทรัพย์มาค้ำและแสดงกลโกงของน้องชายให้กุฎุมพีทราบ และได้แสดงหลักความกตัญญูทเวทิตีความว่า “ท่านได้ให้อาหารแก่ฝูงปลาแล้วอุทิศส่วนกุศลให้แก่ข้าพเจ้าเมื่อระลึกถึงส่วนกุศลนั้นและความอ่อนน้อมที่ท่านได้กระทำแล้วจึงรักษาทรัพย์ของท่านไว้”^{๑๘}

ชาดกนี้ชี้ให้เห็นความกตัญญูทเวทิตีคือการตอบแทนบุญคุณของเทวดาที่มีต่อมนุษย์เพราะมีจิตสำนึกในอุปการคุณคือผลบุญที่ตนได้รับจากการอุทิศให้ของคนอื่น

^{๑๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๗-๒๘/๑๖๑.

^{๑๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๓/๑๔๕.

แม้ตนเป็นเทวดาอยู่ต่างภพภูมิและมีอำนาจที่เหนือกว่าก็ไม่ลืมนบุญคุณ พยายามตอบแทนคุณด้วยวิธีการต่าง ๆ กรณีข้างต้นคือการช่วยเฝ้าดูแลรักษาทรัพย์สมบัตินำมาคืนไม่ให้สูญหายในที่นี้เป็นลักษณะการสงเคราะห์รักษาผลประโยชน์ของผู้มีอุปการคุณไม่ให้เสื่อม

ในโคปาลวิมาน ได้แสดงความกตัญญูทวีกะเวกของเทวดามีต่อมนุษย์ความว่า

ข้าพเจ้า กระทำกุศลกรรมนั้นไว้เท่านี้ ตนเองจึงได้เสวย
 ผลกรรมที่นำความสุขมาให้ เพราะพระคุณเจ้าอนุเคราะห์
 ไว้มากแล้วข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระคุณเจ้าด้วยความกตัญญู
 ในมนุษย์โลกพร้อมทั้งเทวโลกและมารโลก ไม่มีมีนุทานอื่น
 ผู้อนุเคราะห์เช่นกันกับพระคุณเจ้าเพราะพระคุณเจ้าอนุเคราะห์
 ไว้มากแล้วข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระคุณเจ้าด้วยความกตัญญู
 หนึ่ง ไม่ว่าโลกนี้ หรือโลกหน้า ไม่มีมีนุทานอื่นผู้อนุเคราะห์
 เช่นกับพระคุณเจ้า เพราะพระคุณเจ้าอนุเคราะห์ไว้มากแล้ว
 ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระคุณเจ้าด้วยความกตัญญู^{๑๙}

ชาดกข้างต้นชี้ให้เห็นความกตัญญูทวีกะเวกที่เทวดามีต่อมนุษย์คือพระภิกษุผู้ให้
 การอนุเคราะห์แก่ตนมาก่อนด้วยการประพาศติตนเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตนคอยให้ความ
 ช่วยเหลือประกาศคุณ แม้ตนจะเกิดเป็นเทวดามีชีวิตอยู่อีกภพภูมิหนึ่งก็ไม่ลืมนบุญคุณ

ลักษณะการตอบแทนหรือแสดงความกตัญญูทวีกะเวกที่ต่อกันระหว่างเทวดากับ
 มนุษย์นั้น เป็นไปในรูปแบบของการช่วยเหลือ อนุเคราะห์ สงเคราะห์ ส่งเสริม ซึ่งกันและ
 กัน ซึ่งประเด็นนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าด้วยความยึดมั่นในหลักของการตอบแทนบุญคุณ
 ระลึกอยู่ตลอดเวลาในบุญคุณของผู้ที่เคยช่วยเหลือตนเองมาก่อน แม้ตนเองจะอยู่ใน
 สถานภาพใด หากไม่มีวิชชาและตณหา ซึ่งเป็นตัวขัดขวางหรืออุปสรรคสำคัญต่อความ
 กตัญญูทวีกะเวก ก็เชื่อได้ว่า แม้แต่เทวดาเองก็ย่อมจะแสดงความกตัญญูทวีกะเวกด้วยความ
 เต็มใจ ไม่ได้เสแสร้งแสดงออกมาให้คนอื่นเพียงแต่รับรู้ แต่เป็นเพราะความสำนึกที่
 เกิดขึ้นภายในจริงๆ

^{๑๙} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๖๘-๑๑๗๐/๑๔๖.

๓.๓ ความกตัญญูทเวที่ระหว่างมนุษย์กับอมมนุษย์

ลักษณะของความกตัญญูทเวที่ที่มนุษย์มีต่ออมมนุษย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีไม่มากนัก ในที่นี้อมมนุษย์หมายถึงเอาเปตชนที่ล่วงลับและเสวยผลวิบากเป็นเปรตมีตัวอย่างที่ยกมาศึกษาได้ ดังนี้

ในติโรกฐทเปตวัตถุ เรื่องเปรตอยู่นอกฝาเรือน กล่าวถึงเรื่องของเปรตที่เคยเป็นพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองแคว้นมคธ ที่พากันมาอาศัยอยู่ตามฝาเรือนเพื่อรับส่วนกุศลจากพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อไม่ได้รับจึงสำแดงอาการหลอกหลอนให้ทรงกลัว พระผู้มีพระภาคทรงเล่าเรื่องเปรตเหล่านั้น ให้พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบแล้วทรงแนะนำให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ และตรัสว่า

กุลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะที่ญาติผู้ละไปแล้ว ทำให้
ในกาลก่อนว่า ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา
ได้เป็นญาติมิตรและสหายของเราก็ควรถวายทักษิณา
ทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว^{๒๐}

ในสุตตปิฎกเปตวัตถุกล่าวถึง เรื่องการทำบุญให้ญาติ ของพระสุทนต์เถระ ได้ทำบุญอุทิศให้โยมมารดาบิดาและพี่น้องที่ไปเกิดเป็นเปรตได้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสเพราะได้ทำกรรมไว้ ผู้เป็นพี่ชายของท่านได้พยายามไปปรากฏตัวให้ท่านเห็นและเล่าเรื่องความทุกข์ยากของคนอื่นๆ ให้ฟังเพื่อขอให้ท่านช่วย ซึ่งท่านก็ได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ซึ่งเปรตเหล่านั้นก็ได้รับผลในทันตา แสดงถึงความกตัญญูทเวที่ที่มนุษย์มีต่ออมมนุษย์ไว้ ดังเนื้อความปรากฏในขุททกนิกาย เปตวัตถุ ความว่า

ท่านผู้เจริญ มารดาบิดาของท่านตักยาก เกิดในยมโลก
เพราะทำกรรมชั่วไว้จึงต้องไปเกิดในเปตโลกเปรตมารดา
บิดาของท่านเหล่านั้นตักยาก มีร่างกายเศร้าหมอง อืดอืด
ด้วยของบูดเน่า ลำบากยิ่งนัก เปลือยกาย ชูบผอม สะดุ้ง
หวาดเสียวมาก ทำงานหนัก ไม่กล้าปรากฏตัว พวกเปรต
ที่ทำงานหนักจักเป็นอยู่ได้ด้วยทานที่ท่านให้แล้วพระเถระ
จึงนิมนต์สงฆ์มาแล้วถวายทานครั้งนั้นถวายแล้วอุทิศส่วนกุศล
ให้ว่าขอผลทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายคือ มารดา บิดา

^{๒๐} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๕-๑๗, ๒๒/๑๗๐-๑๗๑.

และพี่ชายของเรา ขอบุญดีทั้งหลายจึงมี ความสุขเกิด
ในลำดับที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้ตนเอง โภชนะสะอาด
ประณีต สมบูรณ์ พร้อมด้วยกับมีรสต่างๆ ก็เกิดขึ้นแก่
เปรตเหล่านั้น^{๒๑}

เนื้อความแห่งติโรกฐตเปตวัตถุและสาธุวาสีเปตวัตถุข้างต้น ซึ่งให้เห็นการ
แสดงความกตัญญูกตเวทีที่มีมนุษย์มีต่อมนุษย์ ซึ่งทั้งสองเรื่องข้างต้นเป็นการแสดงความ
กตัญญูกตเวทีของมนุษย์คือพระเจ้าพิมพิสารและพระสาธุวาสีเถระต่อมนุษย์คือพวก
เปรตที่เคยเป็นญาติพี่น้องโดยการตอบแทนบุญคุณด้วยการทำบุญแก่พระสงฆ์แล้วอุทิศ
ส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ เป็นลักษณะของการสงเคราะห์ช่วยให้พ้นจากความทุกข์ที่ประสบ
อยู่ ให้ความสุขในฐานะอันพึงได้ นับเป็นการตอบแทนบุญคุณที่ผู้เป็นกตัญญูกตเวทีชน
ผู้อยู่ในโลกนี้สามารถกระทำได้แก่ผู้มีอุปการคุณที่จากโลกนี้ไปแล้ว

๓.๔ ความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน

ลักษณะของความกตัญญูกตเวทีระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน ที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพอประมวลนำมาศึกษาได้ ดังนี้

๓.๔.๑ ความกตัญญูกตเวทีที่มีมนุษย์มีต่อสัตว์

ในทักพหรรมาชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของ
พระเจ้าทักพหรรมา ได้กราบทูลเตือนพระราชาไม่ให้ทอดยศช้างพังที่เคยช่วยชีวิต
พระองค์ในสนามรบเพราะการทำอย่างนั้นย่อมเป็นการประทุษร้ายมิตรเป็นการไม่ดี
เนื้อหาในเรื่องนี้ แสดงโทษแห่งความอกตัญญูและลักษณะแห่งความกตัญญูกตเวที
ระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉานไว้ ความว่า

ผู้ใดเขาทำความดี ทำประโยชน์ให้ก่อน ก็ไม่รู้จักคุณ
ประโยชน์ทั้งหลายที่เขาปรารถนา ก็ ย่อมฉิบหายไป
ผู้ใดเขาทำความดี ทำประโยชน์ให้ก่อน ก็รู้จักคุณอยู่

^{๒๑} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๔๑๓-๔๑๙/๒๓๒-๒๓๓.

เสมอ ประโยชน์ทั้งหลายที่เขาปรารถนาก็ย่อมเจริญยิ่ง
ขึ้น เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลพระองค์
ขอพระองค์จงทรงพระเจริญ ตลอดทั้งประชาชนที่มา
ประชุมกัน ณ ที่นี้ ขอท่านทุกคนจงเป็นผู้กตัญญูจงดำรง
อยู่ในสววรรค์สันกาลนาน^{๒๒}

ชาตกรเรื่องนี้ ชี้ให้เห็นการตอบแทนบุญคุณที่มนุษย์คือพระเจ้าทัฬหกรรมมี
ต่อสัตว์คือช้างรบของพระองค์ด้วยการให้เกียรติ ยกย่อง ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น แสดงให้เห็นโทษ
ของการประพฤติดนเป็นคนอกตัญญูคือการไม่รู้จักบุญคุณของผู้มีอุปการคุณต่อตนย่อมมี
ผลคือทำให้ประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับต้องพินาศย่อยยับไป ไม่เจริญงอกงาม และชี้ให้เห็น
คุณของการประพฤติดนเป็นคนกตัญญูกตเวทีกู้คุณและตอบแทนคุณว่า ย่อมมีผลคือ
ประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับย่อมเจริญงอกงามยิ่งๆ ขึ้นไป

ในสภามิคชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นละมั่งทอง ได้ช่วย
พระเจ้าพรหมทัตซึ่งตกลงไปในหลุมให้ขึ้นจากหลุมได้ พระเจ้าพรหมทัตแสดงความ
กตัญญูกตเวทิต่อพระโพธิสัตว์ ความว่า

เราและชาวชนบทก็ดี ลูกเมีย และหมู่สหยาภิ
จะต้องตกเวตตรณีนรกของพญายมก็ตามที่ เรา
ไม่ควรจะฆ่าผู้ที่ให้ชีวิตแก่เราเลยเนื้อตัวนี้ทำคุณ
แก่เรากำลังตกยากอยู่คนเดียวในป่าเปลี่ยวอัน
แสนทารุณ เราเมื่อระลึกถึงบุญพการีที่เนื้อตัวนี้
ได้กระทำไว้เช่นนั้นทั้งที่รู้ว่าจะพึงฆ่าลงได้อย่างไร^{๒๓}

เนื้อความแห่งสภามิคชาดกข้างต้น แสดงลักษณะของความกตัญญูกตเวทิตที่
มนุษย์มีต่อสัตว์ กล่าวคือ พระเจ้าพรหมทัตสำนึกในบุญคุณของละมั่งทองที่ได้เคย
ช่วยชีวิตพระองค์ไว้ จึงทรงตอบแทนบุญคุณด้วยการช่วยเหลือละมั่งทองให้ปลอดภัย ชี้ให้เห็น
ถึงความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิตที่มนุษย์พึงมีต่อสัตว์เดรัจฉานที่มีบุญคุณต่อตน

^{๒๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๒-๑๐๔/๒๗๔.

^{๒๓} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๑, ๑๔๘-๑๔๙/๔๒๐-๔๒๑.

๓.๔.๒ ความกตัญญูทเวทที่สัตว์มีต่อมนุษย์

ในกัณหาชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโคดำ ตอบแทนคุณยายแก่ที่เลี้ยงดูตนมา โดยการไปเที่ยวรับจ้างลากเกวียนนำทรัพย์มาให้เป็นอันมาก แสดงถึงความกตัญญูทเวทที่สัตว์ได้เจ้านานมีต่อมนุษย์ไว้ ความว่า

ในที่ใด ๆ มีธุระหนักในที่ใดหนทางเป็นร่องลึก

ขรุขระในเวลานั้นแหละชนทั้งหลายจะเทียมโคกัณหา

โคกัณหาเหล่านั้นแหละ จะนำธุระอันนั้นไปได้^{๒๔}

ชาดกนี้ชี้ให้เห็นการแสดงความกตัญญูทเวทที่สัตว์ได้เจ้านานคือโคกัณหาที่มีต่อมนุษย์คือยายแก่ที่คอยเลี้ยงดูด้วยการตอบแทนบุญคุณคือใช้แรงกายที่ตนมีให้เป็นประโยชน์แสวงหาทรัพย์มาให้แก่ผู้มีอุปการคุณต่อตน เนื้อหาแห่งชาดกข้างต้น ย้ำเตือนให้เห็นถึงความสำคัญของกตัญญูทเวทที่ชาดกธรรมที่สรรพชีวิตพึงมีต่อกัน

ในนันทวิสาละชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์สมัยเสวยพระชาติเป็นโคชื่อนันทวิสาละสอนพราหมณ์ผู้พูดคำหยาบให้พ่ายแพ้พินัน ต่อมาภายหลังเมื่อพราหมณ์พูดจาไพเราะจึงกลับให้ได้ทรัพย์มากยิ่งขึ้นได้แสดงหลักความกตัญญูทเวทที่สัตว์ได้เจ้านานมีต่อมนุษย์ไว้ ดังเนื้อความแห่งชาดกสรุปได้ว่า

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโค อาศัยอยู่กับพราหมณ์ผู้หนึ่ง พราหมณ์มีความรักใคร่และให้การเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ตั้งชื่อให้ว่านันทวิสาละ เมื่อโคชื่อนันทวิสาละเจริญวัยขึ้น มีกำลังยิ่งกว่าโคตัวอื่น โคชื่อนันทวิสาละคิดอยู่เสมอว่าจะตอบแทนคุณของพราหมณ์ที่เลี้ยงดูตนมาด้วยความลำบากยากเย็น วันหนึ่ง จึงได้บอกแก่พราหมณ์ให้ไปทำพินันต่อเศรษฐีว่าตนสามารถลากเกวียนซึ่งบรรทุกกรวดและทรายร้อยเล่มได้ ถ้าเศรษฐีไม่เชื่อก็จงพินันด้วยทรัพย์หนึ่งพันเกิต เมื่อเศรษฐีทราบเรื่องจากพราหมณ์แล้ว ไม่เชื่อว่าโคชื่อนันทวิสาละจะสามารถลากเกวียนร้อยเล่มได้ จึงตกลงรับพินัน

พราหมณ์ได้กลับมาบรรทุกเกวียนด้วยกรวดและทรายจนเต็มทั้งร้อยเล่ม ผูกติดต่อเรียงกันตามลำดับ เมื่อพร้อมแล้วก็กล่าวแก่โคชื่อนันทวิสาละว่า “เฮ้ย เจ้าโคโง่ เจ้าจงบูลากเกวียนให้เคลื่อนไปได้ยวนี้” โคชื่อนันทวิสาละ ได้ยินเช่นนั้นก็รู้สึกไม่พอใจ จึงยืนนิ่งอยู่ แม้พราหมณ์จะทำอย่างไรก็ไม่ลากเกวียนไป เศรษฐี จึงทวงทรัพย์หนึ่งพันจากพราหมณ์

^{๒๔} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๒๙/๑๒.

ตามที่ได้สัญญาไว้ เมื่อแพ้นั้นดั่งนั้น พราหมณ์ก็มีความเศร้าโศกเสียใจกินไม่ได้นอนไม่หลับ โคนันทิวีสาลเห็นเช่นนั้นก็มีความสงสาร จึงกล่าวแก่พราหมณ์ว่า “ท่านพราหมณ์ นับแต่ข้าพเจ้ามาอยู่กับท่าน ข้าพเจ้าเคยทำอะไรเสียหายบ้าง เคยทำอันตรายแก่ผู้ใดบ้าง เคยถ้อยอุจจาระปัสสาวะลงในที่ที่ไม่สมควรหรือไม่” พราหมณ์ตอบว่า “ไม่มีเลย” โคนันทิวีสาล จึงกล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้น ทำไมท่านจึงเรียกข้าพเจ้าว่าโคโงเล้า การที่ท่านแพ้นั้น เป็นความผิดของท่านเอง ถ้าท่านสำนึกในความผิดของท่านแล้วจงไปทำพินทุต่อเศรษฐีด้วย ทรัพย์สองพัน แต่ท่านต้องไม่เรียกข้าพเจ้าว่าโคโงเล้าอีก” เมื่อพราหมณ์ได้ฟังดั่งนั้น จึงไปทำพินทุต่อเศรษฐีด้วยทรัพย์สองพัน เศรษฐีก็ตกลงรับพินทุอีก เมื่อนำโคนันทิวีสาลไปเทียมเกวียนแล้ว พราหมณ์ได้กล่าวแก่โคนันทิวีสาลอย่างอ่อนหวานว่า “พ่อโคมหาจำเรียม ขอพองลากเกวียนร้อยเล่มนี้ไปเถิด” เมื่อโคนันทิวีสาลได้ฟังดั่งนั้นก็เกิดความอุตสาหะลากเกวียนร้อยเล่มพินทุไปจากที่นั่น ทำให้พราหมณ์ชนะเศรษฐีได้ทรัพย์สองพัน กลับบ้านด้วยความปิติยินดี^{๒๕}

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย แสดงเนื้อความแห่งชาดกข้างต้นไว้ว่า

บุคคลควรพูดแต่คำที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่ควรพูด
คำที่ไม่น่าพอใจในเวลาไหนๆ เมื่อพราหมณ์พูด
คำที่น่าพอใจโคนันทิวีสาลจึงลากสัมภาระอันหนัก
ไปได้ ทั้งยังทำให้พราหมณ์ได้ทรัพย์อีกด้วย ส่วน
ตนเองก็ปลื้มใจ เพราะการช่วยเหลือ^{๒๖}

เนื้อความแห่งนั้นทิวีสาลชาดกข้างต้นแสดงให้เห็นลักษณะของความกตัญญูกตเวทีที่สัตว์มีต่อมนุษย์โดยการอาสารับใช้เจ้านายหวังให้นายมีทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งให้เห็นโทษของความอกตัญญูคือการพูดจาที่ไม่สุภาพ ไร้ความอ่อนโยน มีผลคืออาจทำให้คนอื่นน้อยใจ ไม่พอใจจนส่งผลกระทบต่อภารกิจหน้าที่การงาน เปลี่ยนสถานการณ์จากดีให้กลายเป็นร้ายได้ และได้แสดงให้เห็นอานิสงส์หรือผลดีของการพูดดีมีสาระ สุภาพ อ่อนโยนว่ามีผลคือทำให้คนอื่นมีกำลังใจ เปลี่ยนจากร้ายให้กลายเป็นดีได้

^{๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑, เล่มที่ ๕๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐๙ – ๓๑๑.

^{๒๖} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗ / ๒๘/๑๒.

จากชาดกต่างๆที่ยกมาศึกษา ลักษณะของการแสดงความกตัญญูทเวที่ที่สัตว์มีต่อมนุษย์คือการช่วยรับภาระทำงาน ช่วยให้สำเร็จประโยชน์ตามกำลังความสามารถที่สัตว์จะพึงทำได้ หนึ่งการที่สัตว์เดรัจฉานมีความกตัญญูทเวที่ได้ต่อมนุษย์ ก็เพราะมนุษย์มีสังกตวัตถุธรรม คือการให้อุปการะ เลี้ยงดู การพูดด้วยวาจาอันไพเราะ การสงเคราะห์ให้เกิดความสุขกายและสุขใจ รวมทั้งมีความรักเมตตาสงสาร สม่่าเสมอต่อสัตว์ เพราะโดยธรรมชาติของสัตว์ย่อมรักตัวกลัวตาย มุ่งหมายความสุขสบายในชีวิตเช่นมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีความรักความเมตตาสงสาร ก็ย่อมเป็นอุปการคุณที่สัตว์ประทับใจและตอบแทนอุปการคุณดังกล่าว

๓.๕ ความกตัญญูทเวที่ระหว่างสัตว์เดรัจฉานกับสัตว์เดรัจฉาน

ลักษณะของความกตัญญูทเวที่ระหว่างสัตว์เดรัจฉานกับสัตว์เดรัจฉานที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่พบในชาดก พอประมวลมาศึกษาได้ ดังนี้

ในสาลิเกทราชดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกแขกเต้า ไปคาบรวงข้าวสาธิตจากไร่ของโกสิยพราหมณ์มาเลี้ยงมารดาบิดาผู้แก่เฒ่า แต่บินไปติดบ่วงของพราหมณ์ เมื่อถูกพราหมณ์ถามก็ได้แสดงธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูทเวที่และการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความว่า

ท่านโกสิยะ ข้าพเจ้ามีลูกอ่อนตัวเล็กๆ ขนปีกยังไม่ออก ลูกนกเล็กๆเหล่านั้นข้าพเจ้าได้เลี้ยงแล้วจัก เลี้ยงข้าพเจ้า เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงให้พวกเขาอยู่ยืมหนี้ พ่อแม่ของข้าพเจ้าแก่เฒ่า ผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้วข้าพเจ้า คาบรวงข้าวสาธิตไปเพื่อท่านทั้งสองนั้น เพราะเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงชำระหนี้ที่ท่านได้ให้กู้ยืมไว้ในกาลก่อนที่ป่าไม้จันทน์ ยังมีนกอื่นๆ อีกที่ทุพพลภาพมีขนปีกหมดสิ้นแล้วข้าพเจ้าต้องการบุญจึงให้รวงข้าวสาธิตแก่นกเหล่านั้น บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวการทำบุญนั้นว่าเป็นขุมทรัพย์ พราหมณ์พอใจจึงยกนาข้าวให้ประมาณพันกรีแล้วปล่อยไป^{๒๗}

^{๒๗} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๘-๑๑/๔๒๔.

เนื้อความแห่งชาตกข้างต้น ซึ่งให้เห็นลักษณะของความกตัญญูกตเวทีที่สัตว์มีต่อสัตว์ด้วยการเลี้ยงดูเอาใจใส่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แม้จะเป็นสัตว์เดรัจฉานแต่ก็มีจิตสำนึกบุญคุณของมารดาบิดาไม่ทิ้งให้ตกยากยามแก่เฒ่า นับเป็นตัวอย่างที่มนุษย์ควรยึดเป็นคติสอนใจได้เป็นอย่างดี

ในคุณชาตก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาราชสีห์ ระลึกถึงคุณของสุนัขจิ้งจอกที่ช่วยให้พ้นจากหล่มได้ จึงให้พาครอบครัวไปอยู่รวมกันในถ้ำ ได้แสดงเรื่องความกตัญญูระหว่างสัตว์เดรัจฉานกับสัตว์เดรัจฉานไว้ เนื้อความแห่งชาตกสรุปได้ว่า

ในอดีตกาล มีราชสีห์ตัวหนึ่ง วิ่งไล่เนื้อในป่าและพลัดตกไปในหล่มแห่งหนึ่ง จมอยู่ในหล่มนานเจ็ดวัน ในวันที่เจ็ด ได้มีสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งไปพบ ราชสีห์จึงขอร้องให้สุนัขจิ้งจอกช่วย สุนัขจิ้งจอกได้ตะกุกดินให้น้ำในหนองน้ำที่อยู่ใกล้กันไหลเข้าไปในหล่ม จนโคลนในหล่มนั้นอ่อน เมื่อราชสีห์ขยับตัวไปมาได้ สุนัขจิ้งจอกจึงกระโดดลงไปในหล่ม เอาศีรษะของตนดันท้องราชสีห์ขึ้นจากหล่มได้ ราชสีห์และสุนัขจิ้งจอก ได้สาบานเป็นสหายกัน จากนั้นราชสีห์ได้ชวนสุนัขจิ้งจอกพร้อมกับเมียมาอยู่ด้วยกันในถ้ำของตน

กาลเวลาผ่านไป นางราชสีห์และนางสุนัขจิ้งจอกต่างก็มีลูกข้างละ ๒ ตัว แต่นางราชสีห์ได้เกิดความริษยานางสุนัขจิ้งจอกเพราะคิดว่าผิวของตนรักครอบครัวของสุนัขจิ้งจอกมากกว่า ดังนั้น เมื่อราชสีห์และสุนัขจิ้งจอกออกไปหาอาหารนอกถ้ำ นางราชสีห์จึงขับไล่นางสุนัขจิ้งจอกและลูกให้หนีไปอยู่ที่อื่น ภายหลังนางสุนัขจิ้งจอกจึงได้เล่าเรื่องให้ผัวฟัง สุนัขจิ้งจอกเสียใจและได้เล่าเรื่องให้ราชสีห์ฟังแล้วกล่าวว่า “ธรรมดาผู้มีกำลังมากย่อมขับไล่ผู้มีกำลังน้อยได้ตามประสงค์ บัดนี้ นางราชสีห์ภรรยาของท่านได้เบียดเบียนลูกเมียของข้าพเจ้าแล้ว ขอท่านจงรู้เถิดว่าภัยเกิดจากที่พึ่งแล้ว”

เมื่อราชสีห์ได้ฟังจึงได้บอกลูกเมียว่า สุนัขจิ้งจอกตัวนี้ได้ช่วยชีวิตของตนไว้ในขณะที่หาอาหารอยู่ในป่าและติดหล่ม จึงรักสุนัขจิ้งจอกนี้และลูกเมียมากด้วยความกตัญญูกตเวที และสอนเมียต่อไปว่า ผู้มีมิตรจะมีกำลังน้อยก็ตาม ก็เรียกว่าเป็นญาติ เรียกว่าเป็นพี่น้อง เรียกว่าเป็นมิตร เรียกว่าเป็นสหายได้ทั้งนั้น เจ้าอย่าดูหมิ่นสุนัขจิ้งจอกผู้ช่วยชีวิตเราอีกต่อไป เมื่อนางราชสีห์ได้ฟังและเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ดีแล้ว จึงได้ขอมาโทษนางสุนัขจิ้งจอก และประพฤติดีต่อกันไปจนถึง ๗ ขั้วตระกูล^{๒๔}

^{๒๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดกเล่มที่ ๓ ภาคที่ ๓, เล่มที่ ๕๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๔๔-๕๓.

ชาตกเรื่องนี้ชี้ให้เห็นลักษณะความกตัญญูทเวทที่สัตว์มีต่อสัตว์ด้วยการเชื่อเชิญมาอยู่ที่พักอันสะดวกสบายและเกื้อกูลตอบแทนให้ได้รับความสุข และสอนให้รู้ให้เข้าใจและควรยึดเป็นหลักปฏิบัติว่า ทุกคนควรรู้จักคุณของผู้มีบุญคุณแก่ตนให้มาก เพราะแม้แต่สัตว์เดรัจฉานก็ยังรู้จักบุญคุณของผู้อื่น

ในมาตุโปสกนิชฌชาตก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาแร้ง เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้ตาบอด ขณะที่กำลังแสวงหาอาหารไปติดบ่วงนายพรานได้รำพึงรำพันถึงมารดาบิดาจนนายพรานสงสารแล้วปล่อยไปเพราะเห็นว่าเป็นสัตว์มีความกตัญญูทเวทที่ต่อผู้มีพระคุณโดยกล่าวว่า “เจ้าจงเลี้ยงพ่อแม่ผู้แก่เฒ่าซึ่งอาศัยอยู่ที่ซอกเขาเถิดเราอนุญาต เจ้าจงไปพบพวกญาติด้วยความสวัสดิ์เถิด”^{๒๙}

ชาตกเรื่องนี้ ชี้ให้เห็นลักษณะของความกตัญญูทเวทที่ที่พระโพธิสัตว์มีต่อบุพพการีด้วยการเลี้ยงดู แม้จะเป็นสัตว์เดรัจฉานแต่ก็มีจิตสำนึกบุญคุณและตอบแทนคุณของมารดาบิดาผู้ตาบอด ไม่ให้ได้รับความลำบาก

ในมาตุโปสกชาตก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้างเผือก เลี้ยงมารดา ถูกพระเจ้าพรหมทัตจับมาเป็นช้างทรง ด้วยความคิดถึงมารดาตาบอด จึงไม่ยอมกินอาหาร พระราชารับสั่งให้ปล่อย เพราะเห็นว่าเป็นสัตว์กตัญญูรู้คุณ ช้างโพธิสัตว์จึงรีบกลับเข้าไปในป่าและเลี้ยงดูมารดาด้วยความกตัญญูทเวท

เนื้อความแห่งมาตุโปสกชาตก แสดงลักษณะของความกตัญญูทเวทที่ที่ช้างโพธิสัตว์กระทำต่อมารดา ด้วยการเลี้ยงดูให้สุขสบายไม่ทอดทิ้งให้มารดาลำบากแม้ในยามมีภัยก็ยังแสดงความห่วงใยถึงผู้มีคุณ

ในโรหณนิชฌชาตก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเนื้อชื่อโรหณะ ไปติดบ่วงนายพราน เนื้อน้องชายและน้องสาวยอมสละชีวิตตายแทน ด้วยความกตัญญูทเวทที่ จึงได้กล่าวกับเนื้อน้องชายและเนื้อน้องสาวว่า “บิดามารดาผู้ตาบอดของพวกเรา ท่านทั้งสองนั้นไม่มีผู้นำจักต้องตายแน่ เจ้าทั้งสองจงหนีไปเถิด อย่าห่วงใยพี่เลย ท่านทั้งสองนั้นจักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเจ้า”^{๓๐} นายพรานเห็นใจจึงยอมปล่อยให้เป็นอิสระ พระโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมแก่นายพรานและให้นายพรานไปแสดงธรรมแก่พระราชาพระราชาทรงเลื่อมใสจึงพระราชทานทรัพย์และยศแก่เขา

^{๒๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒-๒๗/๒๕๘-๒๕๙.

^{๓๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๔-๑๐๙/๔๘๙-๔๙๐.

ชาตกข้างต้น แสดงลักษณะของความกตัญญูทเวทที่เนื้อโพธิสัตว์และน้องมี ต่อบุพพการีแม้ยามตกทุกข์ได้ยาก ลำบาก แต่ด้วยคุณธรรมคือความกตัญญูทเวทที่ทุก ชีวิตจึงพร้อมที่จะสละชีวิตเพื่อมารดาและเพื่อปกป้องชีวิตกันและกันได้

ในนันทิยมีคราชชาตก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเนื้อชื่อว่า นันทิยะ ได้แผ่เมตตาจิตให้พระราชชา จนพระราชชายอมให้อภัยแก่เนื้อทั้งหมด เนื้อความ แห่งชาตกสรุปได้ว่า

ในอดีตกาล คนทั้งหลายชอบไปเที่ยวต้อนเนื้อในป่าเอามาไว้ในสวนหลวงใน เวลานั้น มีพญาเนื้อตัวหนึ่งชื่อนันทิยะ อาศัยอยู่กับพ่อแม่ในพุ่มไม้ใหญ่ เวลาที่คนล่า เนื้อตีพุ่มไม้ให้ร้องขึ้น ก็คิดว่าเราจะออกไปตายแทนพ่อแม่แต่ผู้เดียว เมื่อคนมาตีพุ่มไม้เนื้อ พญาเนื้อจึงรีบวิ่งออกไป คนทั้งหลายเข้าใจว่า คงไม่มีเนื้ออยู่ในพุ่มไม้แล้วจึงเดิน ผ่านไป ส่วนพญาเนื้อได้วิ่งไปเข้าฝูงเนื้อที่เขาต้อนไปสู่สวนหลวง เจ้าเมืองคือพระเจ้า โกศลและพวกราชบุรุษจะผลัดเปลี่ยนกันใช้ธนูล่าเนื้อในสวนหลวงนั้น ฝูงเนื้อเมื่อเห็นคน มายิงก็แตกตื่นอลหม่านทำให้เนื้อแก่และเนื้ออ่อนลำบากเป็นอย่างมาก พญาเนื้อจึงได้จัด เหวให้แก่ฝูงบริวารเพื่อออกไปให้คนอื่นเป็นอาหาร

ต่อมาถึงเวรของพญาเนื้อ จึงไปยืนเจริญเมตตาอยู่ ณ ที่นั้น วันนั้น พระเจ้า โกศลได้เสด็จไปยังเนื้อด้วยพระองค์เอง แต่พอโก่งธนูขึ้นยิง สายธนูกลับไม่ลั่น จึงทรง อัจฉริยะใจแล้วทิ้งธนูตรัสขอภัยพญาเนื้อ พญาเนื้อโพธิสัตว์จึงกราบทูลขอภัยโทษให้แก่ เนื้อทั้งหมด พระเจ้าโกศลจึงทรงรับสั่งให้ปล่อยเนื้อทั้งหมด^{๓๑}

ชาตกข้างต้น ชี้ให้เห็นถึงลักษณะการตอบแทนบุญคุณด้วยการยอมสละชีวิต ของตนไม่หวั่นไหวต่อภัยที่จะมีต่อชีวิตของตน หวังเพียงแต่ให้พ่อแม่ปลอดภัยรอดพ้นจาก อันตราย เป็นเครื่องเตือนสติให้มนุษย์ผู้สำคัญตนว่าสูงและประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลายให้มี จิตสำนึกกตัญญูทเวทที่ต่อบุพพการี

การแสดงความกตัญญูทเวทที่สัตว์มีต่อสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคัมภีร์ชาตกจะเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่กระทำต่อมารดาบิดาและ มิตรสหายดังตัวอย่างที่ยกมาศึกษาจะเห็นได้ว่าการแสดงออกถึงความกตัญญูทเวทที่มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

๑. การแสดงความกตัญญูทเวทของพระโพธิสัตว์กระทำต่อบุพพการีด้วยการ

^{๓๑} มหาปุย แสงฉาย อนงคาราม. พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ ฉบับพิสดาร. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๓๙), หน้า ๔๐๐.

ปรนนิบัติเลี้ยงดูให้อยู่เป็นสุข ดังตัวอย่างในเรื่องสาธิตการชาดกที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกแขกเต้าเลี้ยงดูมารดาบิดา

๒. การแสดงความกตัญญูทวดเวทิต์ ของพระโพธิสัตว์ด้วยการยอมสละชีวิตของตนเองเพื่อปกป้องชีวิตของบุพพการี ดังตัวอย่างในเรื่องนันทิยมิคราชาดกที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเนื้อยอมสละชีวิตเพื่อพ่อแม่ของตน

๓. การแสดงความกตัญญูทวดเวทิต์ ของพระโพธิสัตว์ที่กระทำต่อมิตรผู้มีอุปการคุณด้วยการอนุเคราะห์ สงเคราะห์ให้ที่อยู่อาศัยและอาหาร ดังตัวอย่างในเรื่องคุณชาดกที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาราชสีห์ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลต่อสุนัขจิ้งจอกและครอบครัว

อนึ่ง ในประเด็นที่ว่าสัตว์มีความกตัญญูทวดเวทิต์ได้อย่างไรนั้น พึงเข้าใจว่าสัตว์ก็ประกอบด้วยขันธุ์ห้า คือ มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เช่นเดียวกับมนุษย์ แต่มีลักษณะที่หยابกว่ามนุษย์ อย่างไรก็ดีการที่มนุษย์จะมีคุณธรรมรู้เหตุรู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว ตลอดถึงจะบรรลุมรรคผลนิพพานก็อยู่ที่กระบวนการฝึกเบญจขันธุ์ หรือที่เรียกว่า กลั่นเบญจขันธุ์ กล่าวคือ คุณภาพแห่งจิตจะมีได้ก็เพราะฝึกขันธุ์ห้าด้วยกระบวนการทางสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน มนุษย์ที่มีกตัญญูทวดเวทิต์เพราะได้รับการอบรมสั่งสอน มีพัฒนาการทางขันธุ์ห้าที่ถูกต้องฉันทะ สัตว์ทั้งหลายก็ฉันทะนั้น เพราะการได้มีพัฒนาการทางขันธุ์ห้าของตนเองก็จะเกิดจิตสำนึกมีกระบวนการคิด การทำหรือพฤติกรรมที่เป็นไปในทางปฏิการคุณต่อผู้ให้อุปการะต่อตนเอง ดังจะเห็นได้ว่าสัตว์ชนิดใหญ่ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย มีเวทนา ความสุขความทุกข์ รู้สึกเสียใจต่อการตายของสมาชิกในฝูง มีสัญญาความจำสมาชิกในฝูง มีสังขารปรุงแต่งดีและไม่ดี มีวิญญาณที่สามารถจะรู้ว่าอะไรและทำอะไรตามที่มนุษย์ฝึกหัดได้ จึงแสดงให้เห็นว่าสัตว์ที่มีการกลั่นเบญจขันธุ์แล้วย่อมรู้เหตุผล และมีคุณธรรมกตัญญูทวดเวทิต์ได้ แม้ว่าคุณภาพแห่งเบญจขันธุ์ของสัตว์จะต่ำหรือหยابกว่าของมนุษย์ก็ตามประการสำคัญยังเป็นพระโพธิสัตว์ด้วยแล้ว คุณภาพและคุณสมบัติของขันธุ์ห้าย่อมพิเศษกว่าสัตว์ทั่วไป

๓.๖ ความกตัญญูทวดเวทิต์ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องต้นไม้หรือป่าไม้นี้ไว้อย่างมาก ดังปรากฏหลักฐานแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ต้นไม้ในกฎความมรรค โดยพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติสิกขาบทกรณีพระภิกษุตัดทำลายต้นไม้ว่าเป็นอาบัติปาจิตตีย์ เนื้อความปรากฏในเรื่องภิกษุชาวรัฐอาฬวี สรุปลงความได้ว่าสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อคคาพเวเจตีย์ เขตรัฐอาฬวี พวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำนวักรรมโดยตัดต้นไม้เองบ้าง ให้คนอื่นตัดบ้าง

และผลจากการตัดต้นไม้ครั้งนั้นเป็นเหตุให้เทวดาที่สถิตย์อยู่ ณ ต้นไม้ต้นหนึ่งเดือดร้อนได้ไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธเจ้าได้ทรงตำหนิพวกภิกษุที่ตัดต้นไม้และให้คนอื่นตัดต้นไม้เหล่านั้นแล้วบัญญัติเป็นสิกขาบทว่าต่อไปหากภิกษุรูปใดตัดต้นไม้หรือให้คนอื่นตัดต้องมีโทษถูกปรับอาบัติปาจิตตีย์ อธิษฐานใน ภูตคามวรรค สิกขาบทที่ ๑ ความว่า ภิกษุพราหมณ์ของเขี้ยวซึ่งเกิดอยู่กับที่ ให้หลุดจากที่ ต้องปาจิตตีย์^{๓๒} และในปิณฑะหมวดที่ ๒ แห่งเสขยวัตร สิกขาบทที่ ๒ ความว่า ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เราไม่ใช่จักไม่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ถ่ายปัสสาวะ บ้วนขะพะ (เสลดน้ำลาย) ลงในของเขี้ยว^{๓๓} สิกขาบทที่ ๓ ว่า ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราไม่ใช่จักไม่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ถ่ายปัสสาวะ บ้วนขะพะ (เสลดน้ำลาย) ลงในน้ำ^{๓๔} อันแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าให้ความสำคัญต่อธรรมชาติ ตั้งแต่ระดับพื้นฐานไม่ว่าของเขี้ยวอันหมายถึงเอาพีช ผัก ข้าวกล้า หรือน้ำในห้วยคลอง หนองบึง สำหรับใช้สอย เป็นสิ่งที่ต้องรักษา

การอนุรักษ์ รักษาต้นไม้พืชพันธุ์ชนิดต่าง ๆ เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนา ยกย่องสรรเสริญ ส่วนการตัดทำลายต้นไม้หรือภูตคามพืชพันธุ์ชนิดต่าง ๆ เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาตำหนิ ยิ่งถ้าผู้ที่ตัดทำลายเป็นพระภิกษุด้วยแล้วก็ยิ่งน่าตำหนิเป็นพิเศษ เหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงกำหนดบทลงโทษสำหรับพระภิกษุที่ฝ่าฝืนบทบัญญัติการห้ามทำลายต้นไม้ไว้ ดังหลักฐานที่ปรากฏในบทภาษณีย์แห่งภูตคามวรรคว่า “พืชพันธุ์ ภิกษุสำคัญว่าเป็นพืชพันธุ์ ตัด หรือใช้ให้ตัด ทำลาย หรือใช้ให้ทำลาย ต้ม หรือใช้ให้ต้ม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ พืชพันธุ์ ภิกษุไม่แน่ใจ ตัดหรือใช้ให้ตัด ทำลาย หรือใช้ให้ทำลาย ต้ม หรือใช้ให้ต้ม ต้องอาบัติทุกกฏ พืชพันธุ์ ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่พืชพันธุ์ ตัด หรือใช้ให้ตัด ทำลายหรือใช้ให้ทำลาย ต้มหรือใช้ให้ต้ม ไม่ต้องอาบัติ ไม่ใช่พืชพันธุ์ ภิกษุสำคัญว่าเป็นพืชพันธุ์ ต้องอาบัติทุกกฏ ไม่ใช่พืชพันธุ์ ภิกษุไม่แน่ใจ ต้องอาบัติทุกกฏ ไม่ใช่พืชพันธุ์ ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่พืชพันธุ์ ไม่ต้องอาบัติ”^{๓๕} จากตัวอย่างที่ยกมาแสดง จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องการไม่ตัดไม้ทำลายป่า ไม่ทำลายพืชพันธุ์ชนิดต่าง ๆ เป็นอย่างมาก โดยการบัญญัติเป็นข้อห้ามไม่ให้พระภิกษุกระทำและวางโทษไว้สำหรับผู้ฝ่าฝืนหากเผลอสติกระทำลงไป

^{๓๒} ฌณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเสียง, หนังสือบูรณาการแผนใหม่ นักรธรรมชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙๘.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๗.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๗.

^{๓๕} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๑/๒๗๙.

ในมหาวาณิชชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหัวหน้าพ่อค้า เกรียนเดินทางมาทางกันดารมาพักอยู่ใต้ต้นไทรแห่งหนึ่ง รอดพ้นจากความตายมาได้ คนเดียวเพราะคุณธรรมคือความกตัญญูทวดและใจดีและความไม่โลภมาก ได้แสดงความกตัญญูทวดที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไว้ ความว่า “บุคคลหนึ่งก็ตาม นอนก็ตามที่ร่วมเจตน์ไม่ได้ไม่ควรหักรานกึ่งต้นไม้นั้น เพราะว่าคนประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”^{๓๖}

เนื้อความแห่งมหาวาณิชชาดกนี้ ชี้ให้เห็นลักษณะของความกตัญญูทวดที่มนุษย์มีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยการสำนึกในคุณค่าประโยชน์และความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยิ่งกว่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ด้านต่างๆ เช่น การมีน้ำ อาหาร ป่าไม้ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเป็นแหล่งนันทนาการของคน การที่มนุษย์ได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์จะต้องตระหนักในคุณค่าและต้องตอบแทนคุณ โดยการดูแลรักษาความสมบูรณ์และความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะดำรงไว้ซึ่งประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ให้ทัศนะเกี่ยวกับจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมแบบพุทธ อันสอดคล้องกับความกตัญญูทวดที่ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่า “ในพระพุทธศาสนา มีคำสอนที่สำคัญข้อหนึ่งคือ “สิ่งมีชีวิตทั้งหลายย่อมเกี่ยวพันกัน เชื่อมโยงกัน และผูกพันซึ่งกันและกัน” คำสอนข้อนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของจริยธรรมทางธรรมชาติแนวพุทธ”^{๓๗} องค์ทะไล ลามะ ผู้นำทางจิตวิญญาณของทิเบต ให้ทัศนะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติว่า “ในฐานะที่เป็นชาวพุทธ เราเชื่อในกฎแห่งความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกธรรมชาติ นับตั้งแต่ต้นไม้ สัตว์ ไปจนถึงภูเขา แม่น้ำลำธาร ท้องฟ้า และแสงตะวัน”^{๓๘}

มนุษย์และธรรมชาติ ต้องพึ่งพาอาศัยกันตามกฎอภิปัจจยตา คือสภาพที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น หรือการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้น^{๓๙} คือทุกสิ่งมี

^{๓๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙๔-๑๙๖/๔๕๓-๔๕๔.

^{๓๗} ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, วิถีใหม่แห่งการพัฒนา : วิถีวิทยาการศึกษาสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔๐.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๐.

^{๓๙} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๓

สาเหตุหรือเป็นปัจจัยที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา ในลักษณะของผู้ให้อุปการะและผู้ทำปฏิการะ อาจกล่าวได้ว่า ธรรมชาติคือบ่อเกิดแห่งชีวิตและสรรพสิ่ง มนุษย์และสัตว์อาศัยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ตลอดถึงเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ เป็นสถานที่สำหรับพัฒนาจิตตังเช่นพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้เพราะอาศัยต้นไม้และธรรมชาติ

กล่าววกเอาพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างการสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ แล้วย่อมเป็นที่ปรากฏชัดว่า พระพุทธเจ้าประสูติที่สวนลุมพินีวัน ตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์ ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ทรงแสดงธรรมกัณฑ์แรกชื่อธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงธรรมกัณฑ์สุดท้ายชื่อมหาปริณิพพานสูตรและเสด็จปรินิพพานที่สาลวโนทยาน แม้ที่อาศัยของเหล่าภิกษุในสมัยพุทธกาลก็คือโคนต้นไม้ดังอนุศาสน์ชื่อว่า รุกขมูลเสนาสน์ นิสสัย ปุพพชฺชา ตตฺถ เต ยาวชีว อุตฺสาโห กรณีย๑ ที่อยู่อาศัยที่เรียกว่าเป็นวัดก็มีคำว่าป่าต่อท้าย เช่น เวฬุวัน เขตวัน หรือมีคำว่าอารามที่แปลว่าสวน ต่อท้าย เช่น บุพพาราม นิโครธาราม เป็นต้น และเมื่อภิกษুবวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า บำเพ็ญสมณธรรม โดยมากก็จะบรรลุมรรคผลนิพพานในป่า

ป่าไม้และธรรมชาติจึงเป็นปัจจัย คือเครื่องอาศัยของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ขาดป่าขาดธรรมชาติ ชีวิตก็ขาดแคลน ขัดสนประสบทุกข์ เพราะปัจจัยเครื่องอาศัยทั้งหลาย ตั้งแต่ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ล้วนมาจากป่าหรือธรรมชาติ ป่าเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้ชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่ได้ จึงได้ชื่อว่ามีคุณแก่มนุษย์ มนุษย์จะต้องดูแลรักษาป่า ไม่ทำลายป่า หรือกระทำการอันก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพราะความสมบูรณ์ของป่าคือความสมบูรณ์แห่งชีวิต เป็นปัจจัยเกื้อหนุนการดำรงอยู่ของกันและกันในลักษณะเป็นผู้ให้และตอบแทนคุณกันอย่างไม่สิ้นสุด ตามกฎอัมพัปปัจจยตา

๓.๗ สรุป ลักษณะของความกตัญญูทวาทที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

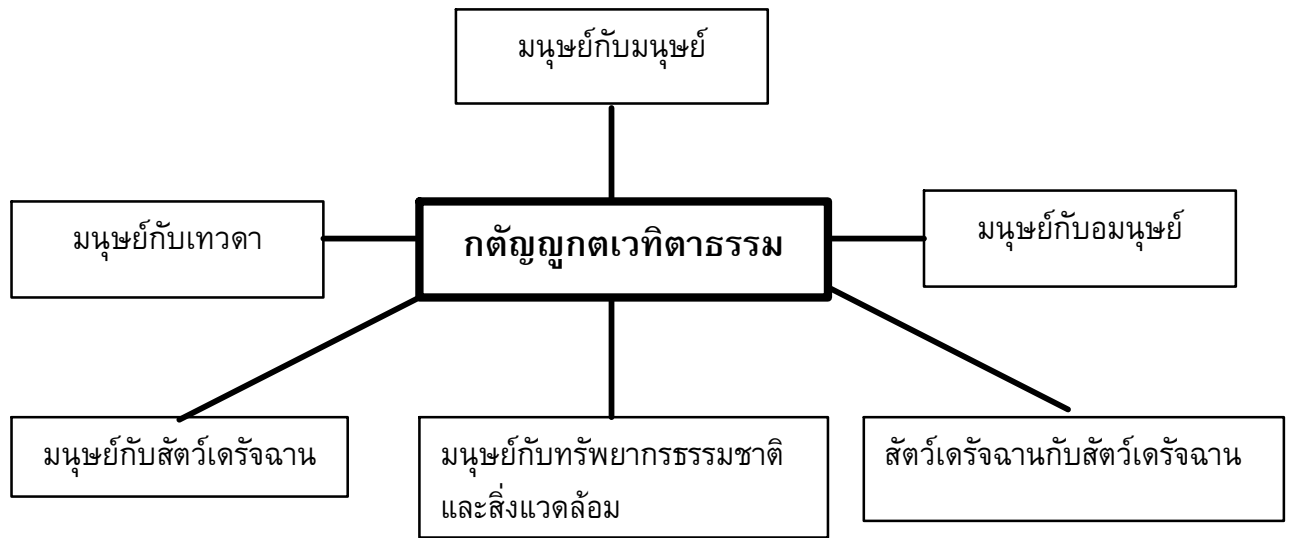
ลักษณะของความกตัญญูทวาทที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา นั้น ประมวลได้ดังนี้ ความกตัญญูทวาทที่ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เช่นความกตัญญูทวาทที่ระหว่างบุตรกับมารดาบิดา มีลักษณะคือ การปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยปัจจัย ๔ การยอมเสียสละชีวิตของตนเพื่อปกป้องชีวิตมารดาบิดา และการให้มารดาบิดาตั้งอยู่ใน

^{๔๐} พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน ป.ธ.๙), **คู่มือพระอุปัชฌาย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กาญจนบุรี: สหภาพพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๖.

ธรรม ระหว่างศิษย์กับครูอาจารย์มีลักษณะคือการประพัตติตนเป็นผู้ว่าง่าย ยอมรับการสั่งสอน เคารพนับถือ ไม่ลืมหุนและพยายามตอบแทนคุณ ฝ่ายอาจารย์ ก็ให้ความอนุเคราะห์สงเคราะห์ด้วยลามสัการะ ประกาศยกย่องและให้ตั้งมั่นในธรรม ระหว่างมิตรกับมิตร มีลักษณะคือการมอบตำแหน่งหน้าที่ เกื้อกูล อนุเคราะห์สงเคราะห์กันด้วยปัจจัยสี่คุ้มครองมิตร ตักเตือนมิตรไม่ให้ประมาท ระหว่างพระราชากับนักบวชมีลักษณะคือการประกาศอุปการคุณ อุดหนุน บำรุงด้วยปัจจัยสี่ ฝ่ายนักบวชต่อคฤหัสถ์มีลักษณะคือ ไม่ลืมหุนอุปการคุณ แม้เพียงเล็กน้อย อุปถัมภ์ อนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ ช่วยให้ตั้งมั่นในพระรัตนตรัย และในธรรม ระหว่างมนุษย์กับเทวดา มีลักษณะการช่วยเหลือ อุปถัมภ์บำรุง ไม่ดูหมิ่นตำรงตนในฐานะเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ฝ่ายเทวดาก็ดูแลรักษาทรัพย์ รักษาผลประโยชน์แห่งมนุษย์มิให้เสื่อม ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ มีลักษณะการตอบแทนอุปการคุณของกัน ด้วยการเลี้ยงดู ด้วยความเมตตา ไม่ใช้กำลังเกินวิสัยที่สัตว์จะทำได้ ฝ่ายสัตว์ก็อนุเคราะห์ตอบแทนอุปการคุณด้วยการช่วยทำงาน ให้เจ้าของสำเร็จประโยชน์อย่างไม่ทอดทิ้งธุระระหว่างสัตว์ไตร่จกานด้วยกัน มีลักษณะคือการเกื้อกูลอนุเคราะห์สงเคราะห์กันในหมู่ ผูกและครอบครัว เสียสละ ปกป้องคุ้มครองชีวิตแก่มารดาบิดา มิตรและบริวารของตน มนุษย์พึงมีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นลักษณะของการเคารพต่อธรรมชาติ อนุรักษ์ ดูแลรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติเป็นลักษณะการพึงพิงอาศัยกันตามกฎอัทปปัจจัยตา ว่ามนุษย์และธรรมชาติมีกิริยาพึงพิงกันและต้องให้เกิดความสมดุล ไม่อาจแยกส่วนกันอยู่ได้

ลักษณะการแสดงความกตัญญูกตเวทีที่น่าเสนอมานในบทที่สามนี้ ได้เห็นความชัดเจนของหลักการที่มนุษย์ สัตว์ เทวดา อมนุษย์ ตลอดจนธรรมชาติว่าเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันในลักษณะเป็นสิ่งมีอุปการคุณหรือประโยชน์ต่อกันและกัน ซึ่งสรุปเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๓.๑ แสดงลักษณะของความกตัญญูกตเวทีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
 (โดยผู้วิจัย)

บทที่ ๔

ความกตัญญูทวีกุณธรรมคำจูนสังคม

ในบทที่สี่นี้ จะได้ศึกษาถึงความกตัญญูทวีกุณธรรมคำจูนสังคมตามมุมมองของพระพุทธศาสนา ค้นหาตอบปัญหาที่ต้องการทราบว่า การแสดงความกตัญญูทวีกุณธรรมคำจูนสังคม ประเด็นหลักของการศึกษาวิจัยในบทที่ ๔ คือ สภาพปัญหาสังคมที่ขาดความกตัญญูทวีกุณธรรมคำจูนสังคม การแสดงความกตัญญูทวีกุณธรรมคำจูนสังคม และวิเคราะห์ความกตัญญูทวีกุณธรรมคำจูนสังคมในฐานะเป็นคุณธรรมเกื้อหนุนคำจูนสังคม

๔.๑ สภาพปัญหาสังคมที่ขาดความกตัญญูทวีกุณธรรมคำจูนสังคม

ทุกสังคมมนุษย์ย่อมมีปัญหา ไม่มากก็น้อย และสภาพปัญหาก็แตกต่างกัน เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่มีอยู่ เมื่อมนุษย์จำเป็นต้องอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์กัน ดังนั้นการที่จะต้องรู้สิทธิหน้าที่ แนวทางปฏิบัติในอันที่จะแสดงต่อกันจึงเป็นสิ่งสำคัญ

ปัญหาสังคม คือสภาวะการณ์ที่เลวร้าย มีพิษ เป็นภัย ไม่สอดคล้องกับค่านิยม เป็นไปในทางไม่ดี ไม่พึงปรารถนา เบี่ยงเบนไปจากภาวะปกติ และปทัสถานสังคม มีผลกระทบต่อคนจำนวนมากพอสมควร คุณภาพของชีวิตเสื่อมเสียแก่สังคม คนจำนวนมากเดือดร้อนเกิดความรู้สึกไม่พอใจ และคนเหล่านั้นคิดว่าปัญหานั้นมีวิธีทางจะแก้ไขได้ พิจารณาเห็นว่าควรจะมีการกระทำการหนึ่งสิ่งใดร่วมกันเพื่อแก้ปัญหานั้นให้หมดไป หรือเบาบางลง ที่สุดก็อาจมีพฤติกรรมแสดงออก ซึ่งปฏิกิริยาต่อต้านดำเนินการขจัดปัญหานั้น^๑

การขาดความกตัญญูทวีกุณธรรมคำจูนสังคม คือการขาดอุปการคุณและขาดการตอบแทนบุญคุณระหว่างบุคคล และอุปการะบุคคล กับกตัญญูทวีกุณธรรมคำจูนสังคม ย่อมทำให้ปฏิสัมพันธ์ในบทบาทและหน้าที่ของกันและกันขาดหาย กลายเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับสังคมในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งอาจประมวลเป็นกรณีได้ดังนี้

^๑ โกศล วงศ์สวรรค์ และรองศาสตราจารย์สถิต วงศ์สวรรค์, ปัญหาสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาส์น (1997) จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘.

๑. ด้านบุตริตากับมารดาบิดา

มารดาบิดา หรือพ่อแม่ ขาดการทำอุปการะ ไม่ทำหน้าที่ตามหลักธรรม เมื่อให้กำเนิดลูกแล้วก็ไม่ใช่ใจที่จะเลี้ยงดูอบรมให้เจริญด้วยจิตที่อาทร โดยมารดาบิดาหรือพ่อแม่ ส่วนใหญ่ มีความเข้าใจและสรุปตามกรอบสังคมว่า พ่อแม่เป็นผู้มีพระคุณสูงสุดพรณนาของ บุตริตดา อยู่ในสถานะที่ต้องได้รับการตอบแทนคุณ ทั้งสังคมก็สั่งสมรูปแบบแนวคิดกับคน ในสังคมว่า พ่อแม่เป็นผู้มีพระคุณที่บุตริตดาต้องทดแทนบุญคุณ แต่พ่อแม่ไม่รู้หรือรู้แต่ก็ไม่ ทำหน้าที่ จึงขาดการสร้างอุปการคุณแก่บุตริตดา เช่น ไม่เลี้ยงดู ไม่ให้การศึกษา ไม่อบรม สั่งสอนให้เป็นคนดีทั้งยังประพฤติดนไม่เป็นแบบอย่างอันดีแก่บุตริตดา เมื่อการเป็นเช่นนี้ บุตริตดาจึงไม่ซาบซึ้งในบุญคุณ ไม่มีความสัมพันธ์ในอันที่จะตอบแทนคุณ

ความขัดแย้งแปลกแยกทางความคิดและพฤติกรรมของบุตริตดาต่อพ่อแม่จึง เกิดขึ้น ในลักษณะของความดีร้าย ความหลง เนรคุณ บุตริตดาทอดทิ้งพ่อแม่ไม่อุปถัมภ์ เลี้ยงดู ขาดหิริ โอตตปปะ ประพฤติผิดต่อพ่อแม่ทั้งทางกาย วาจา ใจ เพราะพ่อแม่และบุตริ ตดาไม่รู้และไม่ทำหน้าที่อันเป็นอุปการคุณและปฏิการคุณต่อกันจึงเป็นสาเหตุแห่งปัญหา ครอบครัวและนำไปสู่ปัญหาสังคมในลักษณะต่าง ๆ

๒. ด้านศิษย์กับครูอาจารย์

ในการให้การศึกษาที่ครูอาจารย์ถือว่าเป็นผู้ทำอุปการะแก่ศิษย์ ครูอาจารย์ คือ ผู้ประกอบด้วยองค์คุณแห่งกัลยาณมิตร คือ มีเมตตากรุณาหนักแน่น นำเคารพทรงภูมิทาง ปัญญาฉลาดในการชี้แจง เป็นที่ปรึกษาที่ดีเป็นผู้พร้อมรับฟังการวิพากษ์วิจารณ์ให้ศิษย์ เรียนรู้ได้อย่างลึกซึ้งและปกป้องไม่ให้ศิษย์ตกไปในทางชั่ว อันเป็นส่วนในการสร้างสรรค์ ชีวิตของศิษย์ทั้งทางกายและจิตวิญญาณ

สภาพสังคมที่มีบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ และ กระบวนการเรียนรู้ที่แตกต่างและแปลกแยกในรูปแบบและเป้าหมาย ทำให้บทบาทหน้าที่ครู อาจารย์ที่มุ่งตอบสนองระบบทุนนิยม มุ่งให้วิชาความรู้แก่ศิษย์โดยไม่ได้ยึดความมีคุณธรรม ของครูอาจารย์กระบวนการเรียนรู้จึงขาดการฝึกหัดอบรม ครูอาจารย์จึงมีสถานะเป็นผู้ ประกอบวิชาชีพทางการสอนหนังสือ ขาดกระบวนการยกระดับจิตวิญญาณของศิษย์ ครู อาจารย์จึงขาดจิตสำนึกความเป็นครูอาจารย์ที่ดี ศิษย์ก็ขาดจิตสำนึกความเป็นศิษย์ที่ดี ขาดหิริ โอตตปปะ ประพฤติผิดต่อกันทั้งในเรื่องคุณธรรมและศีลธรรมอื่น ๆ เช่น เรื่องชู้สาว เรื่องการแสวงหาผลประโยชน์อื่น ๆ จากศิษย์ ครูอาจารย์แสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสม มี ลักษณะของผู้ขายบริการทางการศึกษา ศิษย์ก็อยู่ในสถานะของผู้ซื้อบริการ จึงไม่ เคารพนับถือ ประพฤติหยาบคาย ลบหลู่คุณ และทำลายเกียรติภูมิของครูอาจารย์ เพราะว่า ศิษย์ขาดกระบวนการขัดเกลาทางจิตวิญญาณ จึงขาดปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ย่อมไม่รู้เหตุ

ไม่รู้ผล ไม่รู้อุปการคุณที่ตนเองได้รับและพึงตอบแทนคุณ นี่เป็นสภาพปัญหาสังคมที่ขาดกตัญญูทเวทีระหว่างศิษย์กับอาจารย์

๓. ด้านสามัคคีภรรยา

การมีคู่ครองเป็นสิ่งที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นอกจากการคบแล้วสามัคคีภรรยาก็เป็นคู่ครองที่ดีต่อกันด้วยการมีหลักธรรมปฏิบัติเพื่อนำความสุขสำเร็จแก่ชีวิต คือ การมีความเชื่อถือในหลักศาสนา หรือหลักความเชื่อที่ไม่ขัดแย้งกัน มีความประพฤติศีลธรรมจรรยาที่สอดคล้องกัน มีความเอื้อเพื่อเสียสละเกื้อกูลกัน มีภูมิรู้ มีปัญญา มีเหตุผลที่เข้ากันได้เป็นต้น แต่สภาพสังคมปัจจุบันความเป็นสามัคคีภรรยาก็ขาดกระบวนการคัดกรองทางปัญญาและคุณธรรมทางสังคมกล่าวคือ มีคู่ครองเป็นสามัคคีภรรยากันตามความพึงพอใจ ดังนั้นเมื่อเป็นสามัคคีภรรยากันแล้วก็ได้ไม่ได้ทำอุปการคุณ ตามบทบาทหน้าที่แห่งตน ไม่มีความสัมพันธ์กันในเรื่องบุญคุณ ขาดสำนึกว่าจะสามัคคีภรรยาก็ดีอย่างไรจึงทำให้ขาดหลักธรรมในการครองชีวิตคู่ ไม่มีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน ไม่รู้จักควบคุมอารมณ์ ไม่รู้จักปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องของตน ขาดความอดทนต่อปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ขาดน้ำใจ ไม่เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน เป็นเหตุให้เกิดการประพฤตินอกใจ ทำร้ายร่างกายและจิตใจกัน ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัวแตกแยก ปัญหาการอยู่อย่างร้าง สมาชิกภายในครอบครัวขาดความอบอุ่น ก่อให้เกิดปัญหาสังคมอื่น ๆ ตามมา

๔. ด้านมิตรกับมิตร

การมีมิตรหรือเพื่อนที่ดีมีผลต่อความเจริญก้าวหน้าของชีวิต การคบมิตรโดยมุ่งหมายได้ประโยชน์จากกันและกัน แต่ขาดอุปการคุณและขาดกตัญญูทเวทีแล้ว ก็จะเป็นเพียงมิตรเทียม ในลักษณะของคนปอกลอก คนดีแต่พูด คนหัวประจบ คนที่ชวนไปในทางฉิบหาย สภาพปัญหาสังคมที่ขาดอุปการคุณ หรือขาดความกตัญญูทเวทีต่อกันนั้นความเป็นมิตรสหายกันจึงเป็นเรื่องของการรวมกลุ่มแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกัน มิใช่มุ่งหมายที่จะทำอุปการคุณ เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล อนุเคราะห์สงเคราะห์ทดแทนคุณกันด้วยบริสุทธิ์ใจ จึงก่อให้เกิดความขัดแย้ง ประพฤติรุนแรงต่อกันระหว่างมิตรและกลายเป็นปัญหาสังคมด้านอื่น ๆ ตามมา

๕. ด้านผู้บังคับบัญชา(นายจ้าง) กับผู้ใต้บังคับบัญชา(ลูกจ้าง)

ผู้ทำงานร่วมกันในฐานะผู้บังคับบัญชา(นายจ้าง) กับผู้ใต้บังคับบัญชา(ลูกจ้าง) หรือจะเรียกว่าเจ้านาย ลูกน้องก็ตามต้องมีอุปการคุณและมุ่งทดแทนคุณอันเป็นหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกัน เพื่อความสัมพันธ์อันดี และให้กิจการงานเกิดผลสำเร็จ แต่เพราะผู้บังคับบัญชา(นายจ้าง) กับผู้ใต้บังคับบัญชา(ลูกจ้าง)ขาดคุณธรรมดังกล่าวจึงไม่มีจิตสำนึกความเป็นผู้บังคับบัญชา(นายจ้าง) และความเป็นผู้ใต้บังคับบัญชา(ลูกจ้าง)ที่ดี ก่อให้เกิดการ

ประพตติปฏิบัติที่ผิดต่อกัน ไม่ว่าจะใช้แรงงานอย่างทารุณ เอาัดเอาเปรียบ ไม่ให้สวัสดิการ และ สวัสดิภาพแห่งชีวิต เป็นเหตุให้ผู้ใต้บังคับบัญชา(ลูกจ้าง)มีพฤติกรรมขาดความ รับผิดชอบในการทำหน้าที่ คดโกง ทำงานไม่เรียบร้อย ไม่มีความเกื้อกูล เกื้อหนุน อนุเคราะห์สงเคราะห์กันและกัน หรือนำไปสู่ความบาดหมาง ประท้วง ทำลายทรัพย์สิน ส่งผลเสียทั้งต่อระบบเศรษฐกิจ สังคมส่วนรวมนี้อือสภาพปัญหาที่ขาดความกตัญญูทเวที่ ระหว่างผู้บังคับบัญชา(นายจ้าง) กับผู้ใต้บังคับบัญชา(ลูกจ้าง)

๖. ด้านประชาชนกับรัฐ

ประชาชนได้รับประโยชน์ในการดำเนินชีวิตจากการปกครองแห่งรัฐ เป็นผู้มีส่วนร่วมกิจกรรมทางกระบวนการปกครองของรัฐในด้านอำนาจอธิปไตย แต่ไม่ปฏิบัติตน ตามบทบาทหน้าที่ที่เป็นอุปการคุณหรือประโยชน์ต่อรัฐ ขาดความรู้ความเข้าใจในหลัก อธิปไตยแห่งรัฐ ดังนั้นจึงจะเลยในบทบาทที่เรียกว่าเป็นสิทธิหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อรัฐ แต่ มุ่งหวังความช่วยเหลือจากรัฐในรูปแบบการมีเสรีภาพความเสมอภาค ไม่ยึดมั่นในหลักการ หลักความถูกต้องและยุติธรรม จึงประพตติผิดต่อกฎหมาย และข้อปฏิบัติอื่น ๆ ของรัฐ ขาด ความสำนึกในการเป็นพลเมืองที่ดี มุ่งหมายเอาประโยชน์ของตนละเลยประโยชน์แห่งรัฐ ก่อให้เกิดความเสื่อมประโยชน์ ขาดความสามัคคีปรองดอง ไม่สนองตอบอุปการคุณแห่งรัฐ เป็นพลเมืองที่ด้อยในบทบาทหน้าที่ ขาดศักยภาพไม่อาจเป็นพลวัตรในการพัฒนารัฐให้ เจริญรุ่งเรืองได้ นี้อือสภาพปัญหาที่ประชาชนขาดความกตัญญูทเวที่ต่อรัฐ

๗. ด้านนักบวชกับประชาชน

นักบวช เป็นผู้มีชีวิตเนืองด้วยประชาชนการบำเพ็ญประโยชน์ทั้งส่วนตนและ ส่วนรวมอาศัยความศรัทธา เกื้อกูลอุดหนุนจากประชาชนคือดำรงตนอยู่ด้วยอุปการะของ ประชาชน พึงสำนึกตอบแทนคุณด้วยการทำหน้าที่ตามหลักพระธรรมวินัยและสถานะทาง สังคม แต่เพราะบริบททางสังคมเปลี่ยนแปลงตามกระแสแห่งโลกสมัยใหม่ ทุนนิยม บริโภค นิยมและกระแสวัฒนธรรมอื่น ทำให้นักบวชไม่อาจยึดหลักการเดิมตามหลักพระธรรมวินัย โดยเฉพาะการเป็นแบบอย่าง เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นนักสังคมสงเคราะห์ช่วยเหลือ ประชาชนให้พ้นจากความทุกข์ แต่กลับมุ่งแสวงหาประโยชน์สุขส่วนตน ไม่เอื้อเพื่อสังวรใน พระธรรมวินัยและเสขิยวัตร แบ่งแยกหมู่คณะ กระทำสัทธรรมปฏิรูป หลอกลวงประชาชน ดำรงชีพ เช่นไปห่วยหรือประกอบพิธีไสยศาสตร์มุ่งให้ได้ลาภสักการะสร้างลัทธิความเชื่อ สสนองตอบผลประโยชน์ตนเอง ไม่ศึกษา และไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ไม่เกื้อกูล อนุเคราะห์สงเคราะห์ประชาชน ทำให้ประชาชนขาดที่พึ่งทางใจ ขาดภาวะความเป็นคนดี ของสังคม ขาดคุณธรรมจริยธรรมจึงลุ่มหลงในอบายมุข สิ่งเสพติด ประพตติรุนแรงต่อกัน ซึ่งล้วนเกิดจากนักบวชขาดการทำปฏิการคุณหรือขาดกตัญญูทเวที่ต่อประชาชนนั่นเอง

๘. ด้านประชาชนกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิตทั้งด้านอาหาร ที่อยู่อาศัยยารักษาโรค ตลอดจนความมั่งคั่งมั่นคงแห่งชีวิตมิได้ก็เพราะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นต้นทุนสำคัญ การที่ไม่รู้คุณค่า จึงไม่เห็นคุณค่า มุ่งหมายที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างขาดสติและขาดสำนึก การประกอบอาชีพทั้งด้านอุตสาหกรรม การเกษตร การท่องเที่ยว หรือกิจกรรมอื่น ๆ เป็นเรื่องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ว่าแร่ธาตุ ดิน น้ำ และป่าไม้ ที่ก่อให้เกิดความสูญเสียอย่างมากมายนับว่าไม่แสดงความกตัญญูทวนเวียนต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

อาจสรุปได้ว่าปัญหาสังคมที่เกิดจากการขาดกตัญญูทวนเวียนที่นั่นประมวญได้ดังนี้

ก่อให้เกิดการบ่อนทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสมบัติส่วนรวม เช่น ป่าไม้ สภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติ โบราณวัตถุ โบราณสถาน การชุมนุมก่อความไม่สงบสุข ทำลายสิทธิเสรีภาพของประชาชนและความมั่นคงของสังคม

ก่อให้เกิดความแตกแยกในครอบครัว เช่น การหย่าร้าง ฆ่าตัวตาย การคบชู้มั่วเมาในอบายมุขและสิ่งเสพติด ปัญหาสุขภาพจิต เด็กกำพร้าและเด็กเร่ร่อนการใช้แรงงานเด็ก โสเภณีเด็ก และโรคเอดส์ เป็นต้น

ก่อให้เกิดช่องว่างทางสังคม ทั้งด้านการประกอบอาชีพที่เหลื่อมล้ำกันมากขึ้น การเอารัดเอาเปรียบกันและกันการแข่งขันแก่งแย่งผลประโยชน์ การแสวงหาอำนาจในทางมิชอบ การคอร์รัปชันทำให้เกิดการชุมนุม ประท้วง และก่อการจลาจลในสังคม เป็นผลเสียต่อสุขภาพจิต เศรษฐกิจและความสงบสุขในสังคม

ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงและไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของสุจริตชน เกิดปัญหาทุจริตฉ้อโกง ภัยพิบัติ การใช้อำนาจอิทธิพลก่อความไม่สงบสุขแก่ประชาชนและสังคม

ก่อให้เกิดความเสื่อมทรามทางศีลธรรมจรรยา ขาดคุณธรรมเป็นหลักยึดเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติไม่ยึดมั่นในหลักความดี-ความชั่ว ความถูก-ความผิด ดำเนินชีวิตอย่างไรเหตุผลถือประโยชน์ของตนและพวกพ้องสำคัญกว่าประโยชน์ส่วนรวมของสังคมและชาติ บ้านเมือง การขาดความรับผิดชอบในหน้าที่

ลำดับต่อไปจะได้ศึกษาถึงความกตัญญูทเวทีในฐานะที่เป็นคุณธรรมค้ำจุนสังคมตามมุมมองของพระพุทธศาสนา ค้นหาคำตอบปัญหาที่ต้องการทราบว่าการแสดงความกตัญญูทเวทีในลักษณะใดบ้างที่จะช่วยเป็นกลไกค้ำจุนสังคม

๔.๒ ความกตัญญูทเวทีต่อบุพพการีบุคคล

คำว่าบุพพการีในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะมารดาบิดาและครูอาจารย์ มารดาบิดา คือผู้ที่ทำหน้าที่เลี้ยงดูบุตรธิดาก่อนใครอื่น ส่วนครูอาจารย์ก็เป็นผู้ให้วิชาความรู้ให้การศึกษา นับว่าเป็นครูคนที่สอง เหตุนี้ ทั้งมารดาบิดาและครูอาจารย์จึงได้ชื่อว่าบุพพการี คือผู้ทำอุปการคุณในลำดับต้นๆ แห่งชีวิตก่อนคนอื่น ๆ

๔.๒.๑ ความกตัญญูทเวทีต่อมารดาบิดา

ก่อนที่จะพูดถึงความกตัญญูทเวทีระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดาและความกตัญญูทเวทีระหว่างศิษย์กับครูอาจารย์ ขอประมวลความหมายคำว่ามารดาบิดา บุตรและธิดา มากล่าวไว้เป็นข้อพิจารณา ก่อน ดังนี้

พจนานุกรม มคอ – ไทย ให้ความหมายของคำว่า มารดาบิดา บุตรและธิดาไว้ดังต่อไปนี้

คำว่า มารดามาจากคำว่า มาตุ ในภาษาบาลี แปลว่าผู้รักลูก ผู้ดุดี๋ม ซาบซึ่งในลูก มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุตุต มาเนติตี มาตา และว่า มาน ปุชาย,ราตุ ปาตีตี มาตา^๒

พระพุทธศาสนาได้ให้สมญานามของมารดา อื่น ๆ อีก ๔ ชื่อคือ สุหทา ชเนตตี โตเสนตี และโปเสนตี ดังเนื้อความปรากฏในโสนนันทชาดก แห่งคัมภีร์ขุททกนิกายว่า

“... เมื่อมารดานั้นมีระดู^๓ การตั้งครรภ์จึงมีได้ เพราะการตั้งครรภ์นั้นมารดาจึงมีการแพ้ท้อง เพราะเหตุนี้บัณฑิต จึงเรียกท่านว่า **สุหทา** หญิงผู้มีใจดี

^๒ ประยุทธ์ หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอ – ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อารการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๗๓.

^๓ เมื่อมารดานั้นมีระดู หมายถึง เมื่อต่อมเลือด (ไข่สุก) เกิดแล้ว ระดู (ประจำเดือน – ผู้วิจัย) ไม่มาตามกำหนด มารดาได้ชื่อว่า สุหทา หญิงผู้มีใจดี (เพราะในเวลานั้นมารดาจะเกิดความรักในบุตรที่เกิดในท้องของตน), ดู ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘ /๑๖๖/๘๑.

มารดาประทับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าบ้างแล้ว
จึงคลอดบุตร เพราะเหตุนั้น มารดานั้นจึงชื่อว่า หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า **ชเหนติ** หญิงผู้ยังบุตรให้เกิด
เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีได้ด้วยน้ำนมบ้าง
ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้างด้วยการกอดไว้แนบอบบ้างเพราะเหตุนี้
บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า **โตเสนติ** หญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริงยินดี

จากนั้น เมื่อลมแรงและแดดกล้า มารดาก็กระทำความรักอย่าง
จับใจ มองดูบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสาอยู่ เพราะเหตุนี้บัณฑิต
จึงเรียกท่านว่า **โปเสนติ** หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร...”^๔

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับคำว่าแม่
ไว้อย่างน่าสนใจว่า ในบรรดาคำพูดของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นชาติใดภาษาใด คำว่า แม่ ดูจะ
เป็นคำศักดิ์สิทธิ์ที่มีมนต์ขลัง มีความหมายกินใจอย่างลึกซึ้งและลึกซึ้งมากที่สุด ทุกคนย่อม
มีแม่ ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดเป็นเพื่อนเป็นครูของเราคนแรกในโลก^๕

คำว่า บิดามาจากคำว่า ปิตุ ในภาษาบาลี แปลว่า ผู้เลี้ยงบุตรโดยธรรม บิดา
พ่อ มีรูปวิเคราะหฺว่า ปุตฺ ตํ ปาตีติ ปิตา, ปาเลตีติ ปิตา, ปุตฺ ตํ ปิยายตีติ ปิตา^๖

พุทธทาสภิกขุ ให้ทัศนะเกี่ยวกับคำว่ามารดาบิดาไว้ว่า คำว่า แม่ หรือคำว่า พ่อ ใน
ภาษาไทยเรา หรือ ภาษาที่คล้ายกันก็มีอยู่หลายภาษา เรียกแม่ ด้วยอักษรหมวด มะ และเรียก
พ่อด้วยอักษรหมวด ปะ แม้ภาษาอินเดียก็เรียกแม่ว่า มาตา เรียกพ่อว่า ปิตา คือ มะ กับ ปะ
เหมือนกัน มะ กับ ปะ เป็นคำพูดที่เล็งถึงพ่อแม่หลายประเทศหลายชาติและหลายภาษา
เรียกว่าจะแทบทั่วทั้งเอเชียก็ว่าได้ คำว่า มารดาบิดานี้ เป็นคำที่ต้องสนใจในความหมาย ทำไม
จึงกล่าวคำว่า มาตา ก่อน ปิตา คือภาษาไทยคำว่า แม่และพ่อ ถอดมาจากภาษาบาลี ปัจจุบัน
นิยมใช้กันว่าพ่อและแม่ คำว่า แม่ เป็นคำที่มาก่อนคำว่าพ่อ โดยพิจารณาตามความรู้สึกของ
ทารกหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับทารก ทารกเกี่ยวข้องกับแม่มากจนรู้จักเรียกแม่ก่อนเรียกพ่อ
และก็ง่ายสำหรับปากที่พูดว่าแม่ ง่ายกว่าที่จะเรียกว่าพ่อ ทั้งลูกคนและลูกสัตว์อยู่กับแม่มา

^๔ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๖ - ๑๖๙/๘๑-๘๒.

^๕ ธนาคารกรุงเทพ.เฉลิมพระเกียรติ และรวมพระราชนิพนธ์ (พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๒๐) สมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุดาฯ เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี.
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด. ๒๕๒๑), หน้า ๕.

^๖ ประยุทธ์ หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอ - ไทย, หน้า ๔๙๒.

ตั้งแต่แรกมากกว่าอยู่กับพ่อ แม่สัตว์ในบ้านเรือนก็มีลักษณะเหมือนกัน สัตว์ในป่า เป็นฝูง เป็นโขลง อยู่กับแม่เป็นส่วนใหญ่ สัตว์ในน้ำในอากาศส่วนมากก็จะอยู่กับแม่ คำว่า แม่ จึงมีความหมายแก่ลูกมาก เพราะเหตุนี้ คำว่าแม่ จึงขึ้นก่อนคำว่าพ่อ ตามคำว่า มาตาปิตา ในภาษาบาลี^๗

คำว่า บุตร มาจากคำว่า ปุตฺต ในภาษาบาลี แปลว่า โอรส ลูกชาย บุตร มีความหมาย ๒ ประการ คือ ๑) ผู้ทำสกุลให้บริสุทธิ์ (ตามความหมายของพราหมณ์) โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า อตฺตโน กุลํ ปวติ โสเรตฺติ ปุตฺโต ๒) ผู้ยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็ม มีรูปวิเคราะห์ว่า อตฺตโน มาตาปิตูนํ หทยํ ปุเรตฺติ ปุตฺโต^๘ คำว่า ธิดา มาจากคำว่า ธิตฺตุ ในภาษาบาลี แปลว่า ลูกหญิง ลูกสาว ธิดา หมายความว่า ผู้ที่พ่อแม่ต้องเลี้ยงดู มีรูปวิเคราะห์ว่า มาตาปิตูหิ ตรียเตติ ธิตา^๙ มารดาบิดามีพระคุณต่อบุตรธิดามากมายจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นบุพพการี คือผู้ทำอุปการะก่อนใครอื่นโดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน มารดาบิดาจึงเป็นบุคคลหาได้ยาก

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญมารดาบิดาเป็นอย่างมากและแสดงสมณานามของมารดาบิดาไว้หลายประการดังหลักฐานปรากฏในโศภนันทชาดกแห่งคัมภีร์ขุททกนิกาย ความว่า

๑. มารดาและบิดาเป็นพรหมของบุตร
๒. มารดาและบิดาเป็นบูรพาจารย์ของบุตร
๓. มารดาและบิดาเป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร
๔. มารดาและบิดาเป็นผู้อนุเคราะห์บุตร^{๑๐}

สมณานามที่กล่าวมามีคำอธิบายได้ดังนี้

๑. พ่อแม่เป็นพรหมของลูก เพราะเหตุที่ท่านมีพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ คือ
 - ๑) มีเมตตา คือ มีความปรารถนาดีต่อลูกไม่มีที่สิ้นสุด
 - ๒) มีความกรุณา คือ ห่วงใจในความทุกข์ของลูกและคอยช่วยเหลือเสมอไม่ทอดทิ้ง
 - ๓) มีมุทิตา คือ เมื่อลูกมีความสุขสบาย ก็มีความปลาบปลื้มยินดีด้วยความจริงใจ

^๗ พุทธทาสภิกขุ, พระคุณของแม่, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ดอกโมกข์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๐-๘๑.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๘.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๗.

^{๑๐} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๘๑/๘๔.

๔) มีอุเบกขา คือ เมื่อลูกมีครอบครัวสามารถเลี้ยงตนเองได้แล้ว ก็ไม่
วุ่นวายกับชีวิตครอบครัวลูกจนเกินงาม และหากลูกผิดพลาดก็ไม่
ซ้ำเติม แต่กลับคอยเป็นที่ปรึกษาให้เมื่อลูกต้องการ

๒. พ่อแม่เป็นครูคนแรกของลูก เพราะสั่งสอนอบรม คำพูดและกิริยามารยาทให้
ลูกก่อนคนอื่นๆ ในวัยเด็ก แม่เป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับลูกมากที่สุดเพราะเป็นผู้อยู่กับลูก คอย
ดูแลเป็นเพื่อนกินเพื่อนเล่นตลอดเวลา ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในทิตตสูตร พระสูตรนี้ตบิฏก
ว่า มาตา มิตฺตํ สเก ฆเร^{๑๑} แปลว่า มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน^{๑๒}

๓. พ่อแม่เป็นอาหุไนยบุคคลของลูก เพราะมีคุณธรรม ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) เป็นผู้ที่มีอุปการะมากแก่ลูก ท่านได้ทำภารกิจที่ท่านได้แสนยากให้แก่
การอุปการะเลี้ยงดูลูกซึ่งยากที่จะหาคนอื่นทำได้เหมือนท่าน
- ๒) เป็นผู้ที่มีพระเดชพระคุณมากปกป้องอันตราย ให้ความอบอุ่นแก่ลูก
- ๓) เป็นเนื่อหาบุญของลูก มีความบริสุทธิ์ใจต่อลูกอย่างแท้จริงเป็นผู้ที่
ลูกควรทำบุญต่อตัวท่าน
- ๔) เป็นผู้ที่มีจิตประเสริฐเป็นดุจพระอรหันต์ควรแก่การเคารพกราบไหว้
ของลูก

๔. พ่อแม่เป็นผู้อนุเคราะห์ สงเคราะห์บุตรธิดา คอยช่วยเหลือสิ่งต่างๆ โดยไม่
หวังสิ่งตอบแทน มุ่งทำอุปการคุณด้วยดวงจิตที่เต็มด้วยความรักความปรารถนาดีอย่างไม่
เสื่อมคลาย พระพุทธศาสนา ได้แสดงอุปการคุณของมารดาบิดาอันเป็นการอนุเคราะห์บุตร
ธิดา ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๑๓}

^{๑๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๓/๔๑.

^{๑๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๓.

พระพุทธศาสนา ได้แสดงไว้ว่าผู้ที่เป็นมารดาบิดานั้นมีความสุขและความทุกข์ได้ก็เพราะบุตร ความรักที่มารดาบิดามีต่อบุตรนั้นมีมากมายมหาศาลไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนหรือมาเทียบเท่าได้ ดังเนื้อความแสดงไว้ในนันทิสสูตรว่า “คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร คนมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร”^{๑๔} ในนัตติปุตตสมสูตร แสดงเนื้อความที่แสดงถึงความรักที่มารดาบิดามีต่อบุตรไว้ว่า “ความรักเสมอด้วยบุตรไม่มี”^{๑๕}

การห้ามไม่ให้ทำความชั่วและให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี เป็นการมุ่งพัฒนากายและจิตใจของบุตรธิดาให้เจริญในแนวทางที่ถูกต้อ การให้ศึกษาศิลปวิทยา ความรู้วิชาการต่างๆ เป็นการมุ่งพัฒนาปัญญาคือความรู้ เพื่อเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตของบุตรธิดา ตลอดถึงเพื่อใช้สติปัญญาที่มีอยู่นั้นบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม การเป็นธุระหาสามีหรือภรรยาที่เหมาะสมให้แก่บุตรธิดาและการมอบทรัพย์สมบัติไว้ในเวลาอันสมควร เป็นการมุ่งพัฒนาครอบครัว ด้วยพ่อแม่มีความรักความปรารถนาดีอยากให้ลูกของตนประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตคู่ มีครอบครัวที่อบอุ่นเป็นสุข อยู่กันฉันสามีภรรยาจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต พ่อแม่จึงมอบทรัพย์สมบัติที่ตนสั่งสมเก็บออมไว้ให้เพื่อเป็นทุนสำหรับการประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตครอบครัวญาติมิตรให้เป็นสุข และมีทรัพย์ไว้เพื่อเกื้อกูลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุตรธิดาดังเนื้อความว่า “ทรัพย์อันใดที่เป็นทรัพย์ของมารดาที่ดี เป็นทรัพย์ของบิดาที่ดี แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ มารดาก็คุ้มครองรักษาไว้เพื่อบุตรนั้นด้วยหมายใจว่าแม้ทรัพย์ทั้ง ๒ นี้ พึ่งเป็นของบุตรของเรา”^{๑๖}

ดังนั้น บุตรธิดาผู้มีความกตัญญูกตเวที มุ่งตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดาสามารถกระทำได้ใน ๒ ระยะ คือ การตอบแทนคุณขณะมารดาบิดามีชีวิตอยู่และการตอบแทนคุณเมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว

๑. การตอบแทนคุณมารดาบิดาขณะยังมีชีวิตอยู่

การตอบแทนคุณมารดาบิดาในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ สามารถกระทำได้ใน ๒ ลักษณะ คือการตอบแทนด้านกายภาพและการตอบแทนด้านจิตใจ

^{๑๔} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒/๑๒.

^{๑๕} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓/๑๓. นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปมฺ; ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๓/๗.

^{๑๖} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๗๐-๑๗๑/๘๒.

๑.๑ การตอบแทนด้านกายภาพ

พระพุทธศาสนาได้แสดงหน้าที่ที่ลูกพึงปฏิบัติต่อมารดาบิดาเป็นการตอบแทนคุณด้านกายภาพ โดยหน้าที่ ๔ ประการ คือ ๑) ประณินัตติเลียงดู ๒) ช่วยทำกิจของท่าน ๓) ดำรงวงศ์ตระกูล ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท^{๑๗}

หน้าที่ข้อที่ ๑ คือ ประณินัตติเลียงดูท่าน บุตรธิดาผู้เป็นกตัญญูทเวทิตนสามารถกระทำได้โดยการเลียงดูด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค คอยประณินัตติรับใช้มารดาบิดาไม่ให้เดือดร้อนด้านความเป็นอยู่ ดูแลเลียงดูท่านตามกำลังความสามารถของตน เมื่อยามที่ท่านเจ็บไข้ ต้องคอยดูแลประณินัตติและอำนวยความสะดวกเรื่องอาหารและค่าใช้จ่ายโดยไม่ให้ขาดตกบกพร่อง

พระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงการตอบแทนคุณของมารดาบิดาทางด้านร่างกายไว้ ดังเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ความว่า

บัณฑิตพึงนอบน้อมและสักการะมารดาและบิดาทั้งสองนั้น
ด้วยข้าวและน้ำ ด้วยผ้านุ่งผ้าห่มและที่นอนด้วยการอบตัว
และอาบน้ำให้และด้วยการล้างเท้าทั้งสองให้ท่านเพราะการ
บำรุงมารดาและบิดาทั้งสองนั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญ
เขาในโลกนี้ที่เดียว เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๘}

ในปราภวสูตร แสดงโทษของความอกตัญญูทเวทิตนคือเป็นทางแห่งความเสื่อมว่า “คนผู้มีความสามารถเลียงตนและผู้อื่นได้แต่ไม่เลียงดูมารดาบิดาผู้แก่ชรา ผู้ผ่านวัยหนุ่มวัยสาวแล้ว นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม”^{๑๙}

ในมหาสุตโตสมชาดกกล่าวไว้ว่า “บุตรทั้งหลายผู้ไม่เลียงดูมารดาและบิดาผู้แก่ชราที่ไม่ถือว่าเป็นบุตร”^{๒๐} แสดงให้เห็นว่าบุตรธิดาที่ไม่คอยเลียงดูพ่อแม่ยามที่ท่านแก่เฒ่าชราวัยจัดเป็นคนอกตัญญูและไม่นับว่าเป็นลูกเลยที่เดียว

หน้าที่ข้อที่ ๒ คือ ช่วยทำกิจของท่าน บุตรธิดาผู้เป็นกตัญญูทเวทิตนสามารถกระทำได้โดยการสำนึกในหน้าที่ของลูกที่ดี ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของมารดาบิดา ไม่

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๑๘} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๘๒-๑๘๓/๘๔.

^{๑๙} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๘/๕๒๕.

^{๒๐} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๔๙๑/๑๘๑.

ปล่อยให้เป็นการะหน้าที่ของมารดาบิดาเท่านั้น สิ่งใดที่ตนสามารถกระทำหรือช่วยเหลือได้ ต้องรีบลงมือทำช่วยเหลือไม่เกียจคร้าน โดยถือว่าภาระของมารดาบิดาคือภาระของลูก

หน้าที่ข้อที่ ๓ คือ ดำรงวงศ์ตระกูล บุตรธิดาผู้เป็นกตัญญูกตเวทีชน ต้องสำนึกในหน้าที่คือการดำรงวงศ์ตระกูลของมารดาบิดา โดยการรักษาและสืบทอดวงศ์ตระกูลให้อยู่ยืนยาว ไม่ทำวงศ์ตระกูลให้เสื่อมเสีย มีความสำนึกและเข้าใจในเผ่าพันธุ์ รากเหง้าของตน ตลอดถึงประกาศวงศ์ตระกูลของตนให้เป็นที่รู้จักในสังคมโดยการเผยแพร่ความดีงามของวงศ์ตระกูลให้สังคมได้รับทราบ

หน้าที่ข้อที่ ๔ คือ ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท บุตรธิดาผู้เป็นกตัญญูกตเวทีชน ต้องรู้จักวางตนและกระทำตนให้เป็นผู้ที่สมควรจะได้รับมรดกสืบทอดจากมารดาบิดาโดยการประพฤติตนให้เหมาะสมแก่ความเป็นทายาทคือผู้สืบสกุลสืบทอดมรดกของมารดาบิดา บุตรธิดาผู้เป็นทายาทสืบทอดวงศ์ตระกูลมีความสำคัญต่อผู้ที่เป็นมารดาบิดามากดังพุทธพจน์ความว่า ปุตตา วตฺถุ มนุสฺसानิ^{๒๑} แปลว่า “บุตรเป็นที่พึงของมนุษย์ทั้งหลาย”^{๒๒} บุตรธิดาจึงควรปฏิบัติตนให้เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติ เหมาะสมต่อการเป็นผู้รับและสืบทอดมรดกต่อจากมารดาบิดาโดยการหมั่นประพฤติตนเป็นคนดีทำแต่สิ่งที้นำความสุขมาสู่มารดาบิดา

๑.๒ การตอบแทนด้านจิตใจ

บุตรธิดาที่จะเป็นผู้ประเสริฐได้นั้นต้องเป็นผู้ที่เคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในขัตติยสูตร ว่า “บรรดาบุตร บุตรผู้เชื่อฟังประเสริฐที่สุด”^{๒๓} อย่างไรก็ตาม การตอบแทนคุณของมารดาบิดาทวยกายก็ยังไม่ได้ชื่อว่าเป็นการตอบแทนที่สมบูรณ์ที่สุดการตอบแทนอุปการคุณของมารดาบิดาที่จะสมบูรณ์ได้นั้นจะต้องประกอบด้วย การตอบแทนด้านจิตใจด้วย

การตอบแทนอุปการคุณของบิดามารดาด้วจิตใจนี้ สามารถกระทำได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. การให้ความสุขทางใจ กล่าวคือ บุตรธิดาสามารถกระทำได้โดยการเลี้ยงใจของมารดาบิดาด้วยการหลีกเลี่ยงเรื่องที่กระทบกระเทือนความรู้สึกทำให้มารดาบิดาต้องทุกข์ใจ ทำแต่ความดีให้ท่านได้เกิดความสุขปลื้มใจ ดีใจและมีความสุขความภาคภูมิใจอยู่

^{๒๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๔/๔๒.

^{๒๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๔/๖๙.

^{๒๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔/๑๔. โย จ ปุตตานมสฺสโว. ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔/๘.

ตลอดเวลา ไม่สร้างความทุกข์หรือความลำบากใจให้แก่ท่าน ประพฤติตนเป็นบุตรธิดาที่ดี ทำความดีทุกอย่างทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ ละเว้นทางแห่งความเสื่อมคืออบายมุขทั้งหลาย ตั้งมั่นอยู่ในกุศลกรรม คือคุณงามความดีทั้งปวง เพื่อให้มารดาบิดาเกิดความชื่นใจ และมีความสุขใจอยู่เสมอ

๒. การให้ตั้งมั่นในธรรม ผู้ที่เป็นบุตรธิดา นอกจากจะตอบแทนคุณมารดาบิดา ด้วยการหล่อเลี้ยงจิตใจโดยการสร้างเหตุแห่งความสุขทางใจ (โสมนัส) และละเหตุแห่งความทุกข์ทางใจ (โทมนัส) ไม่ประพฤติดตนเป็นเหตุให้ท่านเจ็บช้ำน้ำใจแล้ว ยังสามารถตอบแทนคุณโดยการชักจูงมารดาบิดาให้ได้ประพฤติธรรม ดำรงตั้งมั่นอยู่ในธรรม พระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงการตอบแทนคุณที่ทำได้ยากคือการเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยการให้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมไว้ ดังเนื้อความปรากฏในมัตตปิณฑุคฺคสูตร ความว่า

ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคอง มารดา ด้วยปาดข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยปาดข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้น ด้วยการอบกั้นการนวดการให้อาบน้ำและการบีบนวด และแม้ท่านทั้งสองนั้น จะตายอุจจาระและปัสสาวะลงบนปาดทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอัมบุตรได้ทำหรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ในราชสมบัติ ซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ ๗ ประการมากมายนี้การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอัมบุตรได้ทำหรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไรเพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุง เลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลายส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธาสมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ให้มารดาและบิดาผู้ศรัทธาสมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในความถึงพร้อมด้วยศีล ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่สมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในความถึงพร้อมด้วยปัญญา ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอัมบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^{๒๔}

^{๒๔} อก. ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗-๗๘.

พระพุทธพจน์ข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การตอบแทนคุณที่สามารถตอบแทนสนองพระคุณของมารดาบิดาได้อย่างสมบูรณ์ จะต้องเป็นการตอบแทนคุณด้วยการให้ตั้งมั่นในธรรม กล่าวคือถ้ามารดาบิดายังไม่มีศรัทธาก็นิยามชวนชวนให้มารดาบิดาได้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ถ้ามารดาบิดายังไม่มีศีลก็นิยามชวนชวนให้มารดาบิดาได้มีศีล ถ้ามารดาบิดายังไม่มีจาคะ คือการรู้จักเสียสละบริจาค ก็นิยามชวนชวนให้มารดาบิดาได้รู้จักเสียสละบริจาค ถ้ามารดาบิดายังไม่มีปัญญาคือไม่รู้จักบาปบุญ คุณโทษ สิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่มีโทษประโยชน์ ตามหลักพระพุทธศาสนา ก็นิยามชวนชวนให้มารดาบิดาได้มีปัญญา

การให้มารดาบิดาตั้งอยู่ในธรรมนั้นถือเป็นการตอบแทนบุญคุณที่สูงส่ง เพราะเป็นการยกระดับจิตใจให้ท่านเป็นสัตบุรุษ เป็นบุคคลที่ตั้งอยู่ในฐานะของปุชนียบุคคล โดยความเป็นผู้มีธรรมจึงเป็น พรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคล ด้วยว่าความที่จะเป็นพรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคล ดังกล่าวนี้นี้เพราะมารดาบิดามีธรรมเป็นต้นว่า พรหมวิหารธรรม ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา การปราศจากอคติ ๔ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ เป็นต้น ถึงจะได้ชื่อว่าเป็นบุพพการีบุคคลโดยสมบูรณ์ ด้วยเหตุว่า ภาวะความเป็นมารดาบิดาคือภาวะที่มีลูก แต่ขาดหลักธรรมเสียแล้วก็ย่อมขาดความเป็นพรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของลูก อนึ่งความหมายแห่งการให้ตั้งในธรรมนั้น หมายถึงการให้มารดาบิดามีทาน ศีล ภาวนาเป็นเครื่องอยู่ด้วย เพราะความสุขที่เกิดจากการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ เป็นส่วนให้มารดาบิดาเป็นสุขเพียงทางกายภาพ คือสุขทางกาย แต่การให้มารดาบิดาตั้งในธรรมเป็นการส่งเสริมให้มารดาบิดามีจิตใจเจริญงอกงาม ได้รับความปรามิไทย์ ร่าเริง เบิกบานใจ มีปิติ อิ่มใจ ปลื้มใจ มีปัสสัทธิ ความผ่องคลายใจ มีจิตสงบและอาจช่วยให้มารดาบิดาได้รับประโยชน์สูงสุดคือหลุดพ้นจากความทุกข์ เกิดความสุขทางใจซึ่งเป็นความสุขอย่างแท้จริงของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้การให้มารดาบิดาตั้งอยู่ในธรรมจึงเป็นการทดแทนคุณที่สมบูรณ์

๒. การตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว

บุตรธิดาผู้เป็นกตัญญูกตเวทีชนต้องปฏิบัติหน้าที่ของลูกที่ดียามที่มารดาบิดาล่วงลับไป โดยการจัดงานบำเพ็ญกุศลตามหลักศาสนาหรือตามประเพณีความเชื่อในสังคม ที่ตนอาศัยอย่างดีที่สุดตามฐานะเพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีรำลึกสำนึกในบุญคุณ และเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ท่าน การทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้มารดาบิดานั้น มีคุณค่าที่เกิดขึ้นสองประการคือ

๑) คุณค่าทางสังคม เป็นการประกาศยกย่องคุณงามความดีของท่านให้ปรากฏ แม้มารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว แต่กระทำความดีของท่านให้ปรากฏแก่สาธารณชน

๒) คุณค่าแก่ตนเอง เป็นโอกาสที่จะทำความดีส่วนตน ตามหลักบุญกิริยาวัตถุสามประการคือ ทาน ศีล ภาวนา ก่อให้เกิดการฝึกฝนอบรม สังสมคุณความดี เกิดความภูมิใจ อิ่มใจ พูใจ ให้แก่ตน คือได้แสดงความเป็นสัตบุรุษและความเป็นคนดีที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ดังนั้น บุตรธิดาผู้เป็นกตัญญูกตเวทีชน จึงควรยึดหลักการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาด้วยการปฏิบัติตนเลี้ยงดูมารดาบิดาทั้งทางด้านกายภาพและจิตใจดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงจะได้ชื่อว่าแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาได้อย่างสมบูรณ์

การมีความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาคือการสร้างวัฒนธรรมทางจิตใจสามประการคือ

๑. เป็นวัฒนธรรมอันดีของสังคมมนุษย์ การได้เลี้ยงดูมารดาบิดาให้เป็นสุข เป็นหลักสังคมสงเคราะห์เบื้องต้นในสังคมย่อยคือครอบครัว การที่บุตรมีมโนสำนึกในเรื่องกตัญญูกตเวทีแล้วทำหน้าที่ของลูกด้วยการประพฤติเป็นปฏิการะตอบแทนคุณของมารดาบิดาด้วยการเลี้ยงดู ก็จะต้องมีสำนึกที่ดีตั้งแต่ต้น เริ่มตั้งแต่การรู้จักห่วงใยในชีวิตของตนเอง ไม่ประพฤติให้เสียคน รู้จักสร้างอนาคต สร้างนิสัยที่ดีมีสมบัติของผู้จะสืบสกุล เสียสละทุ่มเทสนับสนุนในการทำกิจการงานเพื่อมีอาชีพและหลักฐานมั่นคง รอบรู้ในหน้าที่อันควรไม่ควร ประพฤติตนให้เป็นที่น่าไว้วางใจของมารดาบิดา เหล่านี้ล้วนเป็นกระบวนการขัดเกลาและพัฒนาการชีวิตให้เป็นชีวิตที่มีค่า เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคมเป็นเบื้องต้น การที่มีอาชีพหลักฐานมั่นคงก็คือการสร้าง ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การเลี้ยงดูมารดาบิดาคือการทำหน้าที่สังคมสงเคราะห์ไม่ให้เกิดปัญหาคนชราถูกทอดทิ้ง หรือปัญหาทางสังคมด้านอื่น ๆ

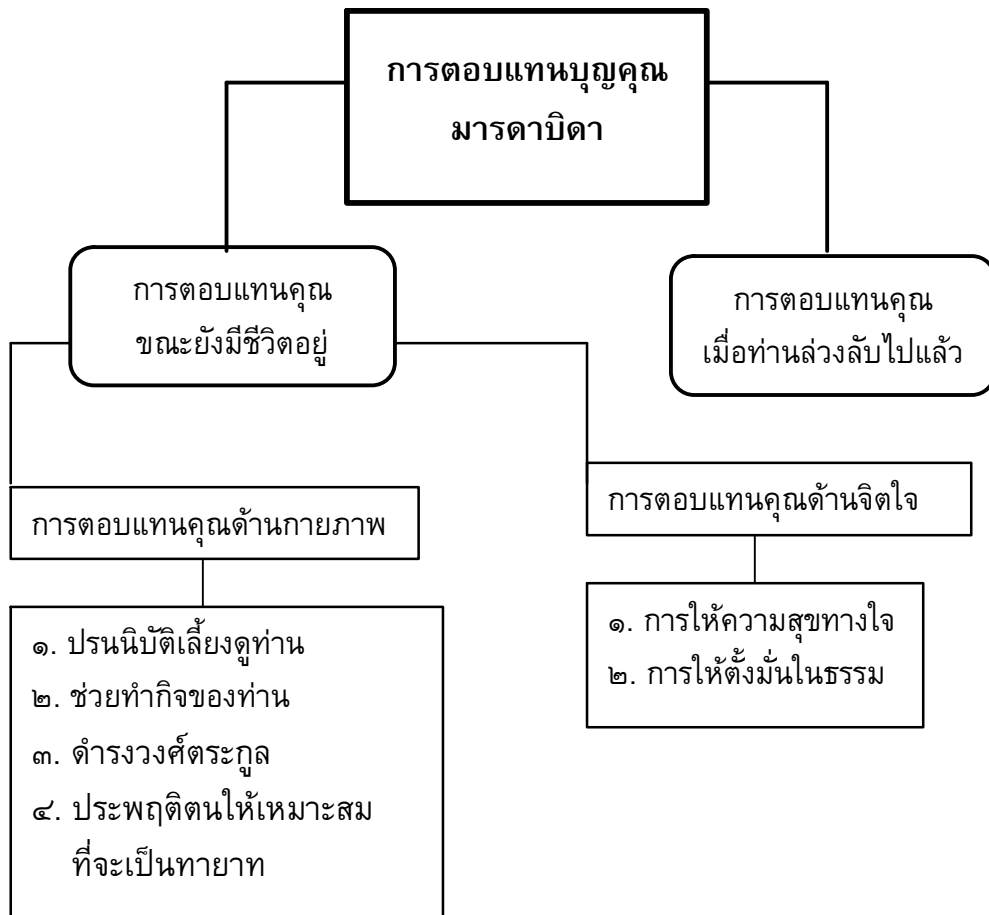
๒. เป็นวัฒนธรรมด้านการรู้คุณค่าแห่งชีวิต การได้เลี้ยงดูมารดาบิดาให้เป็นสุข เป็นการเทิดทูนบูชาบุคคลสำคัญในตระกูล เป็นการย้ำโน้มน้าให้ลูก ๆ ตระหนักรู้ว่า ได้ชีวิตมาจากใคร ชีวิตเลือดเนื้อที่เรียกว่าร่างกายและจิตใจคือส่วนหนึ่งของมารดาบิดา การเกิดและเจริญเติบโตมาได้ั้นเพราะความเมตตา กรุณาของมารดาบิดา ชีวิตของบุตรและมารดาบิดาเสมือนเป็นอันเดียวกัน เฉพาะในส่วนของคุณที่ได้อุปถัมภ์เลี้ยงดูมานั้นไม่อาจตอบแทนได้หมดสิ้น การจะทำการใด ๆ อันเป็นสิ่งไม่ดั่งามหรือไม่ถูกต้องควรคำนึงถึงมารดาบิดา คำนึงถึงชีวิตว่าเป็นสิ่งมีค่า มารดาบิดาเป็นสิ่งมีค่าต้องเทิดทูนบูชา ซึ่งจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์มั่นคงทางจิตใจและความเคารพนับถือไม่ต้อตั้งประพฤติเสียหายแต่อย่างใด

๓. เป็นวัฒนธรรมในด้านเอกลักษณ์ทางสังคม เพราะความกตัญญูกตเวที จึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่เชื่อมสัมพันธ์กับบริบทสังคมต่าง ๆ เช่น ประเพณีรดน้ำดำหัวในวันสงกรานต์ การทำบุญอายุวัฒนมงคล การทำบุญอุทิศแก่บรรพชนในประเพณีหรือเทศกาลต่าง ๆ ก่อให้เกิดแบบแผนและแบบอย่างเป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่เชื่อมความรัก ความสามัคคีของญาติมิตรเป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตามปัญหาที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมด้านขาดความกตัญญูกตเวทิตะระหว่างบุตรธิดากับมารดาบิดา ที่ปรากฏชัดในสังคมคือมารดาบิดาขาดการสร้างอุปการะไม่ทำหน้าที่ของมารดาบิดา เมื่อให้กำเนิดลูกแล้วก็ไม่ใช่ใจเลี้ยงดูด้วยจิตใจที่เอื้อเฟื้ออาทรต่อลูกไม่ส่งเสริมสนับสนุนลูกโดยขาดหน้าที่ของความเป็นบุพพการีชน เข้าใจและตระหนักในความเป็นมารดาบิดาว่าการให้กำเนิดลูกเป็นผู้มีบุญคุณต่อลูก รอคอยการตอบแทนคุณจากลูก จึงเห็นได้ว่าพ่อแม่จะมุ่งสอนให้ลูกรู้ว่าตนเองมีคุณมากมายมหาศาล มุ่งหวังให้ลูกเป็นคนดี แต่พฤติกรรมของพ่อแม่ไม่เป็นแบบอย่างให้แก่ลูก ผลจึงปรากฏว่า ลูกไม่รู้และไม่ซาบซึ้งในอุปการคุณของพ่อแม่หรือมีก็อยู่ในสำนึกที่เป็นมโนกรรมอย่างเดียวก่อให้เกิดความขัดแย้งทางพฤติกรรมของทั้งสองฝ่าย พ่อแม่มีการประพฤติที่ไม่ถูกบทบาท ลูกก็มีพฤติกรรมในลักษณะของความดีร้าย ความหลง เนรคุณ จึงทำให้เกิดปัญหาเด็กเร่ร่อน การทำร้ายร่างกาย การใช้แรงงานเด็ก ขอทาน ลักขโมย ปัญหายาเสพติด และผลสะท้อนกลับคืนพ่อแม่คือ ถูกทอดทิ้ง ขาดการเลี้ยงดูอุปถัมภ์จากลูก ประสบความทุกข์ทรมานทางจิตใจ นี่คือสภาพปัญหาสังคมที่เกิดจากการขาดอุปการคุณและกตัญญูกตเวทิตะระหว่างมารดาบิดาและบุตรธิดา

จึงสรุปได้ว่าความกตัญญูกตเวทิตะต่อมารดาบิดาเป็นคุณธรรมที่เกื้อหนุนในการเสริมสร้างพฤติกรรมดี ให้เกิดวัฒนธรรมทางจิตใจ เกื้อหนุนต่อความมั่นคงทางสังคมในระดับครอบครัวจึงถือว่าเป็นฐานส่งเสริมเกื้อกูลให้สังคมเกิดความมั่นคงสงบสุข

จากที่กล่าวมาข้างต้น เขียนแผนภูมิแสดงการตอบแทนบุญคุณของบิดามารดาได้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๔.๑ แสดงลักษณะการตอบแทนบุญคุณมารดาบิดา
 (โดยผู้วิจัย)

๔.๒.๒ ความกตัญญูทวนเวียนต่อครูอาจารย์

ก่อนที่จะพูดถึงความกตัญญูทวนเวียนที่ระหว่างครูอาจารย์และศิษย์ ขอประมวลความหมายคำว่าครู อาจารย์ และศิษย์ มากล่าวไว้เป็นข้อพิจารณาก่อนดังนี้

พจนานุกรมมคธ -ไทยให้ความหมายของคำว่า ครู อาจารย์ และศิษย์ไว้ดังต่อไปนี้

คำว่า ครู หมายถึง บุคคลผู้อื่น... พึงทำให้หนักค้อยกไว้เบื้องสูง บุคคลผู้อยู่เบื้องสูง (มีมารดาบิดา เป็นต้น) คนผู้แสดงออกซึ่งความรักในศิษย์คนผู้ไปรักความรักในศิษย์ คนผู้ถ่ายทอดความรู้และความดีงามแก่ศิษย์คนผู้สั่งสอน ครู มีรูปวิเคราะห์ของคำศัพท์ว่า ๐รติ ๐คฺคโต ปากโฏ ภาวตีติ ๐รฺ, ๐รติ สิสฺเส สินเห วมตีติ ๐รฺ^{๒๕}

คำว่า อาจารย์ หมายถึง ผู้ประพฤติเอื้อเพื่อแก่ศิษย์ มีรูปวิเคราะห์ว่า สิสฺสํ นหิตมาจรตีติ อาจริโย, ๐นฺเตวาลิกานํ หิตํ มุเชน อาจรติ ปวตฺตตีติ อาจริโย หมายถึง ผู้อื่นศิษย์พึงบำรุงตั้งแต่แรกมีรูปวิเคราะห์ว่า อาทิตฺ ปฏฺฐาย จริตฺพุโพ-๐ปฏฺฐาตฺพุโพติ อาจริโย หมายถึง ผู้อื่นศิษย์พึงประพฤติโดยเอื้อเพื่อมีรูปวิเคราะห์ว่า อาทเรน จริตฺพุโพติ อาจริโย^{๒๖}

คำว่า สิสฺส แปลว่า นักเรียน ศิษย์ หมายถึง ผู้ปรารภนา ผู้ต้องการเพื่ออันพึงมีรูปวิเคราะห์ว่า สิตฺ ๐จฺจตีติ สิสฺโส^{๒๗}

คำว่าครูโดยทั่วไป หมายถึง ผู้อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ เป็นผู้ที่มีความหนักแน่นควรแก่การเคารพบูชาของศิษย์ แต่ปัจจุบันครู หมายถึง ผู้ประกอบวิชาชีพอย่างหนึ่งทำหน้าที่สอนคน และมักจะใช้กับผู้สอนในระดับที่ต่ำกว่าวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยหรืออุดมศึกษา^{๒๘} พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า คำว่า ครู เป็นคำที่สูงมาก เป็นผู้เปิดประตูทางวิญญาน นำให้เกิดทางวิญญานไปสู่คุณธรรมเบื้องสูง เป็นเรื่องทางจิตใจโดยเฉพาะ มิได้หมายถึงเรื่องทางวัตถุ^{๒๙} ครูเป็นบุคคลไตรภาคี หมายความว่าความเป็นครู

^{๒๕} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคธ – ไทย, หน้า ๒๓๓.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๘.

^{๒๘} วิไล ตั้งจิตสมคิด, การศึกษาและความเป็นครูไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๖.

^{๒๙} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนาและปรัชญา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๒.

มาจากองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ ๑) ความรู้ดี ๒) ความประพฤติดี ๓) มีคุณธรรม (เมตตากรุณา) หากขาดองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งจะไม่สามารถเป็นครูที่ดีได้

คำว่า อาจารย์ เป็นคำนาม หมายถึง ผู้สั่งสอนวิชาความรู้ คำที่ใช้เรียกนำหน้าชื่อบุคคลเพื่อแสดงความยกย่องว่ามีความรู้ในทางใดทางหนึ่ง^{๓๐}

ความหมายของอาจารย์ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ได้จำแนกไว้สองนัยคือ

๑) ความหมายดั้งเดิม หมายถึง ผู้ฝึกมารยาท หรือเป็นผู้ควบคุมให้อยู่ในระเบียบวินัย เป็นผู้รักษาระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ อาจารย์เป็นผู้วาง เป็นผู้ดูแลรักษาให้อยู่ในระเบียบ

๒) ปัจจุบัน หมายถึง ฐานะชั้นสูงหรือชั้นหนึ่งของผู้ที่เป็นครู^{๓๑}

ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรมของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) อธิบายความหมายของอาจารย์ไว้ ดังนี้ ผู้สั่งสอนวิชาความรู้ ผู้ฝึกหัดอบรมมารยาท อาจารย์มี ๔ ประเภท คือ ๑. บัณฑิตอาจารย์ หรือ บรรพชาจารย์ อาจารย์ในบรรพชา ๒. อุปสัมปทาจารย์ อาจารย์ให้อุปสมบท ๓. นิสสัยอาจารย์ อาจารย์ผู้ให้นิสสัย ๔. อุทเทศาจารย์ หรือ ธรรมาจารย์ อาจารย์ผู้สอนธรรม^{๓๒} อย่างไรก็ตาม คำว่า ครูและอาจารย์ ในปัจจุบันนี้เกือบจะมีความหมายเป็นคำคำเดียวกันคือ หมายถึง ผู้สอนวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์และใช้เรียกบุคคลที่ทำหน้าที่สอนตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงอุดมศึกษาจะต่างกันก็ตรงสถานภาพทางตำแหน่งเท่านั้น^{๓๓}

คำว่า ศิษย์ เป็นคำนาม หมายถึง ผู้ศึกษาวิชาความรู้จากครูอาจารย์คู่กับครูหรืออาจารย์ ผู้อยู่ในความคุ้มครองดูแลของอาจารย์โดยปริยายหมายถึงผู้ที่ศึกษาหาความรู้จากตำราของผู้ใดผู้หนึ่งแล้วนับถือผู้นั้นเป็นเสมือนครูบาอาจารย์ของตน^{๓๔}

ครูหรืออาจารย์ถือเป็นปูชนียบุคคลที่มีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์เป็นอย่างมาก ในฐานะที่ท่านเป็นผู้มีบทบาทในการสั่งสอนวิชาความรู้ อบรมขัดเกลาลูกศิษย์ให้มีความรู้ มีสติปัญญา นอกจากนี้ ครูอาจารย์ยังเป็นต้นแบบแห่งความดีงาม สำหรับทุกๆ คนอีกด้วย

^{๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๓๖๑.

^{๓๑} พุทธทาสภิกขุ, ครูในอุดมคติ, (กรุงเทพมหานคร : นิพพาน, ๒๕๒๙), หน้า ๙๓.

^{๓๒} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐๕-๔๐๖.

^{๓๓} วิไล ตั้งจิตสมคิด, การศึกษาและความเป็นครูไทย, หน้า ๑๒๒.

^{๓๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๐๓.

ครูหรืออาจารย์จึงได้รับการยกย่องและเชิดชูให้เป็นปูชนียบุคคลที่ควรแก่การเคารพสักการะ อยู่เสมอ บทบาทของครูคือการสร้างความอยู่รอดของสังคม โดยการให้การศึกษาที่สมบูรณ์ แก่ศิษย์ การศึกษาที่สมบูรณ์คือ การศึกษาที่ครบองค์ ๓ ได้แก่

๑. ให้ความรู้ทางโลก หมายถึง การเรียนหนังสือ เพื่อพัฒนาสติปัญญาและการ เรียนวิชาชีพ เพื่อให้สามารถอยู่รอดทางกาย
๒. ให้ความรู้ทางธรรม เพื่อให้ใจอยู่รอด คือรอดพ้นจากความครอบงำของ กิเลส มีความเป็นมนุษย์ คือใจสูง ใจสว่างและใจสงบ
๓. ให้รู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์ ทั้งต่อตนเองและสังคม^{๓๕}

ตามทัศนะของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาได้กำหนดลักษณะ และบทบาทหน้าที่ของครูที่พึงประสงค์ไว้ ๑๓ ประการ โดยแยกออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

๑. บทบาททั่วไป ประกอบด้วย ใฝ่รู้และศรัทธาในอาชีพ กล้าแสดงออก อยู่ใน กรอบของศีลธรรม ขยันและอดออม
๒. บทบาทต่อนักเรียน ประกอบด้วย ฝึกความคิดริเริ่ม ฝึกการทำงานกลุ่ม จัด ช่องว่างระหว่างครูกับศิษย์ ส่งเสริมความถนัดของศิษย์ ปลุกฝังคุณธรรม
๔. บทบาทต่อสังคม ประกอบด้วย ร่วมกิจกรรมของชุมชน สนใจงานเกษตร (อาชีพของชุมชน) ส่งเสริมชีวิตแบบประชาธิปไตย ต่อบุคคลเพื่อความเป็นธรรม^{๓๖}

ครูอาจารย์จัดเป็นบุพพการีคนที่สองของคนทั้งหลาย อุปการคุณที่ท่านทำต่อ ศิษย์คือ อบรมสั่งสอนศิลปวิทยาให้แก่ศิษย์อย่างเต็มความสามารถ ไม่ปิดบังอำพรางหรือ ล้าเอียงด้วยความรักความชัง แนะนำให้ศิษย์ได้รู้จักวิถีการดำเนินชีวิตไปสู่ความสำเร็จ ใน ยามที่ศิษย์ทำดีมีผลงาน ก็ยกย่องศิษย์ให้มีชื่อเสียงปรากฏในเพื่อนฝูง ยามที่ศิษย์ทำไม่ดีก็ พยายามพรั่นสอนอบรมแก้ไขด้วยจิตใจเมตตากรุณาหวังให้ศิษย์ได้เป็นคนดี รวมถึง ปกป้องศิษย์ให้พ้นจากภัยอันตรายทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นในขณะที่ตนมีหน้าที่รับผิดชอบอยู่

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอุปการคุณของครูอาจารย์ผู้เป็นทักษิณทิศหรือเป็น ทักขิไณยบุคคลคือบุคคลผู้ควรแก่การบูชาเพราะมีความอนุเคราะห์ศิษย์ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี

^{๓๕} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนาและปรัชญา, หน้า ๕๖.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย

๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย^{๓๗}

ครูอาจารย์ย่อมแนะนำสั่งสอนฝึกฝนให้ศิษยานุศิษย์ทุกคนเป็นคนดี สอนให้ศิษย์ทั้งหลายเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิงไม่ปิดบัง นอกจากนี้ยังทำการยกย่องศิษย์ของตนให้เป็นที่ปรากฏในหมู่คณะ ไม่ตำหนิศิษย์ต่อหน้าสาธารณชน หากต้องตำหนิตติงก็ทำโดยไม่ให้ศิษย์ทั้งหลายต้องเจ็บช้ำน้ำใจหรืออับอายต่อสาธารณชน กระทำด้วยความเมตตากรุณาต่อศิษย์ และประการสำคัญคือครูอาจารย์ช่วยสร้างเครื่องคุ้มภัยทั้งหลายที่อาจมีต่อศิษย์ของตน โดยการสอน ฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัว รักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี

ศิษย์ผู้เป็นกตัญญูกตเวทิตา ต้องรู้จักและระลึกถึงอุปการคุณของครูอาจารย์อยู่เสมอ เมื่อถึงกาลที่ตนสามารถแสดงกตเวทิต์ต่อท่านได้ ก็พึงกระทำทันที เช่น ตั้งใจเรียนศิลปวิทยาที่ครูอาจารย์พร่ำสอน เชื่อฟังคำแนะนำพร่ำสอนที่เกิดประโยชน์จากใจเมตตากรุณาของท่าน เวลาที่ท่านเดินมาก็ลุกขึ้นยืนรับด้วยความอ่อนน้อม ยามที่ท่านประสงค์ความช่วยเหลือในกิจการใด ก็เข้าไปช่วยเหลือท่านด้วยความเต็มใจ รับใช้ปฏิบัติตามกำลังความสามารถของตน

พระพุทธศาสนา ได้กล่าวแสดงถึงหน้าที่คือความกตัญญูกตเวทิต์ที่ลูกศิษย์พึงกระทำต่อครูอาจารย์ผู้เป็นทักขิไณยบุคคลคือบุคคลผู้ควรแก่การบูชา ๕ ประการ คือ

๑. ลุกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื่อฟังคำสั่งสอน
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๓๘}

ผู้ที่เป็นศิษยานุศิษย์ทั้งหลายต้องมีความกตัญญูกตเวทิต์ต่อครูอาจารย์ โดยการรู้จักลุกต้อนรับแสดงความเคารพด้วยความจริงใจ เข้าไปหาครูอาจารย์เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีกษา ชักถาม และรับคำแนะนำจากครูอาจารย์ มีความใฝ่ใจศึกษาเล่าเรียน คือ มีฉันทะ มีจิตใจรัก เรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา นอกจากนี้ต้องปรนนิบัติช่วยบริการครู

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

อาจารย์ด้วยความเต็มใจ และสุดท้ายคือศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาจากครูอาจารย์ด้วยความเคารพ คือเอาจริงเอาจังในการศึกษาเรียนรู้ ถือเป็นกิจสำคัญ

จุดประสงค์ของการแสดงความกตัญญูทวดเวที่ต่ออาจารย์ คือทำให้ท่านได้ชื่นใจ ดีใจ มีความสุข เป็นการให้กำลังใจแก่ท่านผู้มีอุปการะต่อตน กำลังใจที่ครูอาจารย์ได้จากศิษย์ผู้เป็นกตัญญูทวดเวที่ชนยอมช่วยให้ครูอาจารย์ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข มีกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่การงานอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ทั้งหลายต่อไป การปฏิบัติบำรุงอาจารย์ทั้ง ๕ ประการดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูทวดเวที่แล้ว ยังเป็นไปเพื่อพัฒนากาย จิต และปัญญาของศิษย์ด้วย กล่าวคือ พัฒนากายให้เป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนมีสัมมาคารวะ ไม่เป็นคนลืมนลืมครูอาจารย์ พัฒนาจิตใจให้เป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน สำนึกในคุณความดีหรืออุปการคุณของครูอาจารย์ผู้เป็นเสมือนพ่อแม่คนที่สองของตนอยู่ตลอดเวลา มีจิตใจที่เคารพรักษาคุณของครูอาจารย์ไม่เสื่อมคลาย พัฒนาปัญญาคือให้เกิดความรู้ความเข้าใจว่าสิ่งใดควรกระทำสิ่งใดควรละเว้น สามารถดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

๔.๓ ความกตัญญูทวดเวที่ต่ออุปการีบุคคล

การแสดงความกตัญญูทวดเวที่ต่อผู้มีอุปการคุณนี้ จะกล่าวถึงความกตัญญูทวดเวที่ต่อผู้มีอุปการคุณหรือผู้มีบุญคุณทั่วไป ซึ่งผู้วิจัยได้จำแนกศึกษา ดังนี้

๔.๓.๑ ความกตัญญูทวดเวที่ระหว่างสามีและภรรยา

ก่อนที่จะพูดถึงความกตัญญูทวดเวที่ระหว่างสามีและภรรยาขอประมวลความหมายคำว่าสามีและภรรยามาแล้วไว้เป็นข้อพิจารณาก่อนดังนี้

พจนานุกรม มคอ – ไทย ให้ความหมายของคำว่าสามีและภรรยาไว้ดังต่อไปนี้

คำว่า สามี หรือ สามี แปลว่า นาย เจ้า เจ้าของ ผัว คำว่า สามีภรรยา แปลว่า นายเจ้า เจ้าของ ผัว มีรูปวิเคราะหฺว่า ส เอตสฺสาตฺถิตี สามีโก^{๓๕}

^{๓๕} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ – ไทย, หน้า ๗๓๗.

คำว่า ภริยา แปลว่า หญิงอันบุรุษพึงเลี้ยง ภรรยา ภริยา เมีย มีรูปวิเคราะหว่า ภริตพพโต ภริยา^{๔๐}

พระพุทธศาสนาได้กล่าวแสดงถึงอุปการคุณ และความกตัญญูกตเวทีที่สามี ภรรยาพึงปฏิบัติต่อกันตามที่นำมากล่าวข้างต้นไว้ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏ ในสังคาลกสูตร ความว่า

สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพาดินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีอนุเคราะห์โดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อม อนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพาดินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์สมบัติของครอบครัว
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^{๔๑}

การให้เกียรติยกย่องภรรยาเป็นสิ่งที่สามีควรทำต่อภรรยาผู้เป็นคู่ชีวิตของตน เป็นการตอบแทนอุปการคุณด้วยการให้เกียรติยกย่องภรรยาให้เป็นที่ปรากฏรับรู้ในสังคม เปิดโอกาสให้ภรรยาเป็นตัวของตัวเองสามารถกระทำการที่ภรรยารักและชอบได้ในขอบเขตที่ สังคมกำหนดไว้ ย่อมทำให้ชีวิตคู่ดำเนินไปได้อย่างราบรื่นยืนยาว มีความสุข

การไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ให้เกียรติเคารพในการกระทำของกันและกัน เป็นสิ่งที่สามีควรทำต่อภรรยา จัดเป็นการอนุเคราะห์ด้านจิตใจ ผู้ที่เป็นสามีต้องยึดหลักคือการไม่ ทำให้ภรรยาเจ็บช้ำน้ำใจเพราะคำดูหมิ่นดูแคลนของตน จึงจะสามารถดำเนินชีวิตคู่ให้อยู่ยืน ยาวไปได้อย่างมีความสุข

การไม่ประพาดินอกใจ เป็นสิ่งที่สามีควรทำต่อภรรยา ความกตัญญูกตเวทีข้อนี้ จัดเป็นการอนุเคราะห์ด้านจิตใจ เป็นเรื่องของความรับผิดชอบ มีสทาร์สันโดษ คือยินดี

^{๔๐} ประยูรฯ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ – ไทย, หน้า ๕๓๗.

^{๔๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

พอใจเฉพาะแต่ภรรยาของตนเอง ไม่นอกใจภรรยาอันจะเป็นเหตุทำให้ครอบครัวแตกแยก มีปัญหาส่งผลกระทบต่อให้เกิดปัญหาสังคมโดยรวม การไม่ประพฤตินอกใจรักเดียวใจเดียวของสามี จึงเป็นสิ่งที่สตรีทั้งหลายพึงปรารถนาอย่างยิ่ง

การมอบความเป็นใหญ่ให้ เป็นสิ่งที่สามีควรทำต่อภรรยา ความกตัญญูทวาทีข้อนี้จัดเป็นการอนุเคราะห์ครอบครัว เพราะธรรมดาสตรีเพศผู้ใช้ชีวิตคู่อยู่กับกันฉันสามีภรณานั้นย่อมมีความละเอียดอ่อนในการจัดการสิ่งต่างๆ ในครอบครัวได้ดีกว่าบุรุษเพศ การมอบความไว้วางใจให้ภรรยาจัดการสิ่งต่างๆ ในครอบครัว ตามความเหมาะสม ได้ชื่อว่าเป็นการให้เกิดภริยา พิจารณาจากทัศนะนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้มองว่าสามีต้องเป็นช้างเท้าหน้าและภรรยาเป็นช้างเท้าหลัง แต่ทั้งคู่ต้องร่วมเคียงบ่าเคียงไหล่ สร้างชีวิตครอบครัวให้มั่นคงเป็นสุข

การให้เครื่องแต่งตัว เป็นสิ่งที่สามีควรทำต่อภรรยา ความกตัญญูทวาทีข้อนี้จัดเป็นการตอบแทนภรรยาด้วยวัตถุ ด้วยธรรมดาของสตรีเพศนั้นย่อมมีความรักสวรั้งามเป็นปกติ การที่สามีมอบเครื่องประดับแต่งตัวให้แก่ภรรยาในโอกาสใดโอกาสหนึ่งหรือเนื่องในวันสำคัญต่างๆ ย่อมทำให้ภรรยามีความดีใจ ปลื้มใจในตัวสามี ทั้งยังเป็นการเสริมความงามให้แก่ภรรยาของตนเองและสร้างสายใยผูกพันจิตใจในครอบครัวได้เป็นอย่างดี

ด้านการตอบแทนอุปการคุณของสามีซึ่งเป็นหน้าที่ของภรรยา ๕ ประการ เป็นการกระทำที่มุ่งความเจริญและพัฒนาต่างๆ ดังจะอธิบายเป็นลำดับไป ดังนี้

การจัดการงานดี เป็นสิ่งที่ภรรยาทำต่อสามี เป็นการอนุเคราะห์ด้านครอบครัว หมายความว่าภรรยาต้องปฏิบัติหน้าที่ภายในครอบครัวของตนให้เรียบร้อยดีงามที่สุด ไม่ให้บกพร่อง ดำรงตนโดยการเป็นแม่บ้าน ดูแลจัดการเรื่องในบ้าน เช่น เรื่องการจัดเตรียมอาหาร ความสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย และเรื่องการเลี้ยงดูสั่งสอนอบรมบุตรธิดา ครอบครัวจะอบอุ่นได้เพราะภรรยามีความรู้ สามารถจัดการงานในครอบครัวได้เป็นอย่างดี

การสงเคราะห์คนข้างเคียง เป็นการอนุเคราะห์สามีด้านสังคม ครอบครัวที่จะสมบูรณ์อบอุ่นสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างยาวนานนั้น ต้องเป็นครอบครัวที่ให้ความสำคัญแก่คนรอบข้าง ไม่ว่าจะเป็นญาติของฝ่ายสามีหรือภรรยา ทั้งสองฝ่ายต้องให้การอนุเคราะห์สงเคราะห์ซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ ต้องดำรงตนอยู่ในสังคหวัตถุธรรม ๔ ประการ คือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา การให้ความสำคัญแก่คนรอบข้างซึ่งเป็นสังคมที่อยู่ใกล้กับครอบครัวของตนมากที่สุดจะช่วยให้ชีวิตครอบครัวดำเนินไปได้อย่างยืนยาวและมีความสุข

การไม่ประพฤตินอกใจ ข้อนี้เป็นสิ่งที่ภรรยาพึงทำต่อสามี ความกตัญญูทวาทีข้อนี้ จัดเป็นการตอบแทนด้านจิตใจ ภรรยาต้องยินดีพอใจเฉพาะแต่สามีของตนเอง

ไม่น้อยใจสามีอันจะเป็นเหตุทำให้ครอบครัวแตกแยกมีปัญหาส่งผลกระทบต่อให้เกิดปัญหาสังคมโดยรวม ภรรยาที่ซื่อสัตย์ยอมเป็นที่รักของสามียอมสามารถสร้างความมั่นคงแห่งชีวิต ครอบครัวและสังคมส่วนรวมได้

การรักษาทรัพย์สมบัติของครอบครัว เป็นสิ่งที่ภรรยาต้องใส่ใจและพึงปฏิบัติอย่างรอบคอบเนื่องด้วยการใช้จ่ายเงินทองที่ร่วมกันหามาได้ หากไม่มีการจัดการที่ดีย่อมนำความเดือดร้อนมาสู่ครอบครัวได้ ภรรยาจึงต้องรู้จักใช้สติปัญญาจัดสรรทรัพย์สมบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อครอบครัวโดยการแบ่งทรัพย์สินที่หามาได้ออกเป็น ๔ ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งสำหรับใช้จ่ายเลี้ยงครอบครัว ส่วนที่สองและสาม สำหรับใช้เป็นทุนประกอบอาชีพการงานที่สุจริต และส่วนที่สี่ สำหรับเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็นเร่งด่วน^{๔๒}

ความขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง จัดเป็นการอนุเคราะห์ครอบครัว อีกประการหนึ่ง เนื่องด้วยกิจการงานภายในครอบครัวเป็นงานที่ละเอียดอ่อนและมีปริมาณของงานเป็นจำนวนมากตั้งแต่การดูแลความสะอาดเรียบร้อยในบ้าน เรื่องการจัดเตรียมอาหาร จนถึงเรื่องการอบรมดูแลบุตรธิดาสมาชิกในบ้านให้อยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่นมีความสุข ภรรยาจึงไม่ควรเป็นผู้เกียจคร้าน ต้องขยันหมั่นเพียรปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างแข็งขันเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของสามีและเพื่อร่วมกันสร้างครอบครัวให้มีฐานะมั่นคงและมีความสุขที่เรียกว่าครอบครัวสุขสันต์ เพราะความสุขสงบเป็นสุดยอดปรารถนาของทุกครอบครัว

ครอบครัวมีความสุข อบอุ่น คือความมั่นคงของสังคม ปัญหาหย่าร้าง ปัญหาเด็กกำพร้า เด็กเร่ร่อน ความขัดแย้งรุนแรงในสังคมย่อมไม่มี ทั้งนี้ด้วยการทำหน้าที่ตอบแทนอุปการคุณของกันและกันอย่างสมบูรณ์ของสามีภรรยาเป็นสำคัญ และเมื่อครอบครัวอบอุ่นมั่นคง ก็เป็นฐานเกื้อหนุนคำจูนให้เกิดความสุขความมั่นคงในสังคมนั่นเอง

๔.๓.๒ ความกตัญญูทเวที่ระหว่างมิตรสหาย

ก่อนที่จะพูดถึงความกตัญญูทเวที่ระหว่างมิตรสหาย ขอประมวลความหมายคำว่า มิตรและสหาย มากล่าวไว้เป็นข้อพิจารณาก่อน ดังนี้

^{๔๒} ในสังคาลสูตรแห่งคัมภีร์ที่มณิกาย ปาฏิภวรรค ได้พูดถึงประเด็นนี้ไว้ว่า
...คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว
พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งใช้สอย สองส่วน
ใช้ประกอบการงาน ส่วนที่สี่ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย
ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

พจนานุกรม มคอ – ไทย ให้ความหมายของคำว่ามิตร สหายไว้ ดังต่อไปนี้

คำว่า มิตร ในภาษาบาลี หมายถึง คนรักกัน คนมีความเอื้อโยกัน เพื่อน มิตร มีรูปวิเคราะห์ว่า มิโนติ อนุโตติ มิตุโต หรือว่า สพุพคุเยหสุ มียตติ มิตุโต (หมายถึงไว้วางใจในความลับ) หรือวิเคราะห์ว่า มิชชตติ มิตุโต และมีรูปวิเคราะห์อีกว่า มิทติ อตฺตนิ ปฺรณติ มิตุโต (หมายถึงผูกคนอื่นไว้ในตน)^{๔๓} ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรมของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) อธิบายความหมายของคำว่ามิตรไว้ ดังนี้ หมายถึงเพื่อน ผู้มีความเอื้อโยดี ผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ^{๔๔}

คำว่า สหาย หรือ สหายก หมายถึง คนที่เป็นมิตร เป็นสหาย ผู้ไปตาม ไปกับ ไปร่วม ไปร่วมกัน ไปด้วยกัน ติดตาม ผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมการทำงาน หรือ เพื่อน มีรูปวิเคราะห์ว่า สห อยติ กิจฺเจสุติ สหาโย หรือรูปวิเคราะห์อีกกรุปหนึ่งว่า สห หานิ อโย วุฑฺธิยสฺส โส สหาโย หมายถึง ผู้เลื่อมและผู้เจริญด้วย คือ เพื่อนได้ดีมีลาภยศสรรเสริญและสุข ก็ยินดีด้วย เพื่อนเลื่อมลาภไริยศหมดสรรเสริญ และได้ทุกข์ก็เสียใจด้วย เป็นทุกข์ด้วย^{๔๕}

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ให้ทัศนะความหมายของคำว่า สหาย ไว้ ดังนี้ หมายถึง เพื่อน เพื่อนร่วมงาน (แปลตามศัพท์ว่า ผู้ไปด้วยในกิจทั้งหลาย หรือผู้มีความเลื่อมและความเจริญร่วมกัน)^{๔๖}

มิตรสหายย่อมเป็นอุปการีชนของมิตรด้วยกัน อุปการคุณที่มิตรพึงทำต่อกันคือ เผื่อแผ่แบ่งปัน พุดจามีน้ำใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเสมอภาคต่อกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน เมื่อเพื่อนประมาทก็ช่วยรักษาป้องกัน ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน ในคราวที่เพื่อนมีภัยสามารถเป็นที่พึ่งได้ ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก ให้ความนับถือต่อครอบครัวของมิตร ไม่เอาเปรียบ ยกย่องมิตรทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่พามิตรไปสู่ความล้มเหลวของชีวิต

มิตรผู้เป็นกตัญญูทเวทิตชน ต้องรู้จักและระลึกถึงคุณของมิตรที่ได้กระทำแล้วต่อตนอยู่เสมอ เมื่อจะแสดงกตเวทิตต่อมิตรผู้นั้น ก็พึงปฏิบัติตนเช่นเดียวกัน

พระพุทธศาสนา ได้กล่าวแสดงอุปการคุณและความกตัญญูทเวทิตที่มิตรพึงปฏิบัติต่อกันตามที่นำมากล่าวข้างต้นไว้ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสังคาลกสูตร ความว่า

^{๔๓} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ – ไทย, หน้า ๕๗๙.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๔.

^{๔๕} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ – ไทย, หน้า ๗๓๑.

^{๔๖} ธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๗.

กุลบุตร ฟังปฏิบัติต่อมิตรสหายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพัตติตนให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

มิตรสหายได้รับอุปการคุณจากมิตรแล้ว ย่อมปฏิบัติต่อมิตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงกันได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร^{๔๗}

มิตรสหายต้องรู้จักบำรุงมิตรสหายของตนด้วยการปฏิบัติคือ เพื่อแบ่งปันพูดจาด้วยปิยวาจา คือมีวาจาหรือคำพูดที่ไม่ทำให้มิตรสหายเจ็บช้ำน้ำใจ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความรู้สึกที่ดีต่อมิตรสหาย ปราศจากดีต่อกันเสมอ วางตนสม่ำเสมอคือประพัตติตนเสมอต้นเสมอปลาย ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน มีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน ด้านมิตรสหายผู้ได้รับการช่วยเหลือก็พึงอนุเคราะห์ตอบต่อกันโดยการกระทำคือ เมื่อมิตรสหายประมาทต้องช่วยรักษา ป้องกัน แนะนำ หรือชักจูง ให้ตั้งอยู่ในความดี ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของมิตรสหาย ในคราวที่มิตรสหายมีภัยก็สามารถเป็นที่พึ่งได้ ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยากและประพัตติตนให้เป็นที่ยศพรนับถือซึ่งกันและกันตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตรสหายของตน การกระทำของมิตรสหายที่มีต่อกันในลักษณะดังกล่าวข้างต้น ถือว่าเป็นการสร้างอุปการคุณและตอบแทนคุณคือการมีความกตัญญูทวนเวียนต่อกัน เป็นคุณเครื่องที่จะให้เกิดการยอมรับสถานะระหว่างกัน และสร้างสัมพันธ์ภาพอันดีในระดับสังคมของมิตรสหาย ซึ่งเป็นฐานเกื้อกูลอุดหนุนให้เกิดความสามัคคีและการพัฒนาเพื่อความผาสุก ความมั่นคง ในชีวิตและสังคมในระดับกว้างออกไปด้วย

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๕.

หากพิจารณาจากการแสดงความกตัญญูทเวที่ระหว่างมิตรกับมิตร บนพื้นฐานหน้าที่ ๕ ประการตามที่กล่าวแล้ว จะเป็นฐานเกื้อหนุนคำจูนสังคมได้เป็นอย่างดีเพราะการตอบแทนอุปการคุณของกันและกันด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลอุดหนุนด้วยปัจจัยสี่ และส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันในรูปแบบการสร้างอุปการะใหม่ต่อกันอย่างต่อเนื่องที่เรียกว่าสร้างมิตรภาพและเป็นกัลยาณมิตรสร้างประโยชน์แก่กันและกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด นั่นคือคุณธรรมสำคัญที่จะช่วยเป็นฐานเกื้อหนุนคำจูนสังคมให้เข้มแข็งมั่นคงได้อีกทางหนึ่ง

๔.๓.๓ ความกตัญญูทเวที่ต่อผู้บังคับบัญชาหรือต่อนายจ้าง

คำว่า นายจ้าง หมายถึง ผู้จ้างทำการงาน บุคคลซึ่งตกลงว่าจ้างบุคคลอีกคนหนึ่งซึ่งเรียกว่าลูกจ้าง ให้ทำงานให้และจะให้สินจ้างตลอดเวลาที่ทำงานให้^{๔๘} คำว่า ลูกจ้าง หมายถึง ผู้รับจ้างทำการงาน ผู้ซึ่งตกลงทำงานให้นายจ้างโดยรับค่าจ้างไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไร^{๔๙}

พระพุทธศาสนา ได้กล่าวแสดงถึงอุปการคุณและความกตัญญูทเวที่ที่ผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาพึงปฏิบัติต่อกัน ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสังคาลกสูตร ความว่า

นายพึงเกื้อกูลลูกจ้างผู้เป็นทิศเบื้องล่าง โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ลูกจ้างพึงตอบแทนคุณนายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานช้ากว่านาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๕๗๗.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒๒.

๔. ทำงานให้ดีขึ้น

๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ^{๕๐}

ผู้บังคับบัญชา (เจ้านาย) หรือนายจ้างย่อมเป็นอุปการีบุคคลของผู้ใต้บังคับบัญชา (ลูกน้อง) หรือลูกจ้าง อุปการคุณที่ผู้บังคับบัญชาทำต่อผู้ใต้บังคับบัญชาคือ จัดหางานให้ทำตามกำลังความสามารถของแต่ละคน ให้ค่าจ้างรางวัลตามสมควรแก่งานและความเป็นอยู่ จัดสวัสดิการให้ตามความเหมาะสม เช่น มีการรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น แบ่งปันสิ่งของให้ตามโอกาส ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร ไม่เอาเปรียบแรงงาน ไม่ทำร้ายด้วยกายหรือวาจา มีความเสมอภาคในการบังคับบัญชาไม่มีอคติ

ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือลูกจ้างผู้เป็นกตัญญูททเวที่ชน ต้องระลึกถึงคุณของผู้บังคับบัญชาหรือนายจ้างและแสดงกตัญญูททเวที่ด้วยการทำงานในหน้าที่อย่างซื่อสัตย์สุจริต เริ่มทำการงานก่อนนาย เลิกทำงานทีหลังนาย พัฒนาตนเองให้เหมาะสมกับงาน พัฒนางานให้มีคุณภาพมากขึ้น สรรเสริญคุณของเจ้านายให้ปรากฏแก่ผู้อื่น ปกป้องรักษาเกียรติยศของเจ้านาย

ลักษณะการมีอุปการคุณต่อกันของผู้บังคับบัญชาหรือนายจ้างกับลูกจ้าง คือ ผู้บังคับบัญชาหรือนายจ้างเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ ช่วยเหลือให้ลูกจ้างดำรงอยู่ได้ให้เป็นสุขทั้งทางกายและทางใจ ในส่วนของลูกจ้างเป็นผู้ช่วยทำกิจการงาน ภาระหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาหรือนายจ้างให้สำเร็จ รักษาผลประโยชน์ของเจ้านาย ทั้งนายจ้างและลูกจ้างต้องเห็นความสำคัญของกันและกันว่า ภาระหน้าที่ กิจการใดๆ สำเร็จได้เพราะสองฝ่ายร่วมกัน เป็นไปในลักษณะที่น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า การแสดงความกตัญญูททเวที่ต่อกันระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างดังกล่าวจะนำไปสู่การพัฒนาทั้งคนและงานให้เจริญมั่นคงขึ้น เมื่อหน่วยงานหรือองค์กรอันเป็นหน่วยย่อยของสังคมเจริญมั่นคงก็จะเป็นฐานเกื้อหนุนสังคมส่วนรวมให้เจริญมั่นคงตามไปด้วย

๔.๓.๔ ความกตัญญูททเวที่ระหว่างภาครัฐกับประชาชน

ในการที่จะเข้าใจในอุปการคุณระหว่างภาครัฐกับประชาชนนั้นต้องรู้ความหมายของคำว่า รัฐ นักการเมือง เจ้าหน้าที่รัฐ และ ประชาชนเป็นเบื้องต้น ดังนี้

^{๕๐} ที.ป. (ไทย) ๑/๒๗/๑/๒๑๕.

คำว่า รัฐ หมายถึง แคว้น บ้านเมือง ประเทศ^{๕๑} ประกอบไปด้วยประชากรและสิทธิหน้าที่ต่างๆ สถาบันและกระบวนการยุติธรรม หลักการและอำนาจซึ่งเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์แบบโครงสร้าง ชัยอนันต์ สมุทวณิชได้กล่าวถึงความหมายของรัฐตามทัศนะของเบนจามินและดูวาล (Rager Benjamin and Raymond Duvall) นั้น มีนัย ๔ ประการคือ (๑) รัฐในฐานะที่เป็นรัฐบาล (the state as government) ซึ่งหมายถึงกลุ่มบุคคลที่ดำรงตำแหน่งซึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจในสังคมการเมือง (๒) รัฐ ในฐานะเป็นระบบราชการ (the state as bureaucracy) หรือเครื่องมือทางการบริหาร ที่เป็นปึกแผ่นและเป็นระเบียบทางกฎหมายที่เป็นสถาบัน (๓) รัฐ ในฐานะที่เป็นชนชั้นปกครอง (the state as ruling class) และ (๔) รัฐ ในฐานะที่เป็นโครงสร้างทางอุดมการณ์ (the state as normative order)^{๕๒} รวมความว่า รัฐบาล กลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจรัฐ ตามมาตราที่ ๔ แห่งพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการทุจริต พ.ศ.๒๕๔๒ โดยสรุป “เจ้าหน้าที่รัฐ” หมายถึง

- ๑) ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง
- ๒) ข้าราชการ หรือพนักงานส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีตำแหน่งหรือเงินเดือนประจำ
- ๓) พนักงานหรือบุคคลผู้ปฏิบัติงานในรัฐวิสาหกิจหรือหน่วยงานประจำ
- ๔) ผู้บริหารท้องถิ่นและสมาชิกสภาท้องถิ่นซึ่งมิใช่ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง
- ๕) เจ้าพนักงานตามกฎหมายว่าด้วยลักษณะการปกครองท้องถิ่น
- ๖) กรรมการหรืออนุกรรมการ ลูกจ้างของราชการรัฐวิสาหกิจหรือหน่วยงานของรัฐ
- ๗) บุคคลหรือคณะบุคคลซึ่งใช้อำนาจหรือได้รับมอบหมายให้ใช้อำนาจทางการปกครองของรัฐในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งตามกฎหมายไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งขึ้นในระบบราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือกิจการของรัฐ^{๕๓} ทั้งหมดนี้เรียกว่า รัฐ หรือภาครัฐ

ประชาชน หมายถึง พลเมือง สามัญชนทั่วๆ ไปที่ไม่ใช่ข้าราชการ พ่อค้า หรือนักบวช ในความที่ข้าราชการ พ่อค้า และประชาชน^{๕๔} คือประชากรอย่างถาวร ของรัฐที่อยู่ภายใต้หลักการและอำนาจ หรือโครงสร้างการปกครองของรัฐ มีความสัมพันธ์ต่อภาครัฐในฐานะเป็นผู้รับและสนองตอบผลประโยชน์อันเกิดขึ้นจากภาครัฐ

^{๕๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๔๑.

^{๕๒} <http://th.wikipedia.org/wiki.com>. (Searching Date : July 18,2006).

^{๕๓} <http://th.www.elip-online.com>. (Searching Date : July 18,2006).

^{๕๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๕๖.

ภาครัฐและประชาชนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในระบบโครงสร้างที่มีอุปการคุณ และทดแทนคุณกัน ทั้งภาครัฐและประชาชนจะต้องตระหนักถึงภาระหน้าที่ของแต่ละฝ่ายเป็น สำคัญซึ่งอาจแยกบทบาทของภาครัฐและประชาชนดังนี้

บทบาทภาครัฐต่อประชาชนด้วยการสร้างอุปการคุณแก่ประชาชน สร้างสัญลักษณ์ แห่งความเป็นชาติ อาทิ ธงชาติ เพลงชาติ เครื่องแต่งกายประจำชาติ ตำนาน ความเชื่อถือความ เป็นชาติ ตลอดจนกำหนดให้รัฐเป็นผู้แสดงบทบาทในฐานะตัวแทนระหว่างประเทศ สร้างความ เป็นธรรม ความเสมอภาค ภารดรภาพแก่ประชาชน เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นอุปการคุณที่ภาครัฐ มีต่อประชาชน การแสดงความกตัญญูตเวทีต่อประชาชน ในฐานะที่เป็นภาครัฐ ต้องให้ การดูแล ค้ำครอง ให้สิทธิเสรีภาพ เอื้อต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในรัฐหรือประเทศ อย่างเท่าเทียมและทั่วถึงกันโดยยึดหลักธรรมาภิบาล

อนึ่งการแสดงความกตัญญูตเวทีของภาครัฐ เป็นสิ่งสำคัญที่ผู้อยู่ในฝ่ายของ ภาครัฐเอง ต้องกระทำเป็นตัวอย่างเป็นตัวอย่างให้ได้ โดยเฉพาะการสร้างจิตสำนึกในภาระหน้าที่หรือสิ่ง ที่ตนได้รับจากประชาชน ไม่ว่าจะเป็น เงินเดือน เงินประจำตำแหน่ง ค่าครองชีพ สวัสดิการอื่นๆ ตำแหน่งทางราชการ ตำแหน่งทางการเมือง อธิปไตย กฎหมายที่ใช้ในการรองรับสถานะ ของตนเองนั้น ล้วนมาจากภาษี และกระบวนการใช้อำนาจหน้าที่ของประชาชนตามระบอบ การปกครองของรัฐทั้งนั้น จึงจำต้องยึดหลักการบำบัดทุกข์บำรุงสุข สงเคราะห์ อนุเคราะห์ อำนาจประโยชน์แก่ประชาชนด้วยความเสียสละ ซื่อตรง และภักดีต่ออำนาจของประชาชน ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง ผู้บริหารระดับสูงของรัฐ นักการเมือง ข้าราชการ พนักงานรัฐ ล้วน เป็นกุญแจสำคัญในการบริหารและพัฒนาชาติบ้านเมือง ทุกคน ทุกฝ่ายต้องเข้าใจในการ ตอบแทนบุญคุณของแผ่นดิน ประพฤติตนเป็นตัวอย่างที่ดีในการตอบแทนบุญคุณแผ่นดิน เพื่อประโยชน์สุขของชาติบ้านเมืองและประชาชน ต้องตระหนักอยู่เสมอว่าการประพฤติดี ดอกตัญญูต่อประชาชนและชาติ มีผลกระทบต่อการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและความมั่นคง ของชาติ และนำไปสู่ความไม่เป็นธรรมและการล่มสลายของชาติในที่สุด

บทบาทของประชาชนต่อภาครัฐ ด้วยได้รับอุปการคุณจากรัฐ ประชาชนจะต้องแสดง ความกตัญญูตเวทีต่อภาครัฐ ด้วยการเป็นพลเมืองที่ดี มีหลักความประพฤติดังนี้ คือ ทำตน ให้เป็นที่พึ่งของตนได้ พร้อมทั้งจะรับผิดชอบตนเอง ไม่ทำตนให้เป็นปัญหาหรือเป็นภาระแก่ หมู่คณะ ทำความสัมพันธ์กับสังคมด้วยไมตรีมีความมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ร่วมกัน ยึด อุทิศจิตใจจดหมายสูงสุดของสังคมอันเดียวกัน ที่สำคัญ ต้องรับผิดชอบต่อรัฐประชาธิปไตย มีความรับผิดชอบต่อร่วมกันในอันที่จะสนับสนุน ส่งเสริมองค์กรรัฐและทำหน้าที่ของประชาชน ให้สมบูรณ์ ต้องตระหนักสำนึกในบุญคุณของรัฐหรือประเทศที่ตนอาศัยดำรงชีวิตอยู่ ต้อง รักและหวงแหนในรัฐหรือประเทศของตน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ไม่กระทำการใดๆ

อันเป็นเหตุทำให้ประเทศต้องเสื่อมเสียทั้งทางด้านดินแดนอธิปไตยและด้านเกียรติภูมิอันดีงาม ช่วยปกป้องดูแลรักษาดินแดนและผลประโยชน์ของรัฐหรือประเทศ ตามบทบาทหน้าที่อย่างเต็มกำลังความสามารถและสติปัญญาของแต่ละคน

รัฐและประชาชนเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของของตนอย่างถูกต้องถ่องแท้และแสดงออกซึ่งบทบาทหน้าที่นั้น ๆ อย่างถูกต้องเหมาะสมกระทำหน้าที่ของแต่ละฝ่ายอย่างสมบูรณ์เรียบร้อย ดีงามไม่ให้อาชดตบกพร่องแล้ว ก็นับได้ว่าเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อกัน เป็นการปฏิบัติตามหลักกตัญญูทศวิถีตามธรรมคือรู้บุญคุณและตอบแทนคุณของกันและกันอย่างแท้จริง

๔.๓.๕ ความกตัญญูทศวิถีระหว่างประชาชนกับประชาชน

ด้วยเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคม ต้องมีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน ต้องอาศัยพึ่งพากัน และในสังคมหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมมีผู้ที่ทำหน้าที่บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อสังคมหรือทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่มากก็น้อย ไม่ในแง่ใดก็แง่หนึ่ง ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ต้องตระหนักและสำนึกในบุญคุณของกันและกัน ยึดหลักที่ว่า น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า มีความสามัคคีปรองดอง ไม่ทอดทิ้งกัน มองเห็นคุณค่าของกันและกันมีความเข้าใจอย่างแท้จริงว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคมไม่สามารถอยู่คนเดียวได้ ต้องมีการติดต่อเพื่อประกอบกิจกรรมด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครองจะต้องมุ่งทำงานและใช้ชีวิตโดยคำนึงถึงผลประโยชน์สามฝ่ายคือ ประโยชน์ตนมุ่งพัฒนาชีวิตของตนให้บรรลุจุดหมายของชีวิต เช่น ให้มีความสุขที่ดีมีเงินมีงานมีสถานภาพดี มีครอบครัวผาสุก ให้เกิดคุณค่าชีวิตด้วยความมีศรัทธามั่นในศาสนามีความประพฤติสุจริต บำเพ็ญประโยชน์ใช้หลักปัญญาในการแก้ปัญหา ประโยชน์ของผู้อื่นมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นหรือให้เพื่อนมนุษย์ในสังคมได้ประโยชน์แห่งชีวิตด้วยการชักนำสนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของตนเองขึ้นไปตามลำดับจนเข้าถึงประโยชน์ทั้งสองฝ่ายคือทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่น คือมุ่งสร้างความสุขและความดีงามร่วมกันของชุมชนหรือสังคมนวมทั้งภาวะและปัจจัยสิ่งแวดล้อมทางวัตถุเช่นป่า แม่น้ำ ถนนหนทาง และทางนามธรรมเช่น ศีลธรรม วัฒนธรรม ซึ่งพึงช่วยกันบำรุงรักษาเพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมายข้างต้น การกระทำดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ นับได้ว่าเป็นการแสดงความกตัญญูทศวิถีต่อกันระหว่างประชาชนกับประชาชนอันเป็นเหตุนำความสุขและความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ชีวิตและสังคมได้เป็นอย่างดี

๔.๓.๖ ความกตัญญูทเวที่ระหว่างนักบวชกับประชาชน

นักบวชในที่นี้หมายถึงพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาได้กล่าวแสดงถึงอุปการคุณที่พระสงฆ์มีต่อศาสนิกชน ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้^{๕๕}

พระสงฆ์กับพุทธศาสนิกชนนับได้ว่าเป็นผู้มีอุปการคุณที่สัมพันธ์เนื่องกัน ฟังฟังอาศัย เกื้อกูลอนุเคราะห์สังเคราะห์ต่อกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! พราหมณ์ ฤๅหบดี ที่อุปฐากท่านทั้งหลาย ด้วยจิรวบิณฑบาต ที่อยู่อาศัย และยา กับเครื่องใช้รักษาโรคนับว่าเป็นผู้มีอุปการะมาก แม้ท่านทั้งหลายที่แสดงธรรมอันดีงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์และฤๅหบดีเหล่านั้นก็นับว่าเป็นผู้มีอุปการะมาก นี้แหละภิกษุทั้งหลาย ! พรหมจรรย์ ที่ประพาดโดยอาศัยกันและกัน เพื่อถอนกิเลส อันเปรียบเหมือนห้วงน้ำ เพื่อทำให้ทุกข์สิ้นไปโดยธรรม”^{๕๖}

ประโยชน์หรือความสุขในชีวิตของศาสนิกชนเกิดจากอุปการคุณของพระสงฆ์ กล่าวคือ การที่พระสงฆ์สอน ให้ตั้งอยู่ในธรรม ห้ามไม่ให้ทำทุจริตทางกาย วาจา ใจ และให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ประพาสสุจริต ทางกาย วาจา ใจ รวมทั้งการได้อนุเคราะห์ สังเคราะห์ในกิจการต่าง ๆ ของศาสนิกชนด้วยน้ำใจนั้น เชื่อว่าพระสงฆ์ให้ประโยชน์ในปัจจุบัน การที่พระสงฆ์ให้ได้ฟังหลักธรรม นำปฏิบัติในข้อปฏิบัติทั้งสมถะ และวิปัสสนา นำพาให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น อันเป็นส่วนแห่งโลกุตตรธรรมเบื้องต้นจนถึงขั้นสูง ด้วยจิตเมตตาอนุเคราะห์ เชื่อว่าพระสงฆ์ให้ประโยชน์สูงสุด การให้ศาสนิกชนตั้งอยู่ในหลักของ

^{๕๕} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗/๒๑๖.

^{๕๖} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๓.

สัตบุรุษในศาสนา สอนให้เจริญในทาน ศีล ภาวนา ให้ดำเนินตามแนวทางที่มีสุคติ หรือ สวรรค์เป็นที่หมาย เชื่อว่าพระสงฆ์ให้ประโยชน์ในภพหน้า หมายความว่าพระสงฆ์เป็นหลักประกันแห่งชีวิตของศาสนิกชนไม่ให้คลาดจากประโยชน์ทั้งสาม

หากศึกษาวิเคราะห์จากอุปการคุณของพระสงฆ์ที่มีต่อศาสนิกชนทั้ง ๖ ประการ จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์มีอุปการคุณครบทั้ง ๓ ด้าน คือ อุปการคุณด้านกาย ด้านจิตใจและด้าน ปัญญา

๑. อุปการคุณด้านกาย พระสงฆ์เป็นผู้อนุเคราะห์ สงเคราะห์สอนหลักธรรมให้ สามารถประยุกต์ใช้ในด้านสัมมาชีพ ประพฤติดีมีวินัย ดำเนินชีวิตโดยสุจริตทั้งทางกาย วาจา สอนให้ตั้งมั่นในความดี สอนให้หลีกเลี่ยงความชั่ว เป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ในสังคม เช่น การก่อตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ การก่อตั้งสหกรณ์ชุมชน การฝึกอาชีพ ตลอดจนการส่งเสริม ด้านสัมมาชีพ และการใช้ภูมิปัญญาในท้องถิ่น ล้วนเกิดจากน้ำใจอนุเคราะห์ของพระสงฆ์

๒. อุปการคุณด้านจิตใจ พระสงฆ์ให้ประพฤติดีให้เกิดการพัฒนาจิตใจทั้ง ทาง ด้านสมณะและภิกษุ กล่าวคือพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ นำประชาชนให้เกิดสุข ด้วยสัมมาปฏิบัติ ขจัดทุกข์ด้วยประพฤติดุจจริตทางกาย วาจา และใจ เช่น การก่อตั้งสถาน บำบัด รักษาโรค หรือความอนุเคราะห์ผู้ป่วยโรคร้ายเช่นโรคเอดส์ การจัดให้มีศูนย์ปฏิบัติ ธรรม โครงการอบรมเทศนาธรรมบำบัดทุกข์ทางใจตลอดถึงเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจในการ ดำเนินชีวิตหรือกิจกรรมอื่น ๆ ในวิถีชีวิตทางสังคมไม่ว่า เกิด แก่ เจ็บ ตาย สุข ทุกข์อย่างไร พระสงฆ์เป็นผู้มีส่วนร่วมและมีบทบาทสำคัญ

๓. อุปการคุณด้านปัญญา พระสงฆ์เป็นผู้ให้รู้หลักธรรม แจกแจงหลักธรรมให้ แจ่มแจ้ง ให้มีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้ดีชั่ว รู้คุณรู้โทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ให้รู้จัก พิจารณา วินิจฉัย และกระทำการต่าง ๆ ด้วยความมีวิจารณญาณ ทำให้เป็นบัณฑิตคือผู้ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เริ่มแต่การมีน้ำใจอนุเคราะห์ ให้การศึกษาเรียนรู้ให้เกิดปัญญาทั้ง สุตมยปัญญาจินตามยปัญญาและภาวนามยปัญญาล้วนมาจากความอนุเคราะห์ของพระสงฆ์

นอกจากนี้อุปการคุณของพระสงฆ์ที่มีต่อศาสนิกชนก็เป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้ง ๓ ด้าน คือ ประโยชน์ปัจจุบัน (ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์) ประโยชน์ภพหน้า (สัมปรายิกัตถ ประโยชน์) และประโยชน์สูงสุด (ปรมาตถประโยชน์) กล่าวคือบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ศาสนิกชนในลักษณะการสร้างเสริมประโยชน์ดังนี้

๑. ประโยชน์ปัจจุบัน(ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์)คือประโยชน์สามัญที่มองเห็นกัน ได้ในชาตินี้ที่คนพึงปรารถนามีทรัพย์ ยศ เกียรติ ไม้ตรีเป็นต้นอันจะสำเร็จด้วยธรรมสี่ ประการคือ ๑) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติ หน้าที่การงาน และการประกอบอาชีพที่สุจริตฝึกฝนให้มีความชำนาญและรู้จริง

รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจตรา หาวิธีที่เหมาะสมที่สุด จัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี

๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครอง เก็บ รักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรมด้วยกำลังกายของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓) กัลยาณมิตตตา คบหาคนดีเป็นมิตร คือรู้จักเสวนาคบหาคนไม่คบ ไม่เอาเยี่ยงอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลี่ยงเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้นำเคารพนับถือ และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

๔) สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตแต่พอดี คือรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่พอดีสมรายได้ ไม่ให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือยให้รายได้เหนือรายจ่ายมีประหยัดเก็บไว้^{๕๗} หมายความว่า พระสงฆ์มีอุปการคุณด้านการให้ประชาชนดำเนินชีวิตให้บรรลุจุดหมายแห่งชีวิตในปัจจุบัน

คือ ก) มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรงไม่มีโรค งามสง่า อายุยืนยาว ข) มีเงินมีงาน มีทรัพย์ จากอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ ค) มีสถานภาพดี ทรงยศ เกียรติ ไม้ตรี เป็นที่ยอมรับในสังคม) มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าเชื่อถือ^{๕๘} ประโยชน์ภายนอกหน้า (สัมปรายิกัตถประโยชน์) คือประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไปอันได้แก่ความมีจิตใจเจริญองงามด้วย คุณความดีทำให้ชีวิตมีค่าและเป็นหลักประกันในภพหน้าซึ่งจะสำเร็จได้ด้วยธรรมสี่ประการ คือ ๑) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ๒) สิลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล ๓) จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาค และ ๔) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา^{๕๙} คือพระสงฆ์ได้มีอุปการคุณที่เรียกว่าเป็นจุดหมายแห่งชีวิต เป็นคุณค่าแห่งชีวิต ซึ่งให้เกิดความสุขล้าลึกภายใน โดยเฉพาะคือ ก) ความอบอุ่นซาบซึ้งสุขใจ ด้วยศรัทธา มีหลักใจ ข) ความภูมิใจในชีวิตสะอาด ที่ประพุดแต่ความดีงาม สุจริต ค) ความอึ้งใจในชีวิตมีคุณค่าที่ได้เสียสละบำเพ็ญประโยชน์ ง) ความแจ่มใสมั่นใจด้วยมีปัญญาที่จะแก้ปัญหาหน้าพาชีวิตไป จ) ความโปร่งโล่งมั่นใจว่าได้ทำกรรมดีมีหลักประกันวิถีสู่ภพใหม่^{๖๐} ประโยชน์สูงสุด (ปรมาตถประโยชน์) ประโยชน์อย่างยิ่งคือ โลกุตตรธรรม อันได้แก่ มรรค ผล และพระนิพพาน พระสงฆ์มีอุปการคุณด้านการให้ความรู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลก

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต ป.๕.๙), ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๗๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๕๙} พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๒๘.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต ป.๕.๙), ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๒๒.

และชีวิตอันทำให้จิตใจเป็นอิสระ คือ ก) ไม่หวั่นไหวหรือถูกรบกวนด้วยความผันผวน
ปรวนแปรต่าง ๆ ข) ไม่ผิดหวังโศกเศร้าบีบคั้นจิตใจเพราะความยึดติดถือมั่นในสิ่งใด
ค) ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส สดชื่นเบิกบานใจตลอดเวลา ง) เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญา
ซึ่งมองที่เหตุปัจจัย^{๖๑}

พระสงฆ์ถือว่าเป็นบุพพการีบุคคลที่มีอุปการคุณมากมายดังกล่าวแล้ว การแสดง
ความกตัญญูทักท้วงต่อพระสงฆ์สามารถกระทำได้ในสองลักษณะคือการระลึกถึงคุณของ
พระสงฆ์ (สังฆานุสสติ) และการปฏิบัติหน้าที่ของอุบาสกอุบาสิกา

๑. การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ (สังฆานุสสติ) หมายถึงการน้อมจิตไปตาม
หรือระลึกถึงอุปการคุณ ของพระสงฆ์ซึ่งมี ๙ ประการ ดังนี้

- ๑) สุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว หมายความว่าปฏิบัติไปตามหลักอริยสัจ
ตามมัชฌิมาปฏิปทา ไม่หย่อนนัยไม่ตึงนัย ปฏิบัติไม่ถอยหลังปฏิบัติกลม
เกลียวกับพระศาสดา
- ๒) อสุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้วคือปฏิบัติตามพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้า
บัญญัติไว้ทั้งในส่วนที่เป็นอาทิพรหมจริยการศึกษา ได้แก่ศีล ๒๒๗ จตเวไน
ข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามที่ทรงอนุญาต ปฏิบัติตามทางไม่คลาดเคลื่อน
จากธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่หลงโลกไม่มารยาสาไทย ประพฤติตรง
ๆ ต่อพระศาสดาและเพื่อนสาวก ไม่อวดพราวนความในใจไม่งอนแง่น
- ๓) ญายปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม คือปฏิบัติไม่คลาดไปจากธรรมไม่ย่อ
หย่อนในการปฏิบัติธรรมมีหิริ โอตตปปะ ละอายและกลัวต่อการประพฤติดี
อาบัติแม้เพียงเล็กน้อยตั้งใจปฏิบัติตามศีล สมาธิ ปัญญาทำให้บริสุทธิ์
บริบูรณ์จนละอาสวะกิเลสได้จากสันดานโดยเอกเทศบ้างโดยสิ้นเชิงบ้างคือ
ปฏิบัติปฏิปทาในอันที่จะให้เกิดความรู้ธรรมที่ควรรู้ อีกนัยหนึ่งปฏิบัติเพื่อ
ออกไปจากทุกข์ ออกจากภพ มีโลกุตตรธรรมเป็นที่หมาย
- ๔) สามิจิปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร(เหมาะสม) คือปฏิบัติเหมาะแก่ความ
เป็นพุทธสาวกด้วยการสร้างอัตตสมบัติและปรหิตสมบัติไม่ปล่อยเวลาให้
ล่วงเลยไปอย่างไรประโยชน์พยายามสร้างบารมีธรรมสำหรับตนตาม
สมควรแก่ภาวะและฐานะแห่งตน หมั่นศึกษาหาความรู้ให้ทันต่อเหตุการณ์

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต ป.๕.๙), ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม,
หน้า ๒๒.

ความเปลี่ยนแปลงของสังคม ยึดมั่นในสุปฏิบัตินี้มีปกติเห็นโทษแม้เพียงเล็กน้อย บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นตามสมควรแก่สมณวิสัย ให้เป็นที่นับถือและควรได้รับสามิจักรม

- ๕) อาหุเนยโย เป็นผู้ควรรับของค่านับ ได้แก่ควรแก่เครื่องสักการะอันนำมาให้ถึงสำนักเช่นเครื่องสักการะแก่พระอุปัชฌาย์อาจารย์อันจะพึงนำมาถวายในเทศกาลเข้าพรรษาออกพรรษา
- ๖) ปาณเนยโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ได้แก่เป็นผู้ควรแก่ของสำหรับแขกอันจะพึงให้เมื่อมาถึงถิ่น เช่นน้ำชา น้ำดื่ม น้ำปานะที่ควรแก่สมณะ
- ๗) ทักขิเนยโย เป็นผู้ควรรับของทำบุญ ได้แก่เป็นผู้ควรแก่ไทยธรรมวัตถุมีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและของอันควรใช้สอยแก่สมณะ
- ๘) อัญชลีกรณิโย เป็นผู้ควรประณมมือไหว้ ได้แก่ความเป็นปฏิภาหที่สมควรประกอบด้วยคุณความดีทั้งกายวาจาใจให้เกิดความไม่เคลือบแคลงสงสัยในอันจะกราบไหว้
- ๙) อนนุตตรัง ปุณฺณุกเขตตัง โลกัสสะ เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า คือเป็นผู้บริสุทธิ์เป็นปฏิภาหที่ควรแก่ท่าน เป็นผู้ให้เกิดอานิสงส์แห่งทานมากดุจนาที่ดินดียอมให้ผลผลิตข้าวกล้าที่สมบูรณ์

๒. การปฏิบัติหน้าที่ของอุบาสกอุบาสิกา พระพุทธศาสนาได้กล่าวแสดงถึงหน้าที่อุบาสกอุบาสิกาพึงปฏิบัติต่อพระสงฆ์ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ^{๖๒}

หากศึกษาวิเคราะห์ลักษณะการแสดง ความกตัญญูทวที่ต่อพระสงฆ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่าเป็นการแสดง ความกตัญญูทวที่ครบทั้ง ๓ ด้าน คือ

๑. ทางกาย ตั้งเมตตากายกรรม คือทำอะไรร่ ต่อท่านด้วยจิตเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง ช่วยเหลือกิจธุระด้วยความศรัทธาและความเต็มใจ ไม่นิ่งดูตาย อุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัยสี่ ไม่เบียดเบียนท่านให้ได้รับความเดือดร้อนด้วยขัดสนปัจจัยสี่มีอาหาร

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

ที่อยู่อาศัยเครื่องนุ่งห่มยารักษาโรคตลอดถึงการประพาสสุภาพอ่อนน้อม แสดงความเคารพ นับถือ ยำเกรง มีสัมมาคารวะต่อท่าน

๒. ทางวาจา ตั้งเมตตาวจีกรรม คือ พูดอะไรๆ ต่อท่านด้วยจิตเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีวาจาที่เป็นปิยวาจา ไม่กล่าวเท็จ ไม่ส่อเสียดยุยงให้แตกร้างกัน ไม่พูดคำหยาบให้เกิดความเจ็บแค้นเจ็บใจโดยพูดกระทบเสียดสีชาติกำเนิด ตระกูล ความรู้รูปพรรณสัณฐานด้วยอาการเหยียดหยามดูหมิ่นท่าน

๓. ทางใจ ตั้งเมตตาตามโนกรรม คือ คิดอะไรๆ ต่อท่านด้วยจิตเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง ตั้งกัลยาณจิตไม่เพ่งโทษ เพื่อหาเลศโจทด้วยความผิดต่อพระสงฆ์ หรือผู้กพยาบาท ความเจ็บใจ ความแค้นเคืองใจและไม่หลู่คุณ ประการสำคัญคือให้มีสัมมาทิฐิมั่นในเหตุผล ดำรงตนด้วยปัญญา

๔.๔ ความกตัญญูทเวทีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน คำว่า ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรอันเกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติ^{๖๓} คำว่า ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ หรือสภาพภูมิประเทศ^{๖๔} ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่อยู่รอบๆ มนุษย์ ทั้งที่ดีและไม่ดี^{๖๕} ตามหลักวิชาการจัดทรัพยากรธรรมชาติออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑. ทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่หมด หรือไม่สูญหายไป เราสามารถใช้ทรัพยากรประเภทนี้ได้โดยไม่จำกัด เนื่องจากธรรมชาติสร้างให้มีใช้อยู่ตลอดเวลาได้แก่ บรรยากาศน้ำที่อยู่ในวัฏจักร ซึ่งเกิดจากการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงของน้ำ กล่าวคือ เมื่อน้ำตามที่แตกต่างกันได้รับความร้อนจากดวงอาทิตย์ก็จะระเหยกลายเป็นไอน้ำลอยขึ้นไปบนบรรยากาศเมื่อกระทบกับความเย็นรวมตัวเป็นละอองน้ำเล็กๆ ลอยจับตัวกันเป็นกลุ่มเมฆ เมื่อจับตัวกันมากขึ้น และกระทบกับความเย็นก็จะกลั่นตัวกลายเป็นหยดน้ำตกลงสู่พื้นโลกแล้วไหลลงสู่แม่น้ำ ลำธาร และไหลออกสู่ทะเล เป็นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนต่อเนื่องกันตลอดเวลา ทำให้มีน้ำ

^{๖๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๕๐๓.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๔.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๔.

เกิดขึ้นบนผิวโลกอยู่สม่ำเสมอ ทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้รวมทั้งแสงแดด ลม และ ทัศนียภาพที่สวยงามตามธรรมชาติ อีกด้วย

๒. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดแต่สร้างทดแทนได้ (Renewable Resources) เช่น ป่าไม้ ดิน แหล่งน้ำ พืชหญ้า และสัตว์ป่า เป็นต้น ทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้เมื่อใช้แล้วจะสามารถสร้างขึ้นมาทดแทนได้ตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ อย่างไรก็ตามการใช้ประโยชน์ก็ต้องเป็นไปอย่างเหมาะสม ไม่ควรใช้มากเกินไปเกินความต้องการและเกินกว่าที่ธรรมชาติจะสร้างขึ้นมาทดแทนได้ มิฉะนั้นทรัพยากรธรรมชาติชนิดนั้นก็จะร่อยหรอเสื่อมโทรมลงและสูญสิ้นไป การเสื่อมโทรมและสูญสิ้นก่อให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ชนิดอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์ และอยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน

๓. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไปสร้างทดแทนไม่ได้ (Non - renewable Resources) เช่น แร่ธาตุ น้ำมัน เมื่อนำมาใช้ประโยชน์ก็จะหมดสิ้นไปโดยธรรมชาติไม่อาจจะสร้างขึ้นทดแทนได้ในชั่วอายุของคนรุ่นปัจจุบัน^{๖๖} ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งหลายในโลกนี้ล้วนมีความสำคัญยิ่งต่อมนุษย์ทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ ดังขอความสำคัญของ ทรัพยากรธรรมชาติคือป่าไม้ มากล่าวเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. ป่าเป็นส่วนที่สำคัญมากส่วนหนึ่งของวัฏจักร น้ำ ออกซิเจน คาร์บอน และ ไนโตรเจนในระบบนิเวศ ทำให้เกิดความสมดุลแห่งระบบด้วยการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงแร่ธาตุ และสสารในระบบนิเวศ

๒. ป่าช่วยในการอนุรักษ์ดินและน้ำ เมื่อฝนตกน้ำฝนบางส่วนจะถูกต้นไม้ในป่า ดูดซับไว้ แล้วค่อยๆ ปล่อยลงสู่ผิวดิน อีกส่วนหนึ่งจะซึมลงสู่ดินชั้นล่าง สามารถลดการพังทลายของดินได้ ลดการกัดเซาะหน้าดินที่อุดมสมบูรณ์ ป้องกันการเกิดน้ำท่วมฉับพลันและสามารถลดความรุนแรงของการเกิดภาวะน้ำท่วม เนื่องจากต้นไม้ช่วยชะลอการไหลของน้ำบนผิวดินและการมีป่าไม้ปกคลุมดินจะช่วยป้องกันการกัดเซาะได้ดีกว่าปลูกพืชชนิดอื่นๆ

๓. ป่าช่วยปรับสภาพบรรยากาศ เนื่องจากป่าไม้ช่วยเก็บรักษาความชุ่มชื้นในดินไว้ ร่มเงาของป่าช่วยป้องกันไม่ให้ความร้อนจากดวงอาทิตย์ตกกระทบผิวดินโดยตรง บริเวณป่าไม้จะมีน้ำที่เกิดจากการระเหยจากใบและลำต้น กลายเป็นไอน้ำในอากาศจำนวนมาก อากาศเหนือป่าไม้จึงมีความชื้นมาก เมื่ออุณหภูมิอากาศลดลง ไอน้ำจะกลั่นตัวเป็นหยดน้ำเกิดเป็นเมฆจำนวนมาก สุดท้ายก่อให้เกิดฝนตกลงมาในป่าที่มีต้นไม้หนาแน่น และ

^{๖๖} <http://www.learning.bkt.ac.th/tencyclo.> (Searching Date : July 4, 2006).

ส่งผลให้พื้นที่ใกล้เคียงได้รับน้ำฝนและทำให้สภาพอากาศที่ชุ่มชื้นแม้กระทั่งในฤดูร้อน ดังนั้นพื้นที่ที่มีป่าไม้มาก เช่น เขาใหญ่ ดอยอินทนนท์ ภูกระดึง เขาหลวง จะเห็นว่ามีเมฆปกคลุมอยู่บนภูเขาและจะมีฝนตกมากกว่าบริเวณข้างล่าง

๔. ป่าไม้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ในบริเวณป่าไม้ที่มีความสมบูรณ์ต้นไม้มียรากเล็กและซอไนซอยู่ในดิน อินทรีย์วัตถุจากต้นไม้และสัตว์ป่าจะช่วยปรับโครงสร้างของดินให้มีรูพรุนที่สามารถเก็บกักน้ำได้ดีน้ำฝนที่ผ่านต้นไม้จะลงสู่ดินในแนวตั้งแล้วค่อยๆ ไหลซึมกระจายไปตามรากที่แตกแขนงออกไปตามอนุภาคดิน รูพรุนที่อยู่ในดินเฉพาะรูพรุนขนาดเล็กในเม็ดดินนั้นสามารถกักเก็บน้ำได้มากกว่าน้ำหนักของเม็ดดินแห้งถึง ๓-๑๐ เท่า และน้ำที่กักเก็บไว้นั้นจะค่อยๆ ปลดปล่อยสู่ชั้นน้ำใต้ดินเพื่อลงสู่แหล่งน้ำลำธาร ป่าจึงเปรียบได้กับฟองน้ำขนาดใหญ่ที่ทำหน้าที่ เป็นแหล่งกักเก็บน้ำตามธรรมชาติ ถ้าป่าเกิดในที่สูง น้ำที่กักเก็บไว้จะค่อยๆ ซึมลงมารวมกันตามหุบเขา เกิดธารน้ำเล็กๆ มากมาย และกำเนิดแม่น้ำลำธารที่สามารถมีน้ำใช้ได้ทุกฤดูกาล

๕. ป่าไม้เป็นแหล่งปัจจัยสี่ ป่าไม้เป็นแหล่งผลิต/ผู้ผลิต ปัจจัยพื้นฐานต่อการดำรงชีพของมนุษย์ เมือง ชุมชนเกษตรกรรม และอุตสาหกรรมที่สำคัญและหาสิ่งอื่นมาทดแทนมิได้ ป่าไม้มีความผูกพันต่อความเป็นอยู่จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ การนำไม้มาใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย เป็นเครื่องตกแต่งบ้าน ใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้มอาหาร ซึ่งในเรื่องอาหารมนุษย์ ได้รับจากป่าโดยตรง เช่น ได้ส่วนของผล เมล็ด ใบ ดอก ลำต้นเป็นอาหาร และได้รับน้ำผึ้ง หรือเนื้อสัตว์ป่าโดยทางอ้อม สมุนไพรหรือยาแผนโบราณที่ใช้รักษาโรค ส่วนใหญ่ได้มาจากผลิตภัณฑ์ของป่าไม้ ได้มีการนำสมุนไพรจากป่ามาดัดแปลง สกัดเอาส่วนที่สำคัญ จากเปลือก ดอก ผล เมล็ด ราก นำมาใช้ในการผลิตยารักษาโรคที่ออกมาในรูปของยาเม็ด ยาน้ำ หรือแคปซูล เช่น เปลือกต้นชิงโค่นำมาสกัดทำยาควินินเพื่อรักษาโรค มาลาเรีย

๖. ป่าเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ป่าไม้จัดว่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและหลบภัยที่สำคัญที่สุดของสัตว์ป่า ซึ่งสัตว์เหล่านี้มีความสำคัญต่อมนุษย์ เช่น เป็นอาหาร ยารักษาโรค ช่วยขจัดแมลงและประดับป่าไม้ให้เกิดความงดงาม การทำลายพื้นที่ป่าจึงเสมือนทำลายสัตว์ป่าด้วย

๗. ป่าเป็นแนวป้องกันลมพายุ เมื่อลมพายุพัดมาปะทะพื้นที่ป่าไม้ซึ่งเป็นสิ่งกีดขวางความเร็วจะทำให้ลมพายุลดลง ดังนั้นลมพายุที่พัดผ่านแนวป่าไม้จะมีความเร็วน้อยกว่าพัดผ่านที่โล่งแจ้ง ช่วยลดความเสียหายของสิ่งก่อสร้าง ป่าไม้จึงเป็นกำแพงธรรมชาติที่ช่วยป้องกันความรุนแรงของลมพายุได้

๘. ป่าเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ ธรรมชาติของป่าไม้จะเต็มไปด้วยสีสัน ความเขียวชอุ่ม รมเย็น ก่อให้เกิดความสบายตาเมื่อพบเห็น ความสดสวยงดงามของดอกไม้ ความชุ่มชื้น น้ำในลำธารที่ใสสะอาด ความเงิบสงบบจากเสียงรบกวนของชุมชน ความน่าชม และน่ารักของสัตว์ป่า ทำให้เขตป่าไม้เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ ในช่วงวันหยุดต่าง ๆ จะพบเห็นประชาชนทั้งในท้องถิ่นและในเมืองจำนวนมาก เดินทางไปเที่ยวหรือพักผ่อนหย่อนใจในเขตอุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน สวนพฤกษศาสตร์ สวนป่า และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเป็นต้นป่าไม้จึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญอย่างหนึ่งด้วย

๙. ป่าช่วยลดมลพิษทางอากาศ เนื่องจากป่าไม้เป็นตัวช่วยดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์เพื่อนำไปใช้ในการสังเคราะห์อาหาร แล้วปลดปล่อยก๊าซออกซิเจนมาให้กับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ บนโลก สมดุลระหว่างคาร์บอนไดออกไซด์และออกซิเจนในอากาศจึงเกิดขึ้น และเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า พืชในตระกูลสูงสามารถดูดกลืนก๊าซคาร์บอนมอนนอกไซด์แล้วเปลี่ยนแปลงให้เป็นก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ปล่อยออกสู่บรรยากาศแล้วจึงดึงกลับมาใช้ในการสังเคราะห์อาหารในเวลากลางวัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าต้นไม้มีประโยชน์มากในการช่วยกำจัดคาร์บอนมอนนอกไซด์และคาร์บอนไดออกไซด์ในบรรยากาศในเมืองใหญ่ๆ ซึ่งมีแต่ป่าคอนกรีตและไม่ค่อยมีต้นไม้ อากาศในเมืองจึงมีปริมาณคาร์บอนไดออกไซด์สูงการปลูกต้นไม้จะช่วยลดปริมาณก๊าซทั้งสองชนิดนี้ลงได้^{๖๗}

ความกตัญญูทวาท์ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือมนุษย์ต้องเห็นคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมซึ่งเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม มนุษย์จะต้องช่วยกันรักษาดูแล และปลูกทดแทน ในวนโรปสูตร กล่าวถึงการปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธารว่าเป็นบุญเป็นกุศลความว่า

ชนเหล่าใด ปลูกสวนอันนารีนรมย์ ปลูกป่า
สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย
บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้นทั้งกลางวันและกลาง
คืนตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม
สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไปสู่สวรรค์ อย่างแน่นอน^{๖๘}

กิจกรรมของมนุษย์ที่จัดเป็นการแสดงความกตัญญูทวาท์ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การร่วมกันจัดกิจกรรมโครงการอนุรักษ์ พัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนหรือ

^{๖๗} [http:// www.environnet.in.th.](http://www.environnet.in.th.) (Searching Date : July15, 2006).

^{๖๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

ในสังคมที่ตนอาศัยอยู่โดยการช่วยกันกำจัดขยะมูลฝอยสิ่งปฏิกูลทั้งหลายช่วยกันทำความสะอาดให้ชุมชนอยู่อาศัย ร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกป่าเพื่อทดแทนป่าไม้ที่ถูกตัดไปด้วยฝีมือมนุษย์หรือเสียหายไปจากภัยธรรมชาติ เช่น ไฟไหม้ น้ำป่าไหลหลาก ร่วมกันจัดกิจกรรมบวชป่า เป็นการช่วยกันป้องกันรักษาป่าไม้ไม่ให้ถูกทำลายนอกจากนี้ ในอังกูรเบตวัตถุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไว้ ความว่า

บุคคล อาศัย นิ่ง หรือนอน ที่ร่มเงาของตนไม่ได้
 แม้แต่กิ่งของตนไม้นั้นก็ไม่ควรหัก เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร
 เป็นคนเลวทรามบุคคลอาศัยนิ่งหรือนอนที่ร่มเงาของตนไม่ได้
 แม้แต่ใบของตนไม้นั้นก็ไม่ควรทำลายเพราะผู้ประทุษร้ายมิตร
 เป็นคนเลวทราม^{๖๙}

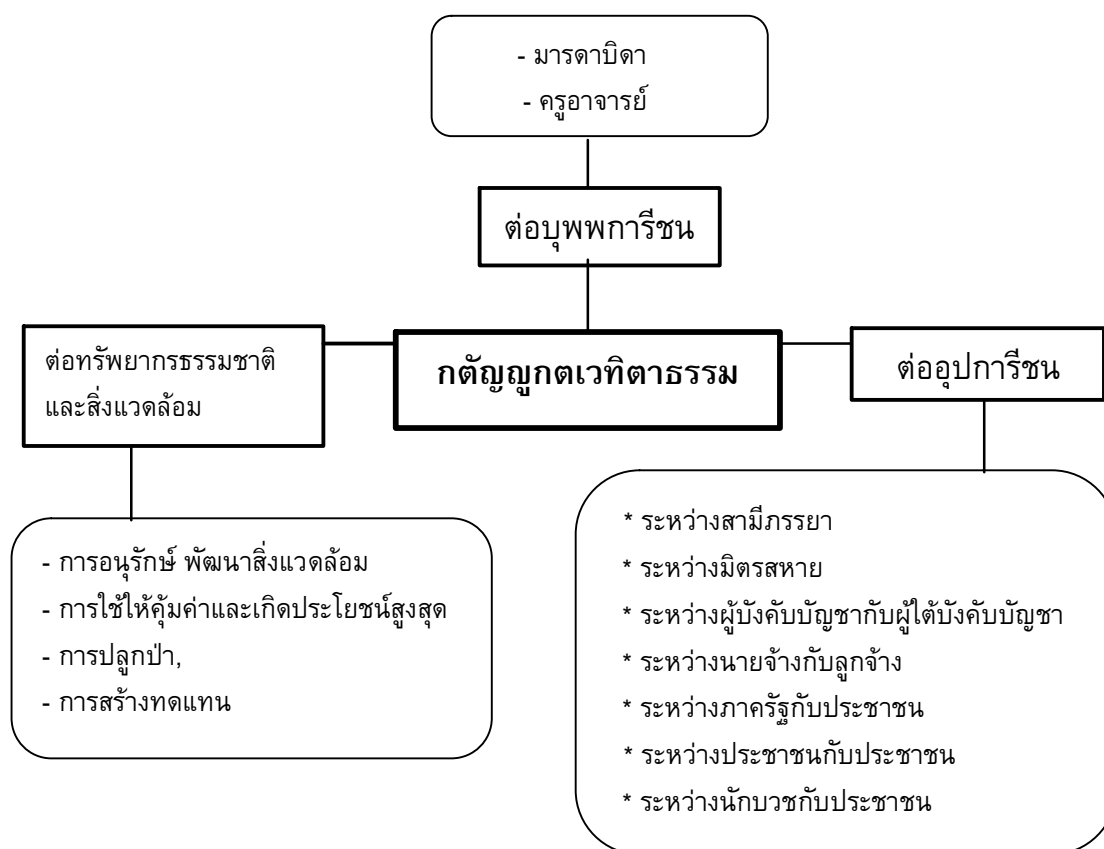
ต้นไม้ นั่นถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณ เพราะช่วยบำบัดความร้อนและให้ความเย็นแก่คนที่เข้าไปพัก อาศัยและต้นไม้เป็นมิตรของมนุษย์เมื่อบุคคลได้รับประโยชน์จากต้นไม้จึงไม่ควรทำอันตรายแก่ต้นไม้ด้วยการทำบริเวณให้สกปรกหรือหักรานกิ่งไม้อันใดอันหนึ่งให้เสียหายเพราะหากกระทำเช่นนั้นก็เป็นการทำความกตัญญูต่อกตเวทิต่อธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีมากมาย เช่น ต้นไม้ ป่าไม้ พันธุ์พืชชนิดต่างๆ แม่น้ำลำธาร ทรัพยากรธรรมชาติคือน้ำมัน แก๊สธรรมชาติ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ ล้วนมีคุณอันสูงยิ่งต่อชีวิตของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลาย มนุษย์จึงควรมีความกตัญญูต่อกตเวทิต่อ มีจิตสำนึก ระลึกถึงความสำคัญ คุณค่า คุณประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติ บริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้หมดไป เช่น แก๊สธรรมชาติ น้ำมัน บริโภคใช้สอยอย่างคุ้มค่า ไม่ใช้สอยอย่างฟุ่มเฟือย ต้องบริโภคอย่างประหยัด คำนึงถึงอนุชนที่เกิดมาภายหลังว่าก็มีสิทธิ์ที่จะได้บริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในปัจจุบันด้วย

มนุษย์มีความเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่เกิดมา ในขณะที่ดำรงชีวิตอยู่ ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค หรือการจะสร้างฐานะหลักฐาน สร้างความมั่นคงแก่ชีวิตก็ล้วนอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นสำคัญ ดังนั้น จึงต้องตระหนักว่าป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

^{๖๙} พ.ป.ต. (ไทย) ๒๖/๒๕๕, ๒๖๑/๒๑๐.

การแสดงความกตัญญูทวดเวทีที่กล่าวมาข้างต้นที่จะเป็นฐานคำจูนสังคมสรุป
แล้วเป็นการแสดงต่อบุคคล สถาบันและต่อธรรมชาติซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภูมิประกอบ
เพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นได้ ดังนี้

แผนภูมิที่ ๔.๒ กรอบการแสดงความกตัญญูกตเวทีเพื่อเป็นฐานคำจูนสังคมตามทัศนะของพระพุทธศาสนา (โดยผู้วิจัย)

๔.๕ วิเคราะห์ความกตัญญูทเวที่ฐานะคุณธรรมคำจุนสังคัม

หากศึกษาจากมุมมองของพระพุทธศาสนา การแสดงความกตัญญูทเวที่ทั้งต่อบุคคล สถาบัน หรือต่อธรรมชาติที่จะเป็นฐานเกื้อหนุนให้สังคัมเจริญมั่นคงนั้น ต้องเป็นความกตัญญูทเวที่แบบสัมมาทิฐิเท่านั้น ความกตัญญูทเวที่แบบสัมมาทิฐิที่จะเป็นฐานเกื้อหนุนสังคัมเป็นอย่างไร เป็นประเด็นปัญหาที่จะต้องศึกษาหาคำตอบต่อไป

๔.๕.๑ ความกตัญญูทเวที่แบบสัมมาทิฐิ

คำว่า สัมมาทิฐิ หมายถึง ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔ เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว มารดาบิดามี (คือมีคุณความดีควรแก่ฐานะหนึ่ง ที่เรียกว่ามารดาบิดา) เห็นถูกต้องตามที่เป็นจริงว่าขันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นต้น^{๗๐} นอกจากนี้ ในหนังสือชุมนุมวาทะปราชญ์ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ยังได้ให้ทัศนะไว้ว่า ความรู้จักคิดหรือคิดเป็น หรือรู้จักพิจารณาด้วยปัญญาเป็นหลักสำคัญที่จะทำให้เกิดความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมนำไปสู่ความเห็นถูกต้องที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ^{๗๑}

โดยเฉพาะที่ว่าความกตัญญูทเวที่ที่เป็นสัมมาทิฐินั้น หมายถึงสัมมาทิฐิอันเกิดจากกระบวนการพัฒนาให้บริสุทธิ์ ชัดเจน เป็นอิสระ ด้วยปัจจัยหลัก ๒ ประการคือ

๑. ปรโตโฆสะ เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้น หรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่ดั่งามถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรมชาติความรู้ หรือคำแนะนำ จากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร

๒. โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึงการรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นตอ สืบสาวให้ตลอด

^{๗๐} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๓๐.

^{๗๑} ไพโรจน์ อยู่มนเฑียร, ชุมนุมวาทะปราชญ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร:ห.จ.ก.เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๙.

สาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยต้นหาอุปาทานของตนเข้าจับ^{๗๒}

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสัมมาทิฐิเป็นอย่างมาก ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่าง ซึ่งจะเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อเพิ่มความเพิ่มพูนไพบูลย์เหมือนอย่างสัมมาทิฐินี้เลย”^{๗๓} และทรงดำหนิโทษแห่งมิจฉาทิฐิไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เห็นธรรมอื่น แม้อย่างหนึ่ง ซึ่งมีโทษมากเหมือนอย่างมิจฉาทิฐินี้เลย ภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลาย มีมิจฉาทิฐิเป็นอย่างยิ่ง”^{๗๔} สัมมาทิฐิแบ่งเป็น ๒ ประเภท หรือ ๒ ระดับ คือ ๑) โลภียสัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบระดับโลกียคือ ยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม สัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจาก ปรโตโฆสะ^{๗๕} คือปัจจัยฝ่ายภายนอก หรือองค์ประกอบทางสังคม ด้วยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ เกิดจากการหล่อหลอมกลมเกลียวทางสังคม เช่นการอบรมทางศีลธรรม การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เป็นต้น ทิฐิระดับนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าเช่น ดี ชั่ว ถูก ผิด อะไรควรไม่ควรตลอดจนหลักความเชื่อ หลักความเห็นต่าง ๆ ที่จะรักษาคุณค่าที่พึงามถูกต้องไว้ เพราะเหตุที่เกิดจากการหล่อหลอมของสังคม มีการถ่ายทอดโดยปรโตโฆสะ ทิฐิประเภทนี้ จึงมีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ มาตรฐานความเชื่อถือชนิดที่มนุษย์ปรุงแต่งสร้างสรรค์หรือบัญญัติขึ้น เป็นของต่างหากจากกฎธรรมชาติของธรรมชาติ ดังนั้น จึงมีลักษณะของความเป็นโลกียะ ๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบระดับโลกุตระ คือเหนือโลกไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ เข้าใจธรรมชาติ สัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจาก โยนิโสมนสิการ^{๗๖} ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน

^{๗๒} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม(พิมพ์ครั้งที่ ๗)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๒๑.

^{๗๓} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๘๒/๔๐.

^{๗๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**, หน้า ๑๓๓.

^{๗๕} เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้น หรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน ความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น.

^{๗๖} การพิจารณาโดยแยบคาย คือ พิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริงโดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับ จนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยหรือไตรตรองให้รู้จักสิ่งที่ดีที่ชั่ว ทำกุศลธรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบ ความรู้จักคิด คิดถูกวิธี.

หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล สัมมาทิฏฐิประเภทนี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงด้วยการรับฟังแล้ว เชื่อตามคนอื่นด้วยศรัทธา เพราะต้องเป็นการรู้จักที่ตัวสภาวะเอง ต้องเอาธรรมชาติเป็นข้อพิจารณาโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ ข้อยึดถือที่ปรุงแต่ง หรือบัญญัติวางซ้อนเพิ่มขึ้นมาต่างหาก จากธรรมชาติของธรรมชาติ เป็นอิสระจากการหล่อหลอมของสังคม ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการเกี่ยวข้อง กับธรรมชาติโดยตรง ไม่ขึ้นต่อกาล ไม่จำกัดสมัย^{๗๗}

พุทธทาสภิกขุให้ทัศนะเกี่ยวกับสัมมาทิฏฐิว่า “ถูกต้องทางความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ ถูกต้องของทิฏฐิ ถ้ามีทิฏฐิคือความคิดเห็นความรู้ ความเชื่อหรือความเข้าใจ ถูกต้องเป็นข้อแรกแล้ว ความประสงค์หรือความใฝ่ฝันปรารถนา ก็ย่อมจะถูกต้อง เพราะเป็นไปตามอำนาจของสัมมาทิฏฐิ”^{๗๘} การตอบแทนผู้มีอุปการคุณต่อเรานั้น ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมด้วย มิใช่มุ่งแต่จะตอบแทนบุญคุณคนโดยไม่คำนึงถึง ศีลธรรมหรือกฎหมาย ดังนั้น คนที่รู้จักคุณของผู้อื่นสิ่งอื่น จะต้องรู้จักตอบแทนคุณนั้น ในทางที่ถูกที่ควร จึงจะได้ชื่อว่า เป็นคนดีที่แท้จริงและควรทำเพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรทำ มิใช่เพราะกลัวว่าถ้าไม่ทำแล้วจะมีคนประณาม บางคนตอบแทนคุณผู้อื่นเพราะอยากให้คนชมหรืออยากได้รับความช่วยเหลือจากผู้ชื่นชม อย่างนี้เป็นสิ่งไม่ถูกต้อง เราทำเพราะเป็นสิ่งที่มนุษย์ผู้มีใจสูงควรทำ^{๗๙}

ความกตัญญูทศเวทที่แบบสัมมาทิฏฐิ จะเป็นฐานคำจูนสังคมจำแนกได้ ๒ ลักษณะ คือ ความกตัญญูทศเวทที่ถูกต้องตามกฎหมาย และ ความกตัญญูทศเวทที่ถูกต้องตามหลัก ศีลธรรม ดังจะได้อธิบายเป็นลำดับต่อไป

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗๓๗-๗๓๘.

^{๗๘} พุทธทาสภิกขุ, การดำรงชีวิตที่ถูกต้อง, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

^{๗๙} วิทย์ วิศทเวทย์, มุมคนสู้ชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไทยร่มเกล้า จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

๔.๕.๑.๑ ความกตัญญูทศเวทที่ถูกต้องตามกฎหมาย

คำว่า กฎหมาย หมายถึง กฎที่สถาบันหรือผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐตราขึ้น หรือที่
เกิดขึ้นจากจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับนับถือ เพื่อใช้ในการบริหารประเทศ เพื่อใช้บังคับ
ให้บุคคลปฏิบัติตาม หรือเพื่อกำหนดระเบียบแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือระหว่าง
บุคคลกับรัฐ^{๘๐} การตอบแทนบุญคุณที่ถูกต้องตามกฎหมาย หมายความว่า การคำนึงถึง
ความถูกต้องของความกตัญญูทศเวทที่ตนมีด้วย โดยความกตัญญูทศเวทที่จะแสดงตอบ
แทนปฏิการคุณนั้น ต้องเป็นความถูกต้อง เป็นความชอบธรรมตามหลักของกฎหมาย
บ้านเมือง ตามหลักกฎข้อบังคับ ไม่ขัดกับระเบียบวินัย หรือกฎเกณฑ์ข้อกำหนดที่วางไว้
เป็นหลักปฏิบัติร่วมกันของคนในสังคม

ผู้ที่เป็นกตัญญูชนทั้งหลายต้องมีจิตสำนึกยึดมั่นและศรัทธาในความยุติธรรมของ
ระเบียบกฎหมายของบ้านเมือง ทั้งกฎหมายนานาประเทศ กฎหมายปกครอง กฎหมายพาณิชย์
กฎหมายแพ่ง กฎหมายอาญา กฎหมายมหาชน กฎหมายระหว่างประเทศ กฎหมายเอกชน
หรือกฎหมายสูงสุดของรัฐคือกฎหมายรัฐธรรมนูญ เพราะว่ากฎหมายเป็นตัวกำหนดให้เกิด
ความชอบธรรมและความเป็นธรรม ที่เรียกว่า ความยุติธรรม ทั้งในระดับสังคมทั่วไปจนถึงระดับ
สังคมโลก กล่าวคือสันติสุขของสังคมมนุษย์และของโลกมีได้เพราะกฎหมายกตัญญูทศเวทที่ชน
จึงต้องไม่ประพฤติฝ่าฝืนกฎหมายสร้างความเดือดร้อนให้แก่สังคม ยึดกฎหมายเป็นหลักใน
การดำเนินชีวิต เพราะหากไม่ใช้กฎหมายเป็นหลักในการดำเนินชีวิตแล้วสังคมย่อมมีแต่ความ
วุ่นวาย ไม่เป็นระเบียบ ยากแก่การพัฒนาให้เจริญรุ่งเรืองได้

ความกตัญญูทศเวทที่เป็นคุณธรรมที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิต
ของมนุษย์ในสังคม แต่หากความกตัญญูทศเวทที่นั้นถูกบิดเบือนนำไปปฏิบัติขัดกับหลัก
กฎหมายของบ้านเมือง ความกตัญญูทศเวทที่นั้นก็พึงเป็นสิ่งที่ควรละเว้น เพราะความกตัญญู
ทศเวทที่ขัดหรือผิดกับหลักกฎหมายของสังคมมีแต่ นำความเดือดร้อนวุ่นวาย ความไม่ชอบ
ธรรมและอธรรมมาสู่สังคมเท่านั้น

^{๘๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๔.

๔.๕.๑.๒ ความกตัญญูทเวทีที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม

กตัญญูทเวทีชนนอกจากจะต้องปฏิบัติตามหลักของกตัญญูทเวทีศีลธรรมอย่างถูกต้องตามหลักของกฎหมายของสังคมแล้ว ยังต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักของศีลธรรมของศาสนาที่ตนนับถือด้วย เพราะกฎหมายของสังคมบ้านเมืองสามารถห้ามปรามความประพฤติของคนได้แต่เพียงด้านกายคือการกระทำและวาจาคือการพูดเท่านั้น แต่ในส่วนที่เป็นนามธรรมเป็นเรื่องของจิตใจ ความรู้สึกนึกคิด ต้องใช้หลักศีลธรรมเป็นเครื่องกันห้ามปรามให้ละชั่วประพฤติดี

พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ทัศนะว่า การตอบแทนบุญคุณคนที่มีพระคุณนั้น เป็นสิ่งควรทำ เป็นความดีผู้คนยกย่องสรรเสริญ แต่การตอบแทนบุญคุณคนนั้นต้องเป็นไปโดยถูกต้องชอบธรรมและไม่ก่อทุกข์ก่อเวรให้แก่ตนเองและผู้อื่น เช่น ต้องการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่โดยการไปปล้นจี้หรือฉ้อโกงเขาเพื่อนำเงินและสิ่งของมาให้พ่อแม่โดยอ้างว่าทำเพื่อตอบแทนพระคุณพ่อแม่หรือยอมทำชั่วทำผิดเพื่อทดแทนบุญคุณกันโดยให้การสนับสนุนหรือทำผิดระเบียบต่างๆ ตามที่ผู้มีพระคุณขอร้องให้ช่วยอย่างนี้เรียกว่าตอบแทนพระคุณโดยไม่ถูกต้องธรรม ไม่น่านิยมนยกย่องและไม่ควรทำเพราะการตอบแทนคุณคนที่ไม่ดีแต่มีบุญคุณกันด้วยการยกย่องสนับสนุนหรือยอมให้ได้เป็นใหญ่มีอำนาจจะกลายเป็นการส่งเสริมให้เขาไปก่อความเดือดร้อนให้แก่คนอื่น^{๔๑}

โดยสรุป ความกตัญญูทเวทีที่จะนำไปสู่การคำนึงสังคมได้นั้น ต้องเป็นความกตัญญูทเวทีที่ถูกต้องตามกฎหมาย และถูกต้องตามหลักศีลธรรม กฎหมายคือหลักวินิจจย ตัดสินการประพฤติทางกายวาจา ศีลธรรม คือหลักควบคุมการประพฤติทางใจผ่านกระบวนการแห่งปัญญา รู้ได้ว่าเป็นการกระทำที่ไม่มีโทษ เป็นประโยชน์ และบัณฑิตทั้งหลายไม่ติเตียน คือเป็นการกระทำที่มีผลเป็นความจริง ความตรง เป็นประโยชน์และเป็นธรรม ลักษณะการแสดงความกตัญญูทเวทีดังกล่าวนี้เป็นแบบสัมมาทิฐิ เป็นคุณธรรมที่เกื้อหนุนและส่งเสริม ให้เกิดพลวัตร การปฏิบัติขับเคลื่อนนำไปสู่ความเจริญมั่นคงได้

^{๔๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำพ่อ คำแม่, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๙.

๔.๕.๒ ความกตัญญูกตเวทีคำจูนระบบทางสังคม

ความกตัญญูกตเวทีคือคุณธรรมที่เป็นกลไกหลักสำหรับขับเคลื่อนการคำจูนสังคมในหลาย ๆ ด้าน ดังจะได้อธิบายในแต่ละประเด็นเป็นลำดับไป ดังนี้

๔.๕.๒.๑ คำจูนศีลธรรมสังคม

คำว่า ศีลธรรม หมายถึง ความประพฤติที่ดีที่ชอบ ศีลและธรรม ธรรมในระดับศีล^{๘๒} ส่วนคำว่าสังคม หมายถึง คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบกฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน^{๘๓} เมื่อรวมกันเป็นคำว่า ศีลธรรมสังคมจึงมีนิยามความหมายว่า ความประพฤติชอบดีงามของคนที่มีความสัมพันธ์กันตามกฎระเบียบมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน สร้างสรรค์สังคมให้เป็นสังคมอุดมธรรม

เมื่อบุคคลมีความกตัญญูกตเวทีแล้วย่อมเป็นเหตุให้คุณธรรมอื่นๆ เกิดตามมาด้วย กล่าวคือ ความกตัญญูกตเวทีเป็นเหตุให้เกิดความรัก (เมตตา) และความสามัคคี ความกตัญญูกตเวทีเป็นเหตุให้เกิดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ (ทาน บริจาค) ระหว่างคนในครอบครัวในชุมชน ในสถาบัน หรือในสังคมส่วนรวม เป็นเหตุให้เกิดความเคารพ (การวะ) นับถือให้เกียรติส่งเสริมสนับสนุนกันไม่ทำร้ายว่าร้ายกันมีจิตใจที่ปรารถนาดีต่อกัน ความกตัญญูกตเวทีเป็นเหตุให้เกิดคุณธรรมขั้นสูงคือสติปัญญา ไม่มีอวิชชาคือความโง่เขลามืดบอดแห่งจิตใจ เพราะคนที่ยึดมั่นในคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทีนั้น ย่อมเป็นผู้ที่มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ สามารถตระหนักและระลึกในบุญคุณของผู้มีอุปการคุณและสิ่งทั้งหลายได้

หากพิจารณาถึงเหตุการณ์ความเดือดร้อนวุ่นวายต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม เพราะมีคนในสังคมขาดกตัญญูกตเวทีตาธรรม สังคมขาดความกตัญญูกตเวทีเท่าใด ก็เดือดร้อนมากเท่านั้น เช่น ที่ปรากฏเป็นข่าวตามสื่อต่างๆ ในสังคมปัจจุบัน บุตรธิดาขาดความกตัญญูกตเวทีทำร้ายหรือฆ่ามารดาบิดาหรือญาติพี่น้องของตน ต้องเข้าไปปรับโทษในเรือนจำหรือถูกประหารชีวิต หรือปัญหาอื่นๆ เช่น ศิษย์ทำร้ายครู คู่สามีภรรยาทะเลาะกันจนครอบครัวแตกแยกหาความสุขไม่ได้เพราะขาดความกตัญญูกตเวทีต่อกัน ปัญหานายจ้าง

^{๘๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๑๑๐๓.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕๙.

กับลูกจ้างไม่ซื่อสัตย์ไม่จริงใจต่อกัน นำไปสู่ความขัดแย้งรุนแรงเพราะขาดความกตัญญู กตเวทีต่อกัน ประชาชนกับประชาชนเมื่อขาดความกตัญญูกตเวทีต่อกันก็จะมองไม่เห็น คุณค่าและอุปการคุณของกันและกันจึงก่อให้เกิดปัญหาการเบียดเบียน การเอารัดเอาเปรียบ การทำร้ายหรือฆ่ากันได้โดยง่าย ภาครัฐไม่ปกครองประชาชนตามหลักธรรมาภิบาล เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ทำให้เกิดปัญหาขึ้นแก่บ้านเมือง ประชาชนไม่มีความกตัญญูกตเวทีต่อ สถาบันชาติจึงทำให้ขาดความสามัคคี ไม่มีวินัย ก็ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม ปัญหาน้อย ใหญ่ที่เกิดจากการขาดความกตัญญูกตเวทีของคนซึ่งเป็นหน่วยย่อยเป็นปัญหาส่งผลกระทบต่อระบบศีลธรรมของสังคม ในทางตรงกันข้าม หากคนซึ่งเป็นหน่วยย่อยมีความกตัญญู กตเวทีแบบเป็นสัมมาทิฐิตั้งกล่าวแล้ว จะก่อให้เกิดการดำเนินชีวิตด้วยธรรมอื่นๆ ตามมา ซึ่งจะกลายเป็นฐานเกื้อหนุนให้ระบบศีลธรรมทางสังคมมั่นคงขึ้นและกลายเป็นสังคมอุดม ธรรมในที่สุด

๔.๕.๒.๒ คำจูนระบบการเมือง

คำว่า การเมือง หมายถึง งานที่เกี่ยวกับรัฐหรือแผ่นดิน การบริหารประเทศ เฉพาะที่เกี่ยวกับนโยบายในการบริหารประเทศ กิจการอำนาจหรือควบคุมการบริหาร ราชการแผ่นดิน^{๘๔} ความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมสำคัญสามารถคำจูนระบบการเมือง ภายในประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองได้เป็นอย่างดี เนื่องด้วยกตัญญูกตเวทีตาธรรมจะช่วยให้ สมาชิกในสังคมที่ดำเนินการเกี่ยวกับการเมืองมีจิตสำนึกที่ดี มีความกตัญญูกตเวทีคือสำนึก ตระหนักในคุณค่า คุณประโยชน์ของระบบการบริหารประเทศ นโยบายการบริหารประเทศ หรือกิจการเกี่ยวกับการบริหารราชการแผ่นดิน รู้บุญคุณและมุ่งตอบแทนบุญคุณ

หากคนในสังคมมีความกตัญญูกตเวทีอย่างสมบูรณ์ถูกต้อง ความกตัญญูกตเวที ย่อมจะช่วยคำจูน ประคับประคอง ป้องกันรักษาการบริหารประเทศหรืองานที่เกี่ยวกับ แผ่นดินประเทศชาติตลอดถึงนโยบายของรัฐด้านต่างๆ ให้เป็นไปด้วยดี เนื่องด้วยหลักธรรม คือความกตัญญูกตเวทีจะช่วยสร้างจิตสำนึกปลูกจิตสำนึกของคนในสังคม ให้รู้บุญคุณ มองเห็นคุณค่าของการพึ่งพาอาศัยกัน มีความสามัคคีปรองดองกัน มองเห็นวาระบบการ

^{๘๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๖.

บริหารประเทศทุกฝ่ายต้องช่วยเหลือกัน ต่างฝ่ายต่างเห็นคุณค่าของกันและกันและประพฤติเป็นประโยชน์ต่อกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่ก่อการทะเลาะบาดหมาง ไม่ทำร้ายทำลายกัน

กตัญญูกตเวทิตาธรรม จำเป็นต่อการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของประเทศทั้งหลายทุกระดับชั้น ทั้งการเมืองระดับท้องถิ่นหรือการเมืองระดับประเทศ หากขาดหลักธรรมคือความกตัญญูกตเวทิตา ความสับสนุนวุ่นวายย่อมจะเกิดขึ้นแก่ระบบการบริหารประเทศนั้นๆ อย่างแน่นอน เพราะคนในประเทศจะมีแต่ความเห็นแก่ตัว ไม่มีความเคารพระหว่างกัน ต่างฝ่ายต่างมุ่งแสวงหาผลประโยชน์และแสวงหาอำนาจมาครอบครอง เป็นเหตุนำไปสู่ความล่มสลายของการบริหารประเทศได้

อาจพิจารณาความกตัญญูกตเวทิตาที่ช่วยค้ำจุนระบบการเมืองได้จากกรณีตัวอย่างของแคว้นวัชชีที่นักการเมืองของแคว้นประพฤติกตัญญูกตเวทิตาต่อประเทศของตนด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมคืออปรีหานิยธรรม เป็นเหตุให้ประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่รอดปลอดภัย แม้ในคราวมีภัยอันตรายจากแคว้นมคธก็สามารถรักษาบ้านเมืองไว้ได้ เพราะทั้งผู้ปกครองและประชาชนต่างมีความกตัญญูกตเวทิตาต่อบ้านเมืองก่อให้เกิดความสมานฉันท์ ความสามัคคี เสียสละ จึงสามารถรักษาเมืองไว้ได้

ในทางตรงกันข้าม หากประชาชนซึ่งเป็นใหญ่ในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยขาดความกตัญญูกตเวทิตา จะทำให้ระบบการเมืองไม่ก้าวหน้า ติดขัด ตัวอย่างเช่น การเลือกตั้งทางการเมือง ประชาชนรับเงินซื้อเสียงจากผู้สมัครรับเลือกตั้งและลงคะแนนให้แก่ผู้ที่ตนรับเงินหรือสิ่งของอื่นใดมาด้วยคิดว่าเป็นการกตัญญูกตเวทิตาต่อผู้ลงสมัครรับเลือกตั้ง หากคนในสังคมมีกตัญญูกตเวทิตาที่ผิดศีลธรรมหรือขัดกับความถูกต้องในสังคมในลักษณะดังกล่าวข้างต้นมากขึ้นเรื่อยๆ ก็จะเป็นเหตุให้ระบอบการเมืองมีปัญหาการกระทำดังกล่าวจัดเป็นการสนับสนุนการทุจริตคดโกง หรือหากนักการเมืองขาดความกตัญญูกตเวทิตา การบริหารประเทศก็อาจจะเป็นไปได้เพื่อประโยชน์ตนเองและพวกพ้อง ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนตามอุดมการณ์ของประชาธิปไตย ซึ่งจะส่งผลให้ระบบการเมืองไร้เสถียรภาพ ไร้ความมั่นคง และก่อให้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวาย เกิดความเสียหายต่อประเทศในภาพรวมได้

๔.๕.๒.๓ คำจูนระบบการปกครอง

คำว่า ปกครอง หมายถึง ดูแล ค้ำครอง ระวังรักษา บริหาร^{๘๕} เมื่อรวมกับคำว่า การ เป็นการปกครองจึงมีความหมายว่า การดูแล การค้ำครอง การระวังรักษาและการ บริหาร ความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมสำคัญสามารถคำจูนการปกครองของสังคม ประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองได้เป็นอย่างดี เนื่องด้วยกตัญญูกตเวทีตาธรรมจะช่วยให้สมาชิก ในสังคมที่ดำเนินการเกี่ยวกับการปกครองด้วยจิตสำนึกที่ดี มีความกตัญญูกตเวทีคือสำนึก ตระหนักในคุณค่าคุณประโยชน์ของระบบการปกครองรัฐบุรุษคุณและมุ่งตอบแทนบุญคุณด้วย การแสดงบทบาทหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดอย่างเต็มความสามารถของแต่ละคน

ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย มีหลักการสำคัญคือทุกคนที่อยู่ภายใต้ ระบอบการปกครองนี้จะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนตามกฎหมาย กล่าวคือต้องละเว้นสิ่งที่ กฎหมายห้ามและปฏิบัติตามสิ่งที่กฎหมายบังคับหรืออนุญาตไว้ โดยทุกคนมีสิทธิและ เสรีภาพตามขอบเขตที่กฎหมายได้บัญญัติไว้ เช่น ให้ทำอะไรได้บ้าง ในระดับใด แต่สิทธิ และเสรีภาพนั้นต้องไม่สร้างความเดือดร้อนแก่คนอื่นหรือแก่สังคมโดยรวม

หากคนในสังคมมีความกตัญญูกตเวทีอย่างสมบูรณ์ถูกต้อง ความกตัญญูกตเวที ย่อมจะช่วยคำจูน ประคับประคอง ป้องกันรักษาการปกครองประเทศชาติให้เป็นไปด้วยดี เนื่องด้วยหลักธรรมคือความกตัญญูกตเวทีจะช่วยสร้างจิตสำนึก ปลุกจิตสำนึกของคนใน สังคมให้รู้บุญคุณมองเห็นคุณค่าของการพึ่งพาอาศัยกัน มีความสามัคคีปรองดองกัน ต่าง ฝ่ายต่างเห็นคุณค่าของกันและกันและประพฤติดีเป็นประโยชน์ต่อกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่ ก่อการทะเลาะบาดหมาง ไม่ทำร้ายทำลายกัน ดำเนินชีวิตและบริหารประเทศด้วยการยึด หลักของความกตัญญูกตเวที เมื่อบุคคลผู้อยู่ภายใต้ระบบการปกครองมีความกตัญญูกตเวที ต่อระบอบการปกครองแล้วย่อมก่อให้เกิดผลประโยชน์มากมายมหาศาล

หลักธรรมคือความกตัญญูกตเวทีมีอานิสงส์สามารถช่วยประคับประคองคำจูน การบริหารประเทศชาติให้มีความสงบสุข เจริญรุ่งเรืองได้เป็นอย่างดีแน่นอน หากคนใน สังคมศึกษาทำความเข้าใจในหลักของกตัญญูกตเวทีตาธรรมที่ถูกต้องด้วยหลักสัมมาทิฐิ และลง มือปฏิบัติตามหลักของความกตัญญูกตเวทีอย่างสม่ำเสมอ จริงจัง

^{๘๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๔๖.

ในฐานะเป็นประชาชน ไม่ว่าจะอยู่ภาคไหน นับถือศาสนาอะไร ต่างก็เป็นคนไทยอยู่ภายใต้ระบบการปกครองรัฐธรรมนูญฉบับเดียวกัน มีสิทธิเสรีภาพภายใต้กรอบกฎหมายเดียวกัน สิ่งที่ขาดไม่ได้คือต้องมีความกตัญญูทวดเวที่ต่อแผ่นดิน มีความเคารพต่อระบบการปกครอง ไม่คิด ไม่พูดและไม่กระทำการที่จะเป็นไปเพื่อทำลายระบบการปกครองของประเทศ ประโยชน์สุขของประเทศชาติต้องมาเป็นอันดับหนึ่ง แม้ว่าบางครั้งอาจจะเสียสิทธิประโยชน์ของตนไปบ้าง แต่เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขอันยิ่งใหญ่กว่าคือประโยชน์สุขของประเทศชาติส่วนรวมก็พึงเสียสละด้วยความกตัญญูทวดเวที่ หากคนในสังคมแสดงความกตัญญูทวดเวที่ดังกล่าว เชื่อแน่ว่าระบบการปกครองประเทศจะมีฐานที่มั่นคงแข็งแกร่งและนำไปสู่การพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรืองและเกิดความสงบสุขในบ้านเมืองได้อย่างแท้จริง

๔.๕.๒.๔ คำจากระบอบเศรษฐกิจ

คำว่า เศรษฐกิจ หมายถึง งานอันเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่างๆ ของชุมชน^{๘๖} ความกตัญญูทวดเวที่เป็นคุณธรรมสำคัญในการค้าจนกระบวนการทางเศรษฐกิจคือเรื่องเกี่ยวกับปากท้อง เกี่ยวกับการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนซื้อขายและการจัดสรรผลผลิต ดังต่อไปนี้

๑. ด้านการผลิต ความกตัญญูทวดเวที่จะเป็นคุณธรรมกระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมการผลิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจนเกินไปและเกิดการมุ่งผลิตสิ่งต่างๆ ออกมาสู่สังคมโดยผลผลิตทั้งหลายต้องไม่เป็นอันตรายไม่มีพิษภัยแก่ผู้บริโภค หลีกเว้นการผลิตสิ่งที่เป็นโทษภัยแก่ชีวิต เช่น ยาเสพติดหรือสารเสพติดชนิดต่างๆ หรือไม่ผลิตสินค้าที่มีสารปนเปื้อนหรือมีสารพิษ เป้าหมายการผลิตจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของผู้บริโภคอย่างแท้จริง

๒. ด้านการบริโภค ความกตัญญูทวดเวที่จะกระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดการบริโภคใช้สอยผลผลิตอย่างประหยัด คุ่มค่า และเกิดประโยชน์สูงสุด บริโภคอย่างมีสติปัญญาไม่ตกเป็นทาสของการบริโภค พฤติกรรมการบริโภคของคนในสังคมจะเป็นแบบพอเพียง รู้จักแบ่งปัน จะก่อให้เกิดจิตสำนึกอยู่เสมอว่าการบริโภคเป็นเพียงเครื่องช่วยให้ชีวิตดำเนินอยู่ต่อไปเพื่อกระทำความดีบำเพ็ญประโยชน์ต่อตนเองครอบครัวและสังคมส่วนรวม

^{๘๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๐๖.

๓. ด้านการแลกเปลี่ยนซื้อขาย ความกตัญญูทวเที่ัจะกระตุ้นและส่งเสริมให้เกิด การแลกเปลี่ยนซื้อขายอย่างบริสุทธิ์ยุติธรรมเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งผู้ซื้อ และผู้ขายจะระลึกถึงอุปการคุณของกันและกันอยู่เสมอ การขายดำรงอยู่ได้เพราะมีผู้ซื้อ การซื้อก็ดำรงอยู่ได้เพราะมีการขาย ทั้งผู้ซื้อและผู้ขายต่างต้องพึ่งพาอาศัยกัน ไม่เกิดการ เอาไรต์เอาเปรียบกัน กิจกรรมการแลกเปลี่ยนซื้อขายจะดำเนินไปอย่างประสานประโยชน์ และพัฒนาตามลำดับ

๔. ด้านการจัดสรรผลผลิต ความกตัญญูทวเที่ัจะเป็นคุณธรรมที่ช่วยกระตุ้น และส่งเสริมให้เกิดกระบวนการจัดสรรผลผลิตให้เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ยุติธรรม เป้าหมายการ จัดสรรผลผลิตจะเป็นไปเพื่อการแบ่งปันประโยชน์สุขอย่างทั่วถึง

จะเห็นได้ว่าความกตัญญูทวเที่ัมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก หากคนในสังคมมีความกตัญญูทวเที่ัอย่างสมบูรณ์ถูกต้องก็จะมีพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ และดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปในแนวทางที่ถูกต้องเพราะความกตัญญูทวเที่ัจะช่วย คำจุนและส่งเสริมให้โครงสร้างของระบบเศรษฐกิจทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนซื้อขายและการจัดสรรผลผลิตของประเทศทั้งในระดับรากหญ้าและ ระดับประเทศดำเนินไปด้วยดี แข็งแกร่งและมั่นคง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาาระบบเศรษฐกิจ ของประเทศโดยภาพรวมอย่างมั่นคงและยั่งยืน

๔.๕.๒.๕ คำจุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คำว่า ทรัพยากร หมายถึง สิ่งทั้งปวงอันเป็นทรัพย์^{๘๗} คำว่า ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ หรือสภาพภูมิประเทศ^{๘๘} คำว่า ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพย์อันเกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติ^{๘๙} ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่อยู่รอบๆ มนุษย์ทั้งที่ดีและไม่ดี^{๙๐} ความกตัญญูทวเที่ัเป็นคุณธรรมที่ช่วยคำจุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ เนื่องด้วยคุณธรรมคือกตัญญูทวเที่ัตาธรรมสามารถช่วยยับยั้งความโลภของมนุษย์ให้อยู่

^{๘๗} ราชบัณฑิตยสถาน,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒,หน้า ๕๐๓.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๔.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๓.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙๑.

ในขอบเขตที่พอดี และสร้างจิตสำนึกในการดำเนินกิจกรรมด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างพอเพียง พอดี ดังต่อไปนี้

๑. ด้านกิจกรรมการผลิต

การผลิต คือการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นประโยชน์ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ในกระบวนการผลิตเพื่อเป็นการกตัญญูทวนเวียนต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นต้องยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา รู้จักความพอดี รู้คุณค่า รู้ประมาณ ตลอดจนรู้จักบูรณาการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์สูง และประหยัดสุด ที่เรียกว่าการผลิตที่ดีต้องลดต้นทุนการผลิต รู้จักใช้ทรัพยากรทดแทนและเน้นความจำเป็น ความสำคัญต่อการที่จะบริโภค คือผลิตเพื่อสนองความต้องการของชีวิตเพราะหากผลิตเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์จะไม่จบไม่พอดี ก่อให้เกิดผลคือ

(๑) ไม่มีขอบเขต

(๒) ล้มลายตัวเอง เสียคุณภาพชีวิต ไม่สนองความต้องการของชีวิตที่แท้จริง บั่นทอนชีวิต

(๓) เบียดเบียนคนอื่น เสียหายต่อสังคม

(๔) ทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ก่อมลภาวะมากมาย^{๙๑} นอกจากนี้

กิจกรรมการผลิตต้องอยู่บนพื้นฐานของการมีจิตสำนึกรับผิดชอบในกระบวนการพัฒนาทางระบบเศรษฐกิจโดยรวมด้วยดังคำกล่าวที่ว่า กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยในรอบ ๓ ทศวรรษที่ผ่านมาเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมทั้งสร้างภาวะมลพิษทางสิ่งแวดล้อมด้วยปรากฏการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม ได้กลายเป็นสิ่งที่คนทั้งสังคมจะต้องตระหนักถึงและร่วมกันแก้ปัญหาอย่างจริงจัง^{๙๒} ด้านการบริโภคใช้สอยและสร้างทดแทน

การบริโภคหรือการใช้สอยจะต้องมีจิตสำนึกตระหนักในคุณค่า คุณประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง และมุ่งตอบแทนคุณของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมด้วยการแสดงบทบาทหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดอย่างเต็มความสามารถรู้จักที่จะ

^{๙๑} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ภารกิจ-ฝ่าวิกฤติตอบปัญหา-สนทนารธรรมกับคุณอนันท์ ปันยารชุน และคณะ, พิมพ์ครั้งที่สอง, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๔๗.

^{๙๒} ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, วิถีใหม่แห่งการพัฒนา : วิถีวิทยาศาสตร์สังคมไทย, หน้า ๑๓๘.

สร้างสิ่งทดแทนทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการบริโภคใช้สอยอันเป็นการเกื้อหนุนค้ำจุนให้เกิดความมั่นคงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปัจจัยหนุนให้เกิดความมั่นคงของมนุษย์และสังคม

๒. ด้านการดูแลอนุรักษ์

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (Conservation) หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ และใช้ได้เป็นระยะเวลานานมากที่สุด ทั้งนี้จะต้องให้มีความสูญเสียทรัพยากรน้อยที่สุด แต่ในขณะเดียวกันสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นคุ้มค่ามากที่สุด หรือเรียกว่าการใช้ที่ยั่งยืน เพราะการเพิ่มประชากรและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นตัวเร่งที่ทำให้เกิดการร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ อันนำมาซึ่งปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของประชาชนทั้งในเขตเมืองและชนบท นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความมั่นคง และมั่งคั่งของประชาชนในชาติ เพราะทรัพยากรธรรมชาติเป็นมรดกทางธรรมชาติให้ไว้ เพื่อมนุษย์ได้ใช้ในการดำรงชีวิต เพราะคุณธรรมความกตัญญูต่อบุคคลจะทำให้มนุษย์ต้องศึกษาค้นคว้าถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อมิให้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นหมดไปอย่างรวดเร็ว เพราะการอนุรักษ์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งในเมืองและชนบท ดังนั้น ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดจะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ^{๙๓}

พฤติกรรมหรือกิจกรรมของมนุษย์ที่เกิดจากคุณธรรมกตัญญูต่อบุคคลที่จะส่งผลดีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การช่วยกันใช้น้ำมันหรือเชื้อเพลิงทางธรรมชาติอย่างประหยัดใช้เท่าที่จำเป็นที่สุดและเกิดประโยชน์สูงสุดการร่วมกันปลูกป่าทดแทนป่าไม้ที่ร่อยหรอลงไป การช่วยกันกำจัดขยะมูลฝอยสิ่งปฏิกูลสร้างความสกปรกให้สังคม เป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค เป็นอันตรายต่อสุขภาพตลอดถึงการช่วยกันรณรงค์อนุรักษ์พัฒนาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ให้อยู่ในสภาพที่เป็นธรรมชาติมากที่สุด เหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมที่ส่งผลดี และจัดเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลที่ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ด้านกิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ขาดความกตัญญูต่อบุคคล จะส่งผลร้ายต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งมิให้เห็นอยู่เป็นจำนวนมากในสังคมปัจจุบัน เช่น การใช้น้ำมันหรือเชื้อเพลิงทางธรรมชาติอย่างไม่ประหยัด สิ้นเปลือง ฟุ่มเฟือยไม่จำเป็น และไม่เกิดประโยชน์

^{๙๓} <http://www.reo.11.net / environment.> (Searching Date : July 18 2006).

สูงสุด การก่อกมลพิษทางอากาศ ทางน้ำ ทางเสียงของโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆไม่ให้ความร่วมมือหรือไม่มีมาตรการหรือวิธีการใดๆ มาช่วยให้ปัญหามลพิษทั้งหลายซึ่งผลกระทบโดยตรงต่อสภาพแวดล้อมและมนุษย์บรรเทาเบาบางลง การทิ้งขยะมูลฝอยอย่างไร้จิตสำนึก เหล่านี้ล้วนเป็นการแสดงความอกตัญญูต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น ควรแก่การตำหนิ และไม่ควรเอาเป็นแบบอย่าง

หากคนในสังคมมีความกตัญญูทวนเวียนอย่างสมบูรณ์ถูกต้อง ความกตัญญูทวนเวียนที่ย่อมจะช่วยค้ำจุน ประคับประคอง ป้องกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีความสมดุลและยั่งยืน มนุษย์จึงต้องมีความกตัญญูทวนเวียนที่ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการไม่พัฒนาเพื่อหวังความร่ำรวยอย่างก้าวกระโดด แต่หากต้องพัฒนาสังคม เศรษฐกิจและการเมืองบนหลักของบูรณาการ มีความสำนึกตระหนักในความมีอยู่อย่างจำกัดของทรัพยากรทางธรรมชาติและความสะดวกสบายของสิ่งแวดล้อม มนุษย์ดำเนินความสัมพันธ์กับธรรมชาติ (ใช้ธรรมชาติ) ตามความคิด ความเข้าใจ และจิตสำนึกของตนเอง และหากสภาพแวดล้อมปัจจุบันคือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหามลพิษต่างๆ ที่รุมล้อมอยู่รอบตัวมนุษย์ สิ่งนี้ ย่อมเป็นพยานบ่งบอกถึงความไม่เข้าใจ ความคิดที่ผิดพลาดและจิตสำนึกที่ไม่ถูกต้องของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย^{๙๔} แนวคิดเกี่ยวกับการอิงอาศัยกันของสรรพสิ่ง พระพุทธศาสนาสอนอธิบายว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่อาจดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง ต้องอิงอาศัยกันและกัน สนับสนุน ส่งเสริมกันตามหลักอิทัปปัจจยตา คือ สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี สิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น สิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี สิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ^{๙๕} ทุกสรรพสิ่ง ทุกสรรพชีวิต ล้วนเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันทั้งทางตรงและทางอ้อมดังนั้น จึงไม่มีใครไม่เป็นหนี้ความกตัญญูทวนเวียนที่ต่อผู้อื่น สิ่งอื่น ดังนั้น มนุษย์จึงต้องงดเว้นกิจกรรมหรือการกระทำใดๆที่มีผลกระทบเป็นความเสียหายต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจนเกินพอดี ต้องมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างพอดี พอเพียง มีกิจกรรมการสร้างทดแทนและมีกระบวนการอนุรักษ์ที่ถูกต้องเป็นระบบโดยมุ่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

^{๙๔} ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, วิชาใหม่แห่งการพัฒนา : วิทยานิพนธ์ศึกษาสังคมไทย, หน้า ๓๓๔.

^{๙๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔/๘๖.

๔.๖ สรุป ความกตัญญูกตเวทีคุณธรรมคำจูนสังคม

สภาพปัญหาที่ขาดความกตัญญูกตเวที คือภาวะที่ขาดความสำนึกในอุปการคุณ และการตอบแทนคุณ ซึ่งทำให้ขาดปฏิสัมพันธ์กันในบทบาทหน้าที่ด้านการอนุเคราะห์ สงเคราะห์และการทดแทนคุณต่อกัน ทำให้เกิดปัญหาต่อสังคมในหลาย ๆ ด้าน ดังกล่าวมา

สังคมที่มีความกตัญญูกตเวที เป็นผลดีต่อการดำเนินกิจกรรมชีวิตที่เป็น คุณประโยชน์ต่อกัน เมื่อต่างฝ่ายต่างทำอุปการคุณ ก็ย่อมอนุเคราะห์ตอบแทนคุณกันไป อย่างต่อเนื่องไม่สิ้นสุดนั่นคือกระบวนการรักษาหน้าที่ รักษาคุณความดีไม่มีที่สิ้นสุด แสดง ถึงความสืบเนื่องมั่นคงของคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทีในจิตใจและแสดงว่าความ กตัญญูกตเวทีที่เป็นสัมมาทิฐิ ถูกต้องทั้งหลักศีลธรรม หลักกฎหมาย ธรรมเนียมประเพณี อันดีงาม ย่อมจะเกื้อกูลอุดหนุนความมั่นคงของสังคมได้ ดังต่อไปนี้

บุตรธิดา ได้รับอุปการะจากมารดาบิดาแล้ว ย่อมเกิดความซาบซึ้งในอุปการคุณ นั้นเป็นสายใยรักแห่งครอบครัว มีความสัมพันธ์อันดีในอันที่จะตอบแทนคุณหรือกตัญญู กตเวทีต่อมารดาบิดา ความกตัญญูกตเวทีย่อมเป็นคุณธรรมที่เป็นพลังทำให้บุตรธิดา ประพฤติตนเป็นคนดียึดมั่นในสุจริต ฝ่ายมารดาบิดาก็จะตั้งมั่นในคุณธรรม คอยเกื้อกูล อุดหนุนบุตรธิดาให้มีความสำเร็จและเป็นหลักในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข ย่อมทำให้สังคม ระดับครอบครัวมีความผาสุกอบอุ่นมั่นคงส่งผลให้สังคมระดับอื่นมั่นคงผาสุกตามด้วย

ศิษย์ได้รับอุปการะจากครูอาจารย์ทั้งด้านความรู้และด้านคุณธรรมแล้วจิตสำนึก ตอบแทนอุปการคุณด้วยการประพฤติเป็นคนดี เป็นสิ่งที่เกื้อกูลให้เกิดสำนึกที่ดีที่จะตอบแทน คุณครูอาจารย์ และเป็นพลังในการที่จะสร้างประโยชน์ส่วนตนและส่วนรวม ความกตัญญู กตเวทีที่ระหว่างศิษย์กับอาจารย์เป็นความผูกพันทางใจในการช่วยเหลือ อนุเคราะห์ สงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดความสมานฉันท์ระหว่างหมู่ศิษย์ มีความเป็นเอกภาพใน หมู่คณะ มีระบอบทางสังคมที่ให้เกียรติเคารพนับถือผู้มีภูมิรู้ภูมิธรรมทำให้เกิดวัฒนธรรม ประเพณีที่จรรโลงจิตใจและสังคมเช่นการไหว้ครู เป็นต้น

สามีภรรยา มีอุปการะและการตอบแทนคุณกัน ด้วยการประพฤติตนเป็นสามี ภรรยาที่ดียึดหลักธรรมในการครองชีวิตคู่ มีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน มีความอดทนต่อ ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน เป็นเหตุให้ไม่ประพฤตินอกใจ ไม่ทำ ร้ายร่างกายและจิตใจกัน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามหรือคิดมุ่งร้ายทำลายกัน ส่งผลให้ครอบครัว มีความอบอุ่นผาสุก ไม่มีปัญหาการหย่าร้าง ปัญหาการฆ่าตัวตาย การประพฤตินอกใจ

ปัญหาสุขภาพจิตปัญหาอบายมุข และปัญหาสิ่งเสพติดเป็นต้น ก็เพราะสามีและภรรยา มีความกตัญญูทวนเวียนต่อกันนั่นเอง

มิตรหรือสหายที่มีอุปการคุณและตอบแทนคุณต่อกันแล้ว ก็จะได้ความเป็นมิตรแท้ ช่วยเหลือเกื้อกูลอนุเคราะห์สงเคราะห์ ป้องกันมิตรผู้ประมาท รักษาผลประโยชน์ของกัน เป็นที่พึ่งพิง ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ ความกตัญญูทวนเวียนที่มีต่อกันนั้นย่อมเสริมสร้าง มิตรภาพ สร้างประโยชน์ร่วมกัน ย่อมนำมาซึ่งความสุขความเจริญความผาสุกของกันและ กันและของสังคม นี่คือผลความกตัญญูทวนเวียนที่ระหว่างมิตร

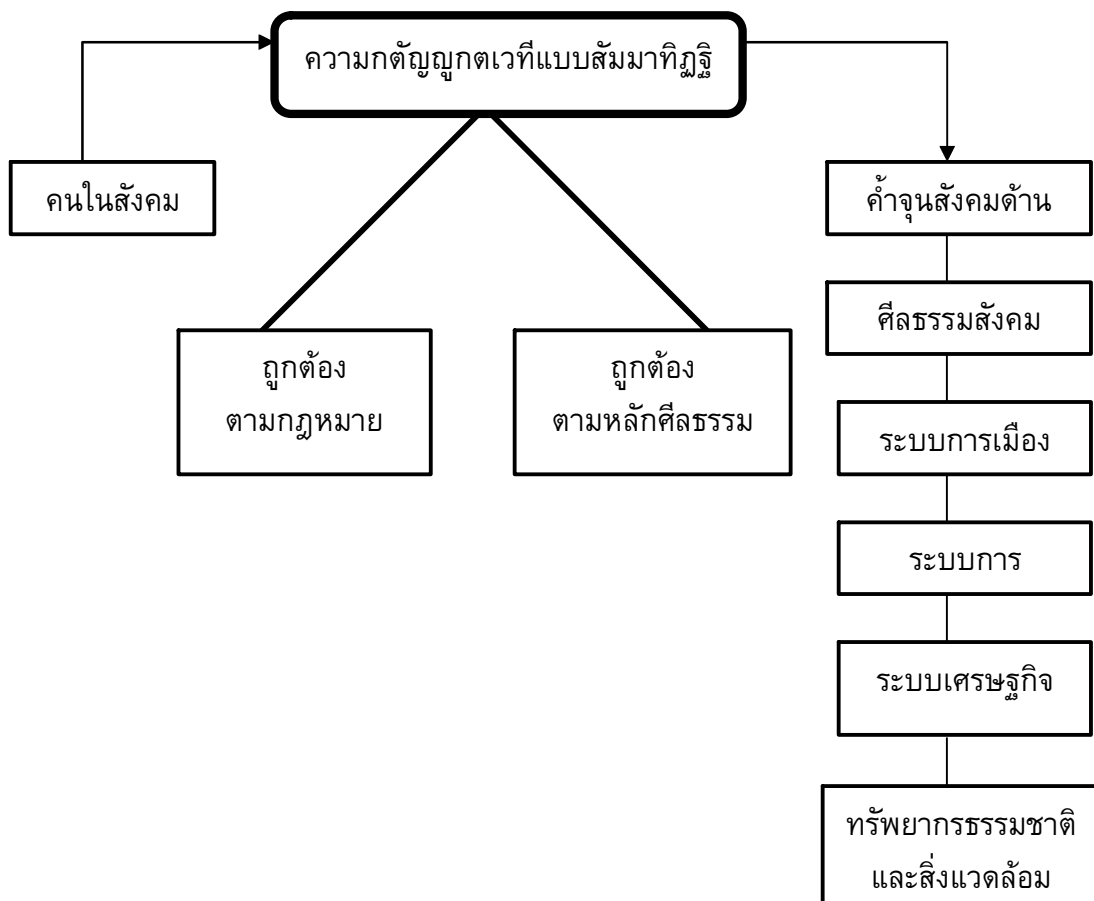
ผู้บังคับบัญชา(นายจ้าง) กับผู้ใต้บังคับบัญชา(ลูกจ้าง) มีความกตัญญูทวนเวียนต่อกัน ทำให้มีสำนึกดีในการเป็นผู้บังคับบัญชา(นายจ้าง) ผู้ใต้บังคับบัญชา(ลูกจ้าง)ที่ดีต่างก็ยึดหลักเมตตาธรรม ไม่มีอคติ อนุเคราะห์สงเคราะห์กันและกัน เป็นอยู่แบบพี่น้องปรองดองกัน เหมือนญาติช่วยแก้ปัญหาช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน ปัญหาความขัดแย้ง การ แก่งแย่งแข่งขันและความรุนแรงในสังคม เกิดความเชื่อมั่นศรัทธา และเอกภาพในการ ทำงานหรือประโยชน์อื่น ๆ ทั้งระดับกลุ่มและสังคม ส่งผลให้เกิดความผาสุก ความเจริญ มั่นคงแก่สังคมโดยรวม

ประชาชนได้รับประโยชน์ในจากรัฐ ตอบแทนอุปการคุณแห่งรัฐ ด้วยการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางกระบวนการปกครอง ไม่ละเลยในสิทธิหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อรัฐ ฝ่ายรัฐก็ ตระหนักถึงอุปการคุณของประชาชนยึดมั่นในหลักธรรมาภิบาลในการบริหารปกครองยอม ให้เกิดความยุติธรรมแก่ทั้งสองฝ่าย ต่างสำนึกในการเป็นพลเมืองและเจ้าหน้าที่รัฐที่ดี ไม่ ละเลยประโยชน์แห่งประชาชนและประโยชน์แห่งรัฐ เกิดความรักสามัคคี ไม่มีการประท้วง การใช้อำนาจของรัฐ การกดขี่ข่มเหงประชาชนยอมทำให้เกิดการพัฒนาที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูล นำความผาสุก ความเจริญมั่นคงแก่ประชาชนและรัฐ

นักบวช ในที่นี้หมายถึงพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ได้รับความเกื้อกูล จากประชาชน ได้สำนึกในอุปการคุณและตอบแทนคุณของประชาชนด้วยการประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ทำหน้าที่ตามบทบาทและสถานะของตน กล่าวคือส่วนตนต้องมีสมณสาธูป สงบ กาย สงบวาจา สงบใจ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและชุมชน สังคมในด้านการพัฒนาจิตใจ การศึกษา สามัคคีธรรมและช่วยแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ของประชาชนและสังคม ส่วนรวม สร้างความมั่นคงแก่พระศาสนา นำพาประชาชนประสบสุขด้วยหลักการที่ว่า ปกป้องพระศาสนา รักษาสังคมมณฑล แก่ความยากจนของประชาชน เมื่อทำได้เช่นนี้ก็ถือว่า ได้ตอบแทนอุปการคุณของประชาชน เป็นเหตุให้เกิดความผาสุก สงบแก่สังคม

มนุษย์สำนึกถึงคุณค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิตทั้งด้านอาหาร ที่อยู่อาศัยยารักษาโรค ตลอดจนความมั่งคั่งมั่นคงแห่งชีวิตแล้ว มุ่งหมายที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีสติและสำนึกดีต่อการปกป้องการบ่อนทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การรักษาป่าไม้ ต้นน้ำ ช่วยรณรงค์สร้างจิตสำนึกในการรักษา อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ย่อมทำให้ทรัพยากรธรรมชาติคงอยู่เป็นปัจจัยให้สังคมและมนุษยชาติไม่เดือดร้อนได้ความผาสุกและความเจริญมั่นคงจากการใช้ทรัพยากรและธรรมชาตินั้น

จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าความกตัญญูทวาทเป็นคุณธรรมที่สำคัญด้านการสร้างอุปการคุณ และการตอบแทนคุณระหว่างมนุษย์ และสิ่งต่าง ๆ ทั้งเป็นฐานเกื้อหนุนให้ระบบทางสังคมด้านต่าง ๆ เกิดความมั่นคงและพัฒนาอย่างเป็นระบบ อนึ่งความกตัญญูทวาทที่จะเกื้อหนุนค้ำจุนสังคมให้เกิดความมั่นคงนั้น ต้องเป็นแบบสัมมาทิฐิโดยมีคนเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติขับเคลื่อนสู่เป้าหมาย เขียนเป็นแผนภูมิแสดงประกอบได้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๔.๓ ความกตัญญูทวาทแบบสัมมาทิฐิค้ำจุนระบบทางสังคม
(โดยผู้วิจัย)

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ความกตัญญูทศเวทในฐานะคุณธรรมคำจูนสังคมนี้ สืบเนื่องมาจากผู้วิจัยมองเห็นว่าความกตัญญูทศเวท คือคุณธรรมที่สำคัญยิ่งในสังคม เป็นคุณธรรมเชื่อมสัมพันธ์คนในสังคมให้เกิดความสำนึกในบุญคุณและตอบแทนคุณซึ่งกันและกันเป็นคุณธรรมสำคัญที่ช่วยเชื่อมโยงสัมพันธ์กันระหว่างคนกับสถาบัน องค์การ คนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นไปในลักษณะที่ถูกต้องเหมาะสม อันจะเป็นฐานคำจูนสังคมให้มีความมั่นคงและสันติสุข

เพื่อแสวงหาคำตอบสมมุติฐานดังกล่าว ผู้วิจัยจึงกำหนดกรอบวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยไว้ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับความกตัญญูทศเวทในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับความกตัญญูทศเวทที่จะเป็นฐานคำจูนสังคม

จากผลการศึกษาวิจัย พบว่า คำว่า กตัญญู หมายถึง การสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นภาวะทางจิตใจอันเป็นมโนกรรม คำว่า กตเวทีย หมายถึง การตอบแทนคุณผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นการแสดงออกทางภายนอกทั้งการกระทำทางกายและการแสดงออกทางคำพูดด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง กตเวทีย จึงจัดเป็นทั้งกายกรรมและวจีกรรม รวมความแล้ว คำว่า กตัญญูทศเวทีย หมายถึง การสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนแล้วกระทำตอบแทนคุณด้วยการแสดงออกทางกายและทางวาจา ดังนั้น คำว่า กตัญญูทศเวทีย จึงจัดเป็นมโนกรรม กายกรรม และวจีกรรม ดังกล่าวแล้ว

หลักการของความกตัญญูทศเวทียที่จะได้ชื่อว่าสมบูรณ์นั้น คุณธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ คือ ต้องมีทั้งกตัญญูตาคือการสำนึกในบุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่น และกตเวทียตา คือการกระทำตอบแทนคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีคุณแก่ตน หากขาดความกตัญญูทศเวทียก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะบุคคลจะกระทำการตอบแทนคุณใครหรือสิ่งใดได้นั้นต้องมีจิตสำนึกในคุณของสิ่งนั้นเป็นเบื้องต้นก่อนและหากมีความกตัญญูแต่ไม่แสดงการตอบแทนคุณด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ขาดความสมบูรณ์

เพราะไม่เกิดการปฏิบัติที่จะก่อให้เกิดประโยชน์เป็นรูปธรรม การที่บุคคลมีทั้งความกตัญญู และกตเวทิตาที่ถือว่าปฏิบัติครบสมบูรณ์ทั้งมโนกรรม กายกรรมและวจีกรรม อันเป็นหลักการของความกตัญญูกตเวทิตาที่แท้จริงต้องถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมายของสังคมบ้านเมือง ไม่ขัดกับระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณี อันดีงามของสังคม ต้องตั้งอยู่บนหลักการของความถูกต้องดีงาม

ความกตัญญูกตเวทิตามีความสำคัญ ๔ ประการ คือ

๑) ความกตัญญูกตเวทิตาที่เป็นพื้นฐานของคนดีพระพุทธศาสนาถือว่าความกตัญญูกตเวทิตาเป็นมารดาของคุณธรรมทั้งปวง คือ เป็นคุณธรรมพื้นฐานช่วยให้คุณธรรมอื่นๆ ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้นตามมาและส่งเสริมเกื้อหนุนให้คุณธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญขึ้นและแผ่กว้างไพศาลมากขึ้นและประการสำคัญเป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมและเกื้อหนุนให้บุคคลเป็นคนดีและกระทำความดีมากขึ้น

๒) ความกตัญญูกตเวทิตาเป็นเครื่องหมายของคนดี ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ความกตัญญูกตเวทิตาเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายบ่งบอกคุณสมบัติความเป็นคนดี สัตบุรุษหรือคนดีมีความกตัญญูกตเวทิตาเป็นเครื่องหมาย ส่วนความอกตัญญูเป็นเครื่องหมายของอสัตบุรุษหรือคนไม่ดี

๓) กตัญญูกตเวทิตาที่บุคคลหาได้ยากในโลก พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่า กตัญญูกตเวทิตาที่บุคคลที่แท้จริงหาได้ยากดุจการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องยาก แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญการมีความกตัญญูกตเวทิตาเป็นอย่างมาก เพราะการปฏิบัติตนเป็นคนกตัญญูกตเวทิตาต้องมีจิตสำนึก มีความตระหนักในบุญคุณของบุพพการีและผู้มีอุปการคุณทั้งหลายและต้องลงมือปฏิบัติตามหลักของกตัญญูกตเวทิตาธรรมอย่างจริงจัง จึงจะเรียกได้ว่าเป็นกตัญญูกตเวทิตาที่บุคคลที่แท้จริง กล่าวได้ว่า คนที่มีความกตัญญูหาได้ง่าย และคนที่แสดงกตเวทิตาต่อผู้อื่นสิ่งอื่นเพียงชั่วครั้งชั่วคราวหรือเพียงหวังผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นคำตอบแทนก็หาได้ไม่ยากนัก แต่กตัญญูกตเวทิตาที่บุคคลที่มีคุณสมบัติครบถ้วนสมบูรณ์ตามหลักการพระพุทธศาสนาดังกล่าวแล้ว จัดว่าหาได้ยากยิ่ง

๔) ความกตัญญูกตเวทิตาก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต ในด้านการได้รับยกย่อง ความเจริญรุ่งเรือง และความประสพสุขในโลกนี้และโลกหน้า ด้วยความกตัญญูกตเวทิตาเป็นตัวกำหนดการประพฤติปฏิบัติและเป็นกรอบให้สร้างคุณธรรมต่าง ๆ ทั้งให้เกิดการประพฤติที่ดี เป็นสุจริตทางกาย วาจา และใจ เป็นผลให้เป็นที่ยอมรับนับถือ ตลอดถึงได้รับการส่งเสริมสนับสนุนในหน้าที่การงาน ในฐานะเป็นคนดีมีกตัญญูกตเวทิตา และให้เกิดความสุขด้วยผลแห่งการประพฤติสุจริตทั้งในปัจจุบันและโลกหน้า

ลักษณะของความกตัญญูกตเวทิตที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากการศึกษามีหลายลักษณะ คือ ๑) ความกตัญญูกตเวทิตที่ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ที่พบเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิตที่บุตรมีต่อมารดาบิดา ความกตัญญูกตเวทิตที่ศิษย์มีต่ออาจารย์ ความกตัญญูกตเวทิตที่มีมิตรมีต่อมิตร ความกตัญญูกตเวทิตที่พระราชามีต่อนักบวชและนักปราชญ์ และความกตัญญูกตเวทิตที่นักบวชมีต่อคฤหัสถ์ ๒) ความกตัญญูกตเวทิตที่ระหว่างมนุษย์กับเทวดา ที่พบเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิตที่เทวดามีต่อมนุษย์ และความกตัญญูกตเวทิตที่มนุษย์มีต่อเทวดา ๓) ความกตัญญูกตเวทิตที่ระหว่างมนุษย์กับอมมนุษย์ ๔) ความกตัญญูกตเวทิตที่ระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน ที่พบเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิตที่มนุษย์มีต่อสัตว์ และความกตัญญูกตเวทิตที่สัตว์มีต่อมนุษย์ ๕) ความกตัญญูกตเวทิตที่ระหว่างสัตว์เดรัจฉานกับสัตว์เดรัจฉาน ๖) ความกตัญญูกตเวทิตต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาวิจัย พบว่า การแสดงความกตัญญูกตเวทิตที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาดังกล่าวข้างต้นมีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

๑) การแสดงความกตัญญูกตเวทิตต่อบุพพการี ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่เสวยชาติเป็นทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน ลักษณะของการแสดงความกตัญญูกตเวทิตของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อมารดาบิดามีทั้งการเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยปัจจัยสี่ การยอมสละชีวิตของตนเพื่อปกป้องชีวิตของมารดาบิดา และการเตือนสติให้มารดาบิดาตั้งมั่นในธรรม ส่วนการแสดงความกตัญญูกตเวทิตของศิษย์ที่กระทำต่ออาจารย์จะเป็นลักษณะการปรนนิบัติ เคารพเชื่อฟัง ตั้งใจศึกษาเป็นต้น และการอุทิศส่วนกุศลให้บุพพการีที่ล่วงลับ

๒) การแสดงความกตัญญูกตเวทิตต่อบุพการีบุคคล จะเป็นลักษณะของการตอบแทนคุณกันด้วยปัจจัยสี่ (อามิสปฏิสนธาร) การมอบยศ ตำแหน่งให้ การประกาศคุณอุปการีบุคคลให้ปรากฏต่อสาธารณะ การปกป้องดูแลมิตรและทรัพย์สินสมบัติของมิตร การตักเตือนมิตรให้ตั้งมั่นในธรรม (ธรรมปฏิสนธาร) การทำเทวดาพลีคือการอุทิศส่วนกุศลให้เทวดา

๓) การแสดงความกตัญญูกตเวทิตต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะพบในลักษณะการสอนให้เห็นคุณค่าของธรรมชาติ การดูแลรักษา การอนุรักษ์ การห้ามทำลาย การสอนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเป็นมิตร

การแสดงความกตัญญูกตเวทิตต่อบุคคลหรือต่อสรรพสิ่งเป็นกลไกช่วยเป็นฐานคำจูงสังคมให้อยู่รอดมั่นคงได้ ดังนี้

๑) ความกตัญญูทเวที่ต่อบุพพการีคือมารดาบิดาและครูอาจารย์

การตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดานั้น กระทำได้ ๒ ขณะ คือ ขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่และขณะที่ท่านล่วงลับไปแล้ว การตอบแทนคุณมารดาบิดาขณะยังมีชีวิตอยู่สามารถกระทำได้ใน ๒ ลักษณะ คือ ๑) การตอบแทนด้านกายภาพ คือปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ๒) การตอบแทนด้านจิตใจ ซึ่งกระทำได้ ๒ ลักษณะ คือ การให้ความสุขทางใจ และการให้ตั้งมั่นในธรรม ผลการศึกษาวิจัยพบว่า การตอบแทนคุณมารดาบิดาด้วยการเตือนสติท่านไม่ให้เป็นผู้ประมาทและให้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมเป็นการตอบแทนที่ประเสริฐกว่าสิ่งใด ๆ เพราะการตอบแทนด้วยธรรมเป็นการช่วยให้มารดาบิดาได้สวรรค์สมบัติหรือนิพพานสมบัติอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ ดังนั้น การแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อมารดาบิดาจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ท่านทั้งในโลกนี้ โลกหน้าและประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน ส่วนการแสดงความกตัญญูทเวที่ต่ออาจารย์นั้น กระทำได้ด้วยการแสดงความเคารพ เชื่อฟัง ปรนนิบัติรับใช้ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ประกาศคุณของอาจารย์ให้ปรากฏต่อสาธารณะ

๒) ความกตัญญูทเวที่ต่อผู้มีอุปการคุณ ได้แก่ ๑) ความกตัญญูทเวที่ระหว่างสามีและภรรยา ๒) ความกตัญญูทเวที่ต่อสมาชิกในสังคม ประกอบด้วย ความกตัญญูทเวที่ระหว่างมิตรสหาย ความกตัญญูทเวที่ระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชาหรือระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ความกตัญญูทเวที่ระหว่างรัฐกับประชาชน ความกตัญญูทเวที่ระหว่างประชาชนกับประชาชน ๓) ความกตัญญูทเวที่ระหว่างนักบวชกับประชาชน ๔) ความกตัญญูทเวที่ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุป การแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อผู้มีอุปการคุณ เป็นการตอบแทนคุณกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ส่วนประการหลัง เป็นการตอบแทนคุณที่มนุษย์พึงมีต่อธรรมชาติ จะเห็นได้ว่า การแสดงความกตัญญูทเวที่ในแง่มุมต่าง ๆ ดังกล่าวมาทั้งหมด มนุษย์จะเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนปฏิบัติสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ และความกตัญญูทเวที่ เป็นคุณธรรมที่สร้างปฏิสัมพันธ์ด้านอุปการคุณต่อกันอย่างเชื่อมโยงทำให้เกิดการอนุเคราะห์สงเคราะห์ เกื้อหนุน คำจุนจุนในระบบต่าง ๆ ของสังคม ตั้งแต่ระดับครอบครัว สังคมและประเทศชาติ

การแสดงความกตัญญูทเวที่ที่จะเป็นฐานคำจุนสังคมให้เจริญมั่นคงได้นั้น ต้องเป็นสัมมาทิฐิ คือความกตัญญูทเวที่ที่ถูกต้องสมบูรณ์ทั้ง ๒ ลักษณะ คือ ถูกต้องตามกฎหมาย และถูกต้องตามหลักศีลธรรม การแสดงความกตัญญูทเวที่ที่ผิดกฎหมายและผิดศีลธรรมหาได้ชื่อว่าเป็นความกตัญญูทเวที่แต่ประการใดไม่ เพราะการกระทำดังกล่าวจะเป็นไปเพื่อทุกขโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นและสังคมเป็นอย่างมาก หรือการ

ตอบแทนคุณูปการด้วยการปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยการประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมาย การค้าขายอาวุธ ค้าขายสัตว์มีคุณ ค้าขายสิ่งมีนเมา ก็ยังไม่ได้ชื่อว่าเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีที่แท้จริง เพราะการปรนนิบัติเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยกิจกรรมดังกล่าว เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงและกระทบต่อความสุขของสังคม ดังนั้น ความกตัญญูกตเวทีที่แท้จริงอันจะเป็นฐานเกื้อหนุนให้สังคมเจริญมั่นคงได้นั้น ต้องมีลักษณะเป็นแบบสัมมาทิฐิคือถูกต้องตามกฎหมายและถูกต้องตามหลักศีลธรรม หากคนในสังคมมีความกตัญญูกตเวทีต่อผู้อื่น และสิ่งอื่นอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ดังกล่าวแล้ว ถือว่าทุกคนซึ่งเป็นหน่วยย่อยของสังคมได้ช่วยกันสร้างฐานคำจูนสังคมด้านต่าง ๆ คือ คำจูนศีลธรรมสังคม คำจูนระบบการเมือง คำจูนระบบการปกครอง คำจูนระบบเศรษฐกิจ และคำจูนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อระบบทางสังคมด้านต่าง ๆ เหล่านี้มั่นคงเข้มแข็งก็จะส่งผลให้สังคมโดยภาพรวมมั่นคงเข้มแข็งนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะการปลูกฝังความกตัญญูกตเวทีที่ถูกต้อง

หน่วยงานหรือสถาบันในสังคมคือ สถาบันศาสนา สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และภาครัฐ ต้องเป็นกลไกร่วมกันขับเคลื่อนให้เกิดสังคมกตัญญูกตเวที โดยถือเป็นหน้าที่โดยตรงที่จะต้องปลูกฝังคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทีให้แก่นักเรียน นักศึกษา เด็กและเยาวชนที่กำลังเติบโตขึ้นมาเป็นกำลังพัฒนาประเทศชาติ ให้เด็กนักเรียนและนักศึกษาทั้งหลายมีค่านิยมส่งเสริม และสรรเสริญความกตัญญูกตเวที ให้ผู้เรียนทุกระดับชั้นได้ซึมซับศึกษาทำความเข้าใจอย่างถูกต้องเกี่ยวกับกตัญญูกตเวทีตาธรรม เพื่อนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ก่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อชีวิต ครอบครัว และสังคมส่วนรวม

แนวทางหรือวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวที อาจดำเนินการโดยยึดหลักปฏิบัติตามสภาพที่เกิดขึ้น ดังนี้

๑) รณรงค์ให้เห็นโทษของอวิชชาและต้นเหตุที่เป็นอุปสรรคของความกตัญญูกตเวที ปลูกฝังแนวคิดแบบสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นในจิตใจของคนในสังคม

๒) รณรงค์ ให้ความรู้ ทำความเข้าใจให้คนทั้งหลายมีทั้งกตัญญูและกตเวทีคือ มีทั้งรู้คุณและทำตอบแทนคุณของบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่น ด้วยความบริสุทธิ์ใจ

๓) ธรรมะให้การศึกษา ทำความเข้าใจเรื่องกตัญญูที่ไม่คับแคบ คือให้รู้และเข้าใจว่า ความกตัญญูทวดเวทียุคก่อนนั้น กว้างขวางถึงความรวมถึงความกตัญญูทวดเวทียุคต่อบุคล สัตว์ สิ่งของ สถานที่ ธรรมชาติ สถาบัน องค์การ ฯลฯ

๔) ไม่สนับสนุนคนอกตัญญู ต่อต้าน ประณามความกตัญญูทวดเวทียุคที่ผิดกฎหมาย ผิดศีลธรรม โดยการธรรมะให้การศึกษา ให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ประชาชนถึง ความกตัญญูทวดเวทียุคที่ถูกต้องสมบูรณ์ที่ตั้งอยู่บนฐานของความดีงาม ความถูกต้องตามทำนองคลองธรรมและความถูกต้องตามกฎหมายระเบียบ หรือกฎหมายของบ้านเมือง

๕) ยกย่อง เชิดชู คนดีมีความกตัญญูทวดเวทียุคทุกระดับ ทุกอาชีพให้เป็นที่ปรากฏในสังคม เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีของคนในสังคมต่อไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย

๑. ควรศึกษาวิจัยหลักธรรมเรื่องความกตัญญูทวดเวทียุคในแง่มุมอื่นอีก เช่น ศึกษาผลที่เกิดจากการมีความกตัญญูทวดเวทียุคของบุคคลสำคัญในสังคมเพื่อยึดถือเป็นแบบอย่างที่ดี

๒. ควรศึกษาวิจัยลักษณะอันดีงามของกตัญญูทวดเวทียุคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความชัดเจนเพื่อเป็นการส่งเสริมให้กตัญญูทวดเวทียุคบุคคลเกิดความปราชัยมีความพากเพียรในการทำมาค้าขายมากขึ้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____. **มังคลัตถทีปนีแปล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาวิทยาลัยมหิดล. **CD-ROM พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับคอมพิวเตอร์**.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

๑. หนังสือ

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. **สมบัติของผู้ดี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๗. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๘.

กองทุนศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา . **ชีวิตงาม รวมเล่ม ๑-๓**. กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก.

เอส อาร์ พรินติ้ง, มปป.

โกศล วงศ์สวรรค์ และรองศาสตราจารย์สถิต วงศ์สวรรค์. **ปัญหาสังคมไทย**.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาสน์ (1997) จำกัด, ๒๕๔๓.

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑**.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๓๓.

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. มังคลัตถที่ปนี. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

คณาจารย์สำนักพิมพ์เลียงเชียง. มัลลย์ไหว้แม่. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๕.

คณาจารย์สำนักพิมพ์เลียงเชียง. หนังสือบูรณาการแผนใหม่ นักรธรรมชั้นตรี. กรุงเทพฯ
มหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๖.

ธนาคารกรุงเทพ. เฉลิมพระเกียรติและรวมพระราชนิพนธ์ (พ.ศ.๒๕๑๐ – ๒๕๒๐) สมเด็จพระ
พระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยาม
บรมราชกุมารี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๑.

ธรรมรักษา. พระไตรปิฎกฉบับชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๔๐.

ธรรมสภา. พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

นายแพทย์เกิด ธนชาติ. คู่มือคลังปริยัติ เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมืองพิมพ์,
๒๕๓๐.

บัญญัติ ปาลินนิช. 365 ข้อคิดและพระราชดำรัสของพระมหากษัตริย์ไทยและนักปราชญ์
ไทย – เทศ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาส์น (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๓๗.

ประยุทธ์ หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอ – ไทย. กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์,
๒๕๔๐.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ. วิธีใหม่แห่งการพัฒนา : วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย.
พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๓.

ปิ่น มุกทุกันต์. แนวการสอน ตามหลักสูตรนักรธรรมชั้นตรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
คลังวิทยา, ๒๕๑๔.

พระครูกลยาณสิทธิวัฒน์(สมาน กลยาณธมโม). เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา,
พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ). ทางพันธุกรรม (ฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). คำพ่อ คำแม่. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๖.

- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.
พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____. พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____. มองวันวิสาขบูชา หยั่งถึงอารยธรรมโลก. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
เอ็ดดิสันเพรส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๓.
- _____. ธุรกิจ-ฝ่าวิกฤติตอบปัญหา-สหพันธกรรมกับคุณอาพันธ์ ปันยารชุน
และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔.
- พระธรรมอาจารย์เชิงเหยียน เขียน, อรุณ โรจนสันติ แปล. ปุจฉา – วิสัชนา พุทธศาสนาที่
เป็นสัมมาทิฐิ. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, มปป.
- พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน ป.ธ.๙). คู่มือพระอุปัชฌาย์.
พิมพ์ครั้งที่ ๖. กาญจนบุรี : สหภาพพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๐
- พระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). กัตถัญญกตเวที. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต ป.ธ.๙). ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรม
เพื่อชีวิตที่ดีงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๗๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล). คำกลอนสอนใจ. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ทิพย์เนตร,
๒๕๔๕.
- พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน). นิทานธรรมะบันเทิง. กรุงเทพ
มหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๔.
- พระมหาสุภา อุทโท. พระสงฆ์ไทยใน ๒ ทศวรรษหน้า. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๒.
- พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต), การเมือง (มิใช่) เรื่องของสงฆ์. กรุงเทพ
มหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๓
- พระราชวรมูณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). รวมปาฐกถาธรรมชุดพระพุทธศาสนายุคโลกาภิวัตน์.
กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๑.

พุทธทาสภิกขุ. **มรดกที่ขอลากไว้**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, มปป.

_____. **ครูในอุดมคติ**. กรุงเทพมหานคร : นิพพาน, ๒๕๒๙.

_____. **การดำรงชีวิตที่ถูกต้อง**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.

_____. **พระคุณของแม่**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกไมกซ์, ๒๕๔๖.

ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร. **ชุมนุมวาทะปราชญ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : หจก.เอมี
เทรตติ้ง, ๒๕๔๑.

มงคลสูตร “ว่าด้วยมงคล๓๘ประการ”, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕.

มหาเถรสมาคม “**พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ๖๐ปี**”.

กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนาและปรัชญา**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

มหาปฎิ แสงฉาย อนงคาราม. **พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ ฉบับพิศดาร**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๓๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร
นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

วิทย์ วิศทเวทย์. **มุมนคนสู้ชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไทยร่มเกล้า จำกัด,
๒๕๔๖.

วิไล ตั้งจิตสมคิด. **การศึกษาและความเป็นครูไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์,
๒๕๔๔.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระเจ้าสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร. **พระคุณแม่**. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท กราฟิการ์ต พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔.

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี. **เกิดมาต้อง
ตอบแทนบุญคุณแผ่นดิน พลเอก เปรม ติณสูลานนท์**. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๖.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก.คำบรรยายพระไตรปิฎก.กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์,
๒๕๔๐.

_____. ศาสตราจารย์พิเศษ . ประมวลประวัติพระเถระ พระเถรสมัยพุทธกาล
พุทธสาวก พุทธสาวิกา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม,
๒๕๔๔.

แสงเทียน ศรีทธาไทย, รวบรวม. คำพระสอน ตอนพระคุณแม่.กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ บริษัท ก.พล (๑๙๙๖) จำกัด, มปป.

อาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. แว่นส่องธรรม. กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์,
๒๕๓๓.

๒. วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจเรื่องการศึกษาและอบรม โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง
กับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.
ประมวลผลงานการวิจัยในประเทศไทยเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กไทย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, ๒๕๒๖.

พระมหาบุญเพียร แก้ววงศ์น้อย. “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตาม
แนวพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาประหยัด ปัญญาโร (สุนนท์). “จริยธรรมที่ปรากฏในลัทธิลัคน”. วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สุมน อมรวิวัฒน์ และคณะ. การอบรมเลี้ยงดูเด็กตามวิถีชีวิตไทย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

๓. เอกสารอื่น ๆ

พระคุณพ่อแม่ ใน อนุสรณ์ ๘๐ ปี พระธรรมสิทธิศาสตร์ (หนู ถาวรมหาเถร) ๒๗ เมษายน ๒๕๔๕. เชียงใหม่ : ดาวคอมพิวกราฟิค, ๒๕๔๕.
 พระครูธรรมการ (พิน ปาสาทิโก), กตัญญูกตเวที หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก ฉบับที่ได้รับพระราชทานรางวัลชั้นที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๙ ใน อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) นายเหลื่อม นางขลิบ ชมบุญ ณ เมรุวัดโบสถ์ ตำบลบ้านแพน อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๓๐ มกราคม ๒๕๔๒.
 พระบรมราชาบาท พระราชดำรัส ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ นครหลวงกรุงเทพธนบุรี, มปป.
 พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว). **สรุปเกณฑ์มาตรฐานคนดี**. ใน อนุสรณ์ในงาน ประชุมเพลิงศพ พระครูวรพัฒน์นาภรณ์ (สันต์ ยอดบางเตย) ณ สุสานสันกุหลิก ต.วัดเกตุ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ วันเสาร์ที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๔.
 บางกอกโพสต์ ทุเดย์. ประมวลภาพการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี. กรุงเทพมหานคร. ๙ มิถุนายน ๒๕๔๙.

๔. เว็บไซต์

http://th.www.elip-online.com .	(Searching Date : July 18, 2006)
http://th.www.environment.in.th .	(Searching Date : July 15, 2006)
http://th.www.learning.bkt.ac.th/tencyclo .	(Searching Date : July 4, 2006)
http://www.reo.ll.nef/environment	(Searching Date : July 18, 2006)
http://th.wikipedia.org/wiki .	(Searching Date: July 18, 2006)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ พระครูศรีสุตโสภณ (พระมหาเงิน ชาติเมธี (จันท๊ะ))
 สถานที่เกิด ๑๔ หมู่ที่ ๒ บ้านท่าวังโปรง อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์
 วัน เดือน ปีเกิด วันอังคารที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๙
 บรรพชา วันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๓ ณ วัดจี้วังาม ตำบลจี้วังามเขต ๑
 อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์
 อุปสมบท วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ณ วัดคลองโพธิ์ (พระอารามหลวง)
 อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ.๒๕๒๒ สำเร็จการศึกษาระดับชั้น ป.๖ จากโรงเรียนบ้านสีเสียดบำรุง
ตำบลจริม อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์
- พ.ศ.๒๕๒๖ สำเร็จการศึกษา น.ธ.เอก. จากสำนักเรียนวัดคลองโพธิ์
(พระอารามหลวง) อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์
- พ.ศ.๒๕๓๒ สำเร็จการศึกษา ป.ธ.๖ จากสำนักศาสนศึกษาวัดช้างเคียน
คณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่
- พ.ศ.๒๕๓๗ สำเร็จการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต(พธ.บ) สาขาพุทธศาสตร์
วิชาเอกศาสนา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่
- เข้าศึกษาต่อระดับบัณฑิตศึกษา สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
ปีการศึกษา ๒๕๔๔

งานด้านการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๓๐ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม สำนักเรียนวัดคลองโพธิ์
(พระอารามหลวง) อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์
- พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๕ เป็นครูใหญ่โรงเรียนพระปริยัติธรรม สำนักศาสนศึกษา
วัดช้างเคียน อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
- พ.ศ. ๒๕๔๒-ปัจจุบัน เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนอภัยปริยศึกษา วัดดัดบัก
อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

- พ.ศ. ๒๕๔๔-ปัจจุบัน เป็นพระปริยัตินิเทศก์ จังหวัดเชียงใหม่
- พ.ศ. ๒๕๔๕-ปัจจุบัน เป็นกรรมการตรวจประโยคนักธรรมชั้นตรี

งานด้านการปกครอง

- พ.ศ.๒๕๔๑- ปัจจุบัน เป็นเจ้าอาวาสวัดม่วงคำ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
- พ.ศ.๒๕๔๒- ปัจจุบัน เป็นเจ้าคณะตำบล ตำบลอินทขิล เขต ๑ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
- พ.ศ.๒๕๔๕- ปัจจุบัน เป็นพระอุปัชฌาย์ (รุ่นที่ ๓๗)

ที่อยู่ปัจจุบัน วัดม่วงคำ ตำบลอินทขิล อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๑๕๐